

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**İLETİŞİM VE TASARIMI ANABİLİM DALI
İLETİŞİM SANATLARI BİLİM DALI**

TÜRK SİNEMASINDA BELEDİYE BAŞKANI TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET EMİN SARIKAYA

**DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAVUZ
KÜÇÜKALKAN**

**YALOVA
HAZİRAN 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

İLETİŞİM VE TASARIMI ANABİLİM
DALI İLETİŞİM SANATLARI BİLİM
DALI

TÜRK SİNEMASINDA BELEDİYE BAŞKANI TEMSİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET EMİN
SARIKAYA
207227010

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAVUZ
KÜÇÜKALKAN

YALOVA
HAZİRAN 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Türk Sinemasında Belediye Başkanı Temsili” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mehmet Emin SARIKAYA

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca, benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve cesaretlendiren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Küçükalkan'a teşekkür ederim. Doç. Dr. Serkan Öztürk, Doç Dr. Mehmet Gökhan Genel, Doç. Dr. Sibel Akova'ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Haziran – 2022

Mehmet Emin SARIKAYA

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
1. GİRİŞ	1
2. MODERN, MODERNİZM, MODERNİTE	4
2.1. Sömürge, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali	11
2.2. Hatırlamadan Unutmaya.....	12
2.3. Modernleşme Türleri.....	16
2.3.1. Rusya	18
2.3.2. Japonya	20
3. TÜRK MODERNLEŞMESİ.....	23
3.1. Tanzimat'a Giden Yol	27
3.2. Tercüme Odası	32
3.3. Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hattı Hümayun) ve Sonrası	34
3.4. Türk Modernleşmesinde Arayışlar: Üç Temeddün	51
3.5. Merkezîyetçilik ve Yerel Yönetim	54
3.5.1. Cumhuriyet	55
3.5.2. Cumhuriyet sonrası siyasal hayatın seyri	63
3.5.3. Yerel yönetim	64
3.5.4. Çok partili hayat	66
3.5.5. Siyasette üç mühendis	69
3.5.6. Türk siyasetinde bir dönemeç: 1994 yerel seçimleri	70
3.5.7. Müesses nizamın refleksleri	71
4. TÜRK SİNEMASINDA BELEDİYE BAŞKANI.....	72
4.1. Selamsız Bandosu.....	81
4.1.1. Filmin kısa hikâyesi.....	81
4.1.2. Taşranın uzaklığı ve demokratiği	82
4.1.3. Taşranın kültürel bir kimlik kazanması açısından Selamsız Bandosu	85

4.1.4. Bir modernleşme göstergesi olarak tren	87
4.2. Hükümet Kadın	89
4.2.1. Filmin kısa hikâyesi	89
4.2.2. Bir modernleşme simgesi olarak siyasette kadın	89
4.2.3. Aydınlanma ve belediye başkanı	91
4.2.4. Hükümet Kadın 2	93
4.3. Vizontele.....	95
4.3.1. Filmin kısa hikâyesi	95
4.3.2. Merkez-taşra ekseninde Vizontele.....	95
4.3.3. Cumhuriyet aydınlanmasında öğretmen ve Nazmi.....	98
4.3.4. Sinemanın gelenekselliği ve Vizontele.....	100
4.3.5 Vizontele Tuuba.....	101
4.3.6. Bir sürgün yeri olarak taşra.....	101
4.3.7. Partili belediye başkanı	103
4.3.8. Başkan ve muhalif	103
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	105
KAYNAKLAR.....	111
ÖZ GEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
Hz.	: Hazreti
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TDK	: Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Dr. Nicolaes Tulp'un Anatomi Dersi (Rembrandt).....	10
Şekil 2.2. Elçiler (Holbein).....	14
Şekil 3.1. İstanbul Ekspres gazetesi manşeti.....	40
Şekil 3.2. Brezilya bayrağı.....	50

TÜRK SİNEMASINDA BELEDİYE BAŞKANI TEMSİLİ

ÖZET

Türk modernleşmesinin niteliği, Osmanlıdan Cumhuriyet Dönemi'ne her zaman tartışmalı olmuştur. Tartışmalar daha çok, modernleşme pratiklerinin halkın ihtiyaç ve değerleriyle senkronize olup olmaması etrafında yoğunlaşmıştır. Bu durum, yerel siyasetin şekillenmesinde de önemli bir etkidir. Belediye başkanlarının topluma sunduğu vaatler ve toplumun kendisine sunulanlardan hangilerine ilgi duyduğu, Türkiye'nin modernleşme macerasının seyrini belirleyen unsurlardandır. Modern olma yolculuğundaki çatışmalar, aksaklıklar, komiklikler direkt ya da dolaylı olarak sinemaya da yansımıştır. Sinemada belediye başkanının temsiline yönelik bir araştırma, Türkiye'deki modernleşme serüveninin daha iyi tetkik edilmesine katkı sağlayacaktır. Çalışmada Türkiye'de belediye başkanlarının sinemada nasıl yansıtıldığına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu tezin amacı, belediye başkanlarının sinemadaki temsili aracılığıyla yerel siyasetin Türk modernleşmesindeki yerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Türk Modernleşmesi, Belediye Başkanı, Türk Sineması

REPRESENTATION OF THE MAYOR IN TURKISH CINEMA

ABSTRACT

The nature of Turkish modernization has always been controversial from the Ottoman period to the Republican Period. Discussions have focused more on whether modernization practices should be synchronized with the needs and values of the people. This is also an important factor in shaping local politics. The promises made by the mayors to the society and which ones the society is interested in are among the factors that determine the course of Turkey's modernization adventure. Conflicts, glitches, and comics in the journey of being modern have been directly or indirectly reflected in the cinema. A research on the representation of the mayor in the cinema will contribute to a better examination of the modernization adventure in Turkey. In this study, evaluations will be made about how mayors are reflected in the cinema in Turkey. The aim of this thesis is to determine the place of local politics in Turkish modernization through the representation of mayors in the cinema.

Keywords: Modernism, Turkish Modernization, Mayor, Turkish Cinema

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte yeniliğe olan bakış, istisnalar haricinde çoğunlukla menfi yönde tezahür etmiştir. “Ataların yolundan” saptıracak her düşünce ve eylem, cemiyet hayatında öncelikle tepkiyle karşılanmıştır. Bir Doğu Karadeniz türküsünde ifade edilen “Önce bir köy karışır, sonra gerisi uyar.” sözünde olduğu gibi, yenileşme öncelikle geldiği muhiti karıştırmış ancak bir süre sonra değişime direnmenin beyhudeliğinin farkına varılması ile yönetime dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlıdan Cumhuriyet’e Türkiye’deki modernleşme macerası, en az içerik kadar usul açısından da çeşitli itirazları bünyesinde barındırmaktadır. XVIII. asırdan itibaren savaşlarda alınan mağlubiyetler, Osmanlı İmparatorluğu’nda bir yenileşme gerekliliği doğurunca bu alanda çeşitli modernizasyon hamleleri gerçekleştirilmiştir. Bir süre sonra ortaya çıkan tablo, meselenin sadece askerî alanla sınırlı olmayıp daha derinlerde aranması gerektiği yönündedir. Neler olup bittiğine dair bilgi edinmeleri amacıyla başta Fransa olmak üzere İngiltere, Prusya gibi ülkelerde elçiler vazifelendirilmiştir. Bunun yanından belirli alanlarda eğitim görmeleri için mezkûr ülkelere öğrenciler de gönderilmiştir. İlerleyen süreçte gözlemlenen devletlerin ekonomik alandaki gelişmişlikleri, zihinlerde modern Batı’nın üstünlüğü fikrinin perçinleşmesini de beraberinde getirmiştir.

XVIII. asırda Batılı devletler karşısında askerî alandaki mağlubiyetlerin XIX. asırda da devam etmesi ve yapılan anlaşmalarda ekonomik alanda birçok tavizin verilmesi, imparatorluğun sosyoekonomik anlamda kabuk değiştirmesinin yolunu açmıştır. 1839 yılında ilan edilen Gülhane-i Hattı Hümayun başka bir ismiyle Tanzimat Fermanı Türk’ün hayatında yeni sayfanın açıldığının resmî belgesi niteliğindedir. Sosyal ve ekonomik alanda birtakım yenilikleri içeren bu fermanla belirtilen hususlar, Batılıların istekleri doğrultusundadır. Fermanın ilan edilmesine dair ahalinin herhangi bir baskısı ya da isteği yoktur. Başka bir deyişle devlet ricali ters giden işlerin düzelmesi adına dışarıdan gelen yönlendirmeler doğrultusunda bir ferman ilan etmiştir. Bin yıla yakın bir zaman boyunca İslam dininin bayraktarlığını yapmış olan bir milletin modern zihniyetle karşı karşıya kalınca nasıl bir tepki vereceği merak konusudur. Fermanla İslam kaidelerine dair herhangi bir hilaf barındırmadığına dair ibareler de yer almaktadır. Bu andan itibaren Türk modernleşmesinde önemli bir husus

kendini belli edecektir. O da yeniliklerin halkın rızası dâhilinde olup olmayacağına yönelik olan tutumdur. Ortaya çıkan dilemma, iki asır boyunca siyasi ve içtimai birçok çelişkiyi de beraberinde getirmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyet'e modernleşme hikâyesinin alametifarıkası çift başlı oluşudur. Bunun yanında birçok şairin aynı zamanda devlet kademelerinde vazifeli olması edebiyat-siyaset ilişkisinin başka devletlerden farklı bir şekilde cereyan etmesinin de önünü açmıştır. Dolayısıyla çelişkili durumdan en çok etkilenen, aynı zamanda bu durumu en çok etkileyen kesimlerden biri kuşkusuz üdeba olacaktır. Modernleşmenin ortaya çıkardığı fırsat ve buhranlar; Şinasi'den Namık Kemal'e Halide Edip'ten Mehmet Âkif'e birçok şair ve yazarın ana gündemi olmuştur. Gerek Osmanlı Dönemi gerek Cumhuriyet Sonrası Dönem olsun modernleşmenin izi, tarihî vesikaların yanında yazılan şiir ve romanlardan da takip edilebilir. Türk yazar ve şairleri modernleşmeden etkilendikleri gibi aynı zamanda yazdıklarıyla bu süreci etkilemişlerdir.

Türk modernleşmesinin etkileri, edebiyatın yanında sinemanın Türkiye sahinında yayılmaya başlamasıyla farklı bir alanda kendini göstermeye başlamıştır. Türk sinemasında siyasete dair birçok araştırma yapılmıştır ancak belediye başkanının nasıl temsil edildiğine dair spesifik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkiye'de özellikle 1980'den sonra merkezî yerlere doğru göçün hızlanması ile birlikte belediye başkanlığı seçimleri sadece yereli değil, ülkedeki genel siyaseti de şekillendiren bir mahiyet kazanmıştır. 1989'deki yerel seçim sonuçlarının Özal Dönemi'nin nihayetini haberdar etmesi bu durumun en önemli göstergelerindendir. 1994'teki yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerinin Refah Partisi (RP) tarafından kazanılması, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını kazanan Recep Tayyip Erdoğan'ın sonraki süreçte başbakan ve cumhurbaşkanı olarak Türk siyasetinin çeyrek asırlık diliminde merkezî bir konumda yer alması, 2019 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul belediyelerinin uzun bir aradan sonra el değiştirmesi, bu şehirlerde seçimi kazanan Mansur Yavaş ve Ekrem İmamoğlu'nun yaklaşan genele seçimlerde cumhurbaşkanlığı için aday olacağına yönelik beklentiler, Türkiye'de yerel yönetimin etkisinin derecesini de göstermektedir.

12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından yapılan ilk genel seçimlerde tek başına iktidara gelen Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) Dönemi'nde

Türk sinemasında Anadolu merkezli filmlerde belirgin bir artış söz konusudur. Bu bağlamda yerel siyaset de işlenen konular arasında kendine yer bulabilmiştir. Türk sinemasında belediye başkanının genelde şehre bir yenilik getirilmesi bağlamında temsil edilmesi, konunun Türk modernleşmesi ile bağlantısının kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Türk sinemasında belediye başkanlığının temsili ile Türk modernleşmesi arasında bir bağın kurulabileceği çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde modernleşmenin anlamı ve tarihî süreci incelenecektir. Modern kelimesinin epistemolojik kökeninin yanında, bu kavramın Doğu’da ve Batı’da neleri ihtiva ettiği üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde Türk modernleşmesinin dünyadaki muadilleri ile beraber tarihsel süreçteki seyrinin yanında, Türk siyasi hayatının hangi aşamalardan geçtiği irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise örnek film analizleri aracılığıyla Türk sinemasında belediye başkanının modernleşme bağlamında nasıl temsil edildiğine dair tespitlere yer verilecektir. Çalışmada kullanılan veri ve bulgular, literatür taramasına dayalı olarak nitel içerik analizi tekniği ve yorumlayıcı-anlayıcı sosyolojik yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk sinemasındaki belediye başkanının temsiline yönelik hususlar; sosyoloji, tarih, psikoloji, felsefi, edebî gibi farklı disiplinlerle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Tezin konusu belediye başkanı temsili modernleşme bağlamında ele alınmasıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmada “Selamsız Bandosu”, “Hükümet Kadın”, “Hükümet Kadın 2”, “Vizontele” ve “Vizontele Tuuba” filmleri örneklem olarak alınmıştır. Filmler anlattıkları tarihsel dönemlere göre sıralanmıştır. Net bir tarihsel döneme işaret etmediği için “Selamsız Bandosu” filmine ilk sırada yer verilmiştir. “Hükümet Kadın”, Demokrat Parti; “Hükümet Kadın 2” ise Tek Parti dönemlerini anlattığı için kronolojik olarak sonda olsalar da “Vizontele” filminden önce değerlendirilmiştir. “Vizontele”, 1974 yılı “Vizontele Tuuba” ise 12 Eylül 1980 yazını anlatması yönüyle son bölümde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türk sinemasında belediye başkanlığının temsili vasıtasıyla Türk modernleşmesinin izini sürmektir. Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme sürecinin toplumda nasıl karşılık bulduğu, ortaya çıkan çelişkiler, tarihsel süreçte Türk toplumunun modernleşmeye karşı olan bakışı ve diğer toplumlarla mukayesesi arka planında Türk

modernleşmesinin halkın değerleri ile ne derece senkronize olabildiği, araştırmanın ortaya koymak istediği hususlardır.

Türk sinemasında belediye başkanının temsiline yönelik bir araştırma, Türk modernleşmesinin farklı bir açıdan değerlendirilmesine de ışık tutacaktır. Türk modernleşmesi ile ilgili şimdiye kadar yapılmış çalışmalara farklı bir açıdan katkı sunacak olması, bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Araştırmanın problemi; “Türk modernleşmesinin tarihî seyrindeki hamlelerin etkisi ne yönde olmuştur? Türk sinemasında belediye başkanının temsili, modernleşmenin usullerinden hangileriyle benzerlik arz etmektedir?” soruları etrafında şekillenmiştir. Alt problemler ise “Modernin tanımı nedir? Modernleşmenin tarihî gelişimi nasıldır? Modernleşmeden çıkarılacak anlamlar nelerdir? Türkiye’de modernleşme sürecinin tarihî gelişimi nasıldır? Türk modernleşmesinden kastedilen nedir? Türk modernleşmesi muadilleriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar nelerdir? Osmanlıdan Cumhuriyet’e modernleşme hamleleri nelerdir? Modernleşme ile siyaset arasındaki bağın mahiyeti nedir? Yerel yönetimlerin modernleşme ile olan bağlantısı nasıl olmuştur? Modernleşmenin çeşitleri nelerdir?” soruları etrafında ortaya konmuştur.

2. MODERN, MODERNİZM, MODERNİTE

“Şimdi” anlamına gelen “modo”dan türeyen modern terimi, dilimize kültürümüzün de büyük oranda etkilendiği Fransızcadan geçmiştir. TDK’de “çağcıl”, “çağa uygun”, “çağdaş” anlamlarına gelmektedir (sozluk.gov.tr, 2021). Ahmet Cevizci’nin (1999, s. 598) hazırlamış olduğu “Felsefe Sözlüğü”nde ise “Düşüncedeki açıklık, özgünlük, otoritelerden bağımsızlık ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen sıfat.” olarak açıklanmıştır. Modernizm yeni bir dünya tasarımı imlerken modernleşme (modernizasyon) yeni bir dünya kurma sürecini, modernite ise yeni bir hayat tarzını karşılamaktadır (Gencer, 2017, s. 57). Bedri Gencer’e (2017, s. 57) göre bütün modern kavramlar gibi “modern” kavramının kendisi de özünde sosyolojik görünmesine rağmen aslen teolojiktir. Sosyolojik manada modernizm, örneğin bir sanayileşmeyi karşılar görünmekte olabilir ancak teolojik anlamda

Mesih'in kuracağı yeni bir dünya düzeninin kurulmasının hızlandırılması olarak tanımlanmaktadır.

Modernizm, ilk olarak geçmişin otoritesinin reddiyle birlikte anılır. Bu bağlamda ilk başlarda Hristiyan Roma'nın pagan geçmişten farklılığını belirtmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla "modern" kavramı bir karşıtlık, antitez olarak nevhur etmiştir. Bu özelliği ile modern kavramı, XVI. asırdan sonra farklı bir şekilde tekrar ortaya çıkacaktır. Modern, başka bir deyişle Hristiyan olanlar kendilerini geçmişin karanlığından kurtulup aydınlığa kavuşmuş olarak addetmişlerdir. Birçok ikonda İsa peygamberin, arkasında bir güneş ile birlikte çizilmiş olması, aydınlığın onunla beraber ortaya çıktığının bir sembolü niteliğindedir. Batı medeniyeti karşısında Doğu'nun faziletlerini dile getirenlerin sıkça kullandıkları "Işık Doğu'dan yükselir." sözünün Filistin'de doğmuş olan Hz. İsa bağlamında sarf edilmiş olması da Hristiyanlığın aydınlıkla olan irtibatlandırılmasının bir başka örneğidir. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda resmî olarak kabulüyle beraber, tarih algısı farklı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. İsa peygamberin doğumu, bir dönüm noktası olarak belirlenip milat sayılmıştır. Avrupa'nın dünyayı etkisi altına almaya başladığı Orta Çağ sonrasında bütün insanlık tarihi, artık bu doğumun öncesi ve sonrasına göre konumlandırılmıştır. Bu durum; her şeyin sıfırlandığı, geçmişten bugüne gelen birikimi inkâr etme gibi bir zihniyetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Miladi zihniyet, modernizmin gittiği her yerde kendini belli eden bir karakteri de bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Ernst Renan (1946, s. 103) "Millet Nedir?" adlı risalesinde meseleye "unutma (amnezi)" kavramı üzerinden yaklaşmaktadır. "Unutma"nın uluslaşma sürecinde en büyük âmil olduğunu savunan Renan, tarih üzerine yapılan araştırmaların bu bağlamda son derece tehlikeli olduğunu vurgulamaktadır. Renan'ın ifadeleri bağlamında genel itibariyle Türk modernleşmesi değerlendirildiğinde miladi zihniyetin tam olarak içselleştirilmemiş olması dikkat çekmektedir. Bunun da metcezirli bir cemiyet ve siyaset ortamına neden olduğu tarihî bir gerçektir. İslam dinin Türklerce içselleştirilmiş olmasının payı, bu gelgitlerin önde gelen sebeplerindendir. XVI. ile XX. asır arasında Avrupa'da Müslüman kelimesi yerine Türk kelimesinin kullanılması Türklük ile Müslümanlığın nasıl bir aynılık içinde olduğunu göstermesi bakımından manidardır. Bu bağlamda modernleşen Türkiye'de bütün devrimlere

rağmen miladi zihniyetin tam olarak yerleşememesi tabii bir netice olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni, şimdi anlamlarına gelmesi ve geçmişin otoritesinin reddinden mülhem, modernlik aynı zamanda Müslümanlar için de geçerlidir. Nitekim İslam dini, atalarının dinleri üzerine hareket edenlere karşı yeni bir söylemle ortaya çıkmıştır. Özellikle tebliğin ilk yıllarında Hz. Muhammed'e karşı Mekkeli putperestlerin, onun atalarının yolundan ayırmaya çalışan biri olduğu yönündeki söylemleri bunun en bariz işaretidir. Tahsin Görgün (2021, s. 15), XVIII. asırda daha tarih, bugünkü anlamda çağlara ayrılmadığı için geçmişin ancient (antik) ve modern olmak üzere iki başlık altında incelendiğini belirtmektedir. Dolayısıyla İslam, "antik" olanın kapsamına girmediği ve en son din olduğu için Modern Dönem'in başlangıcı kabul edilmekteydi. Nitekim 1730'lu yıllarda İngiltere'de yazılan "Universal History" adlı 52 ciltlik ansiklopedide Modern Dönem'in İslam Peygamberi'nin tebliğiyle başlatıldığını yine Görgün'den öğrenmekteyiz. Johann Wolfgang von Goethe'nin "Doğu-Batı Divanı" eserinde yer verdiği "Mahomets Gesang (Muhammed'in Şarkısı)" şiirinde de benzer bir duruma rastlamak mümkündür. "Kayalardan fışkıran pınara bakınız." diye başlayan şiirde Goethe, artık iyice kurumaya yüz tutmuş insanlığı tekrar yeşertmeye başlatması münasebetiyle İslam Peygamberi'nden sitayişle bahsetmektedir. Görgün (2021, s.16); aynı zamanda İslam dininin son din olması; Müslümanların kendilerini ahir zaman ümmeti, İslam Peygamberi'ni ise Hatemü'l Enbiya ya da Ahir Zaman Peygamberi gibi sıfatlarla anmasını Hegel'le başlayan tarihin sonu tezlerinin kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında İslam tarihi içinde sürekli olarak kendini belli eden "ihya ve tecdid" kavramlarının modern kelimesinin "yeni"yi işaret eden anlamı ile bağlantısı kurulabilir. Modernizmin teolojik tarafına dikkat çeken isimlerden biri de Malik bin Nebi'dir (1983, s. 46). Bir medeniyetin şekillenmesinde o medeniyet ne kadar profan olursa olsun dinî düşüncenin doğrudan ya da dolaylı olarak rol oynadığını vurgulayan Malik bin Nebi, Modern Avrupa düşüncesinin Fransız akılcılığı ile İtalyan estetizminin atmosferinde geliştiğini dile getirmekte, modernizmin dinin merkezden uzaklaştırma şeklinde teşekkül ettiğini ancak dışardan bir müdahale hâlinde tekrar Hristiyan özüne döneceğini düşünmektedir.

Modern kelimesinden türetilen modernite belli bir dünya görüşünün ismidir. Modernitenin tarihsel süreciyle ilgili olarak farklı zaman aralıkları öne sürülmüştür. Kapitalizmin ortaya çıkışına karşılık gelen XIV. asır, rasyonalizasyon için gerekli zemini oluşturan dinî değişimlerin meydana geldiği XV. asır, sanayileşme süreciyle belirlenen XVIII. asır kültürel değişimlerin gerçekleştiği XX. asrın ilk otuz yılı gibi farklı tarihler milat olarak alınmaktadır (Cevizci, 1999, s. 604). XVII. asırdan sonra oluşan düşünce dünyasını tanımlamak için kullanılan “modernite”, geçmişten bugüne biriktirdiği anlam itibariyle hayatın Tanrı’nın emirleri doğrultusunda şekillenmesinden vazgeçilip insanın kendini merkeze alarak yeni bir dünya tasavvuru edinmesi olarak açıklanabilir. Gök merkezli bir hayat algısı, yerini zemine bırakmıştır. Yunan mitolojisindeki Promete’nin Zeus’tan ateşi çalıp yeryüzüne indirmesi bu bağlamda yorumlanmaktadır. İsmet Özel’in (2006, s. 66), Yunan mitolojisindeki bu hadiseden mülhem “Batı her zaman kendine çatışacak bir Zeus bulur.” şeklindeki değerlendirmesi, modern düşüncenin hangi saikle hareket ettiğine dair önemli bir veri sunmaktadır.

Modernite denince akla ilk gelen kavram kuşkusuz “aydınlanma” olacaktır. Aydınlanma; Rönesans, Reformasyon ve XVII. asırdan itibaren belirginleşen kartezyen felsefe ile yeşermeye başlayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. XVIII. asır ise aydınlanma olarak adlandırılan bir zaman dilimidir. XVI. asırda hem varlık hem bilgi bağlamında köklü bir değişimi içinde barındıran gelişmeler, karanlıktan kurtuluş olarak yorumlanmış ve aydınlanmaya giden yolların taşları döşenmeye başlamıştır. XVI. asırda ekilen aydınlanma tohumu bir asır sonra modernite ismiyle kök salmaya başlayacaktır (Giddens, 1994, s. 9). Aydınlanma düşüncesinde Promete’nin getirdiği ateş “ısıt”ma özelliğinden daha çok “ışıt”ma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türk aydınlanması bu ateşi olduğu gibi almakta bir mahzur görmemiştir. İslam dininde inkârcıların cehennem ateşi ile tehdit edilmesi biraz değişikliğe uğratarak modernleşme hareketlerine yönelik inkârcı tutum takınanlara karşı kullanılmıştır. Mustafa Kemal’in Kastamonu nutkunda sarf ettiği “Artık duramayız. Mutlaka ileri gideceğiz, çünkü mecburuz. Millet açıkça bilmelidir, medeniyet öyle kuvvetli bir aştır ki ona kayıtsız olanları yakar, mahveder. İçinde bulunduğumuz medeniyet ailesinde lâıyk olduğumuz yeri bulacak ve onu

koruyacak ve yükselteceğiz. Refah, mutluluk ve insanlık bundadır.” sözleri bunun tipik bir örneğidir (www.ktb.gov.tr, 2021).

Tanrı, insan, zaman ve mekân olarak dört sacayağına sahip olan geleneksel dünya görüşünde Tanrı büyük âlem, insan ise küçük âlem (âlem-i kebir-âlem-i sağır, makrokozmos-mikrokozmos) olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel dünya görüşünde bilgi kâinatın insana yansıması olarak görülmüştür. Descartes ile beraber varlık ile bilgi arasındaki tarihî ilişki, tersine döndürülmüştür. “Hem varlık hem bilgi beşerde oluşan bir hadisedir.” düsturuyla dünya, beşerî şuura göre yeniden şekillendirilmiştir. Başka bir deyişle geleneksel dünya görüşünde doğru hep vardır ve insan onu bulmakla mükelleftir (Schumacher, 2015, s. 9 Mustafa Özel’in Önsözü). Modern dünya görüşünde ise doğru, insan şuurunda oluşan yeni bir unsurdur. Modern insan, “Düşünüyorum o hâlde varım.” derken kadim düşünce geleneği, “Düşünüyorum o hâlde varsın.” demektedir. İhsan Oktay Anar’ın (1992 s. 76) “Puslu Kıtalar Atlası” romanında Uzun İhsan Efendi’nin ağzından sarf ettiği şu sözler geleneksel ile modern ayrımının açıklanması bakımından dikkate değerdir: “Sizler, hepiniz, içinde yaşadığınız dünya, Kostantiniye, her şey, sadece ve sadece benim düşüncemde varsınız.” dedi, “Rendekâr yanılıyor: Düşünüyorum, ama sadece ben var değilim. Düşündüğüm için asıl sizler varsınız; sizler ve içinde yaşadığımız dünya.” Özellikle Kant’ın bilgiyi yeniden yorumlaması ile bu mantık, yerini doğruyu oluşturan insana bırakmıştır. Modern dünya görüşü ile beraber insan, bilgiyi bulan değil, oluşturan bir varlık olarak var olmaktadır. Gelenekte müziğe yaklaşım da bu doğrultu gerçekleşmiştir. Bestekâr, sıfırdan bir ahenk oluşturan değil, var olan ahengi tespit eden biri olarak vardır. Örneğin klasik Türk musikisinde yapılan bir bestenin altında “bestekâr” değil de “tespit” yazması, oluşturan-bulan dikotomisinin bir örneğidir. Bunun yanında modern bilimde, dünyanın belli bir hiyerarşik düzene göre (kozmos) düzenlendiği fikri ters yüz edilmiş ve kozmos, yerini tekrar kaosa bırakmıştır (Ferry, 2021, s. 81), modern dünyanın antik kozmoloji anlayışının terk edilip dinî otoritenin sorgulanmaya başlanmasıyla doğduğunu belirtmektedir. Berman’a (2013, s. 29) göre modernite; XVI. asırdan XVIII. asra kadar olan ve tanımlamaların tam olarak yerli yerine tam oturmadığı dönem, Fransız İhtilali ile oluşan modern kavramların ortaya çıktığı dönem ve XX. asır ile birlikte bu kavramların âlemşümulleştiği dönem olmak

üzere üç evrede tahlil edilebilir. Üçüncü evrenin Sanayi İhtilali ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Nitekim modernitenin yaygınlık kazanması biraz da teknikle olmuştur. Modernite ekonomik alışkanlıklarından bilginin işlenmesine, gelenekle olan bağın niteliğinden bireyin oluşumuna insanın bütün hayatını kuşatan bir yaşam tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tekeli, 2020, s. 19). İnsanlık tarihini yirmi dört saatlik bir zaman dilimi olarak ele alacak olursak bunun yirmi üç saati avcılık-toplayıcılık geri kalan bir saatin elli dakikası tarım son on dakikası teknik boyutu içermektedir (Loo ve Reijen, 2014, s. 14). Bu bağlamda modernite, ekonomik olarak binlerce yılın getirdiği alışkanlıkları ters yüz etmiştir, denebilir. İnsanın toprakla olan bağının azalmaya başladığı bir sürecin başlangıcı olan modern dönem, aynı zamanda mülkiyet anlayışı doğrultusunda burjuva kavramının olduğu bir zaman diliminin adıdır (Sombart, 2020, s. 51). XIX. asırdaki Sanayi Devrimi, üretim-tüketim alışkanlıklarını tamamen değiştirecek ve artık insan bin yılların birikiminden büyük oranda sıyrılmış bir şekilde hayatını idame ettirecektir. Modernite ekonomik alandaki değişime benzer bir müdahaleyi bilgi edinme yollarında da göstermiştir. İlahi mesajlar doğrultusunda hayatı yorumlayıp yaşayan insan, modern yaşamla birlikte kendisinin tecrübi (deneysel) bilgisiyle dünyayı yorumlamaya başlamıştır. John Locke, insan zihninin boş bir levha (tabula rasa) olduğunu ve bu boşluğun gözlem ve deneyle doldurulabileceğini iddia ediyordu. Bu bağlamda bilgi, insanın gözlem ve denemeleri neticesinde ortaya çıkan faaliyetlerin bütünüdür. Gözlem, adından da anlaşılacağı üzere görünenle alakalıdır. Dolayısıyla bu düşünceye göre, gaipten gelen bilgiler insanın inanacağı unsurlar olamaz. Mustafa Kemal'in "Biz, ilhamlarımızı gökten ve gâipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz." sözü, Misakımillî ile çerçevelenen yeni Türkiye tablosunun bir tabula rasa olduğunun farklı bir yorumlanış biçimi şeklinde algılanabilir.

Aydınlanma düşüncesindeki ana iki kavram "akıl ve ilerleme"dir. Auguste Comte bunu "Ordem a progresso" olarak sloganlaştırmıştır. Bilgiyi üreten akıldır. Bu üretim esnasında her türlü yola başvurulmasında meşruiyet açısından bir sakınca yoktur. Comte'a göre bilim bir şeyin "niçin" değil, "nasıl" meydana geldiğinin peşinde olmalıdır (Küçükaltıp ve Cevizci, 2014, s. 166). Bu nedenle tabiat artık insanın içinde yaşadığı bir âlem olmaktan çıkmış, bilgi edinebilmek için cerh edilmesi gereken bir

beden olarak algılanmaya başlanmıştır. Âlem-i sağır olan insanın durumu da tabiatla aynı vaziyette konumlandırılmıştır. İnsan bedeni, kutsal ve mahrem bir âlem olma özelliğini yitirmeye başlamıştır. Rönesans tablolarındaki kutsal beden, artık ameliyat masasına yatırılabilir bir duruma getirilmiştir. XVII. asır Flaman ressamlarından Rembrandt van Rijn’in “Dr. Nicolaes Tulp’un Anatomi Dersi” adlı tablosu bu konuda güzel bir örnektir. O zamana kadar iskeletler üzerinde yapılan anatomi resimleri Rembrandt’la beraber normal kadavraya dönüşmüştür. Küçük âlem olarak nitelendirilen insan bedeni artık bilgi edinmek için bir malzeme olarak görülür olmuştur.

Şekil 2.1: Dr. Nicolaes Tulp’un Anatomi Dersi (www.mauritshuis.nl, 2022)

Seyyid Hüseyin Nasr’a (1982, s. 126) göre Kızılderililerin gezdiği patikalarının çok silik olması premodern insanın, tabiatı Tanrı’nın bir nişanesi saymasına, bu bağlamda ona karşı olabildiğince hassas olunması gerektiğine yönelik bir anlayışın tezahürüdür. Yunus Emre’nin “Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevla’m seni / Seher vakti kuşlar ile çağırayım Mevla’m seni” nidası da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Buna karşın insanın tabiatla olan mücadelesi aydınlanmanın ve modernitenin nirengi noktasıdır. Modern düşüncede tabiat ne kadar kontrol altına alınabilirse o kadar ileri bir hayat seviyesine ulaşılacağına dair inanç söz konusudur. Ancak ilerleme fikri, kendi içinde bir tatminsizliği de beraberinde getirecektir. Nitekim bu tatminsizlik XX. asırda iki büyük paylaşım savaşının ortaya çıkması ile neticelenmiştir (Çiğdem, 1999, ss. 13-14).

Bütün bunlardan yola çıkarak pek çok olgu ve sürecin modernleşme adı altında toplanmasından ötürü modernleşme ile ilgili bütünlüklü bir tanım ortaya koymanın son derece güç olduğunu da belirtmek gerekir. Bunun en önemli nedenlerinde biri sosyal bilimlerdeki bir yığın modernleşme kuramının modern toplum hakkında çelişkili izahlarda bulunmalarıdır (Loo ve Reijen, 2014, s. 33). Bu durum bir yön kaybı sorununu da beraberinde getirmektedir.

2.1. Sömürge, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali

Aydınlanma düşüncesi etrafında şekillenen modernitenin tarihî seyir içinde iki önemli durağı vardır. Bunlardan ilki, siyasi alanda gerçekleşen Fransız İhtilali, diğeri ise teknik alanda gerçekleşen Sanayi Devrimi'dir. Fransız İhtilali, millet olgusunu ortaya çıkarmış ve milletlerin birleşmesinden müteşekkil olan imparatorlukların temellerinin sarsılmasının yolunu açmıştır. Tanrı merkezli düşünceden insan merkezli düşünceye geçilmesinin sonuçları bu olayla kendini göstermeye başlamıştır. Tanrı'nın gölgesi konumundaki imparatorun hâkimiyeti altındaki halklar “liberté, égalité, fraternité (özgürlük, eşitlik, kardeşlik)” sloganı çerçevesinde kendi başlarına hareket edebilecekleri yönünde bir bilinç geliştirmişlerdir. İnsanın Tanrı'ya başkaldırışı, milletler düzeyinde halkların imparatora başkaldırışı şeklinde tezahür etmektedir. Osmanlı da bu akımdan fazlasıyla etkilenecektir. Tönnies'in duygusal temele dayanan “gemeinschaft” karakterine sahip bir toplumdan akılcı nitelikleri ağır basan “gesellschaft” karakterine sahip bir topluma geçiş olarak tasvir ettiği modernleşme, cemaatten bireye doğru bir yönelimi barındırması özelliği ile bütünü parçalayıcı bir özelliğe sahiptir (Loo ve Reijen, 2014, s. 18).

Portekizlilerin İspanyollara, İspanyolların Flamanlara, onların da İngilizlere devrettiği sömürgeleştirme bayrağı, Amerika kıtasından Uzak Asya'ya kadar hemen hemen bütün dünyayı saran bir mahiyette teşekkül etmiştir. İngilizler XVIII. asrın ortalarından sonra edindikleri büyük serveti, teknik alanda yeni bir yöne doğru evirmeye başlayınca bugünkü endüstrinin ilk tohumları da ekilmiş oldu. Dokuma alanında başlayan bu yenilik XIX. asırda makineleşmenin başlamasıyla bambaşka bir safhaya erişmiştir. Lokomotifin bulunması ve gemiciliğin buhar gücü ile yeni bir aşamaya ulaşması, ulaşım faaliyetlerini hızlandırmış ve sömürgelerden elde edilen

ham madde daha hızlı bir şekilde kıta Avrupası'na getirilmeye başlamıştır. Tarihin her döneminde müreffehlik, teknik alanlarda yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim istatistiklerin hesaplamada zorlandıkları kadar ham madde ve bedava iş gücünün Avrupa'ya gelmesi, birçok yeni buluşun da habercisi olmuştur.

Fransız İhtilali, nasıl ki imparatorlukların parçalanıp yeni devletlerin oluşmasına zemin hazırladıysa Sanayi Devrimi de yeni sektörlerin gelişmesine ve bu doğrultuda işçi sınıfı, hizmet sınıfı, burjuva gibi yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasının öncüsü olmuştur. Yine bu devrim neticesinde kapitalizm, sosyalizm gibi ideolojiler yeryüzüne hâkim olmaya başlamıştır (Canatan, 1995, s. 34-35). Sanayi Devrimi ile özellikle XIX. asrın ikinci yarısından sonra limanları olan ve fabrikaları barındıran şehirlerde aşırı nüfus artışları gerçekleşmiştir. Bunun yanında daha fazla üretim için çocukların ve kadınların zor şartlar altında çalıştırılmaları çeşitli sosyal krizleri de gün yüzüne çıkarmaya başlamıştır. Çocuk hakları, kadın hakları, insan hakları, feminizm gibi daha birçok terim bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tarımsal üretim yerini yavaş yavaş makine üretimine bırakınca insanın toprakla olan bağı da çözülmeye başlamıştır. Bir tohumun meyveye dönüşümüne birebir şahit olan insanın Tanrı'ya olan inancı ile kendi icat ettiği makineden elde ettiği ürünü pazarlayan insanın Tanrı'ya yaklaşımı hâliyle farklı olacaktır. Bu bağlamda aydınlanma ile farklı bir boyut kazanan insan-Tanrı ilişkisi, Sanayi Devri'nden sonra Tanrı'nın yok sayılması ile neticelenir olmuştur. Bunun yanında sanayi ile beraber şehirlerin kalabalıklaşması, düzen fikrini ortaya çıkarmış, karmaşıklığı giderme adına çeşitli kuralların ortaya konmasına neden olmuştur. Bu da Tanrı buyrukları ile hareket edilmesinin yerini sürekli artan kural ve kanunların almasının önünü açmıştır.

2.2. Hatırlamadan Unutmaya

Modernitenin en önemli özelliklerinden biri, Giddens'in deyiimiyle süreksizliğidir (Giddens, 1994, s. 12). Bu bağlamda modern hayat, insana eskide olanla bağıni koparması gerektiği yönünde telkinde bulunur. Geçmiş unutulmadan gelecek inşa edilemez. Oysaki modern hayatın ortaya çıktığı Hristiyanlıkta Âdem peygamberin yasak meyveyi yemesi bağlamında cezalandırılması hep hatırlanması gereken bir durumdur. Modern öncesi insan, hep geçmişiyile yaşarken modern insan sürekli

gelecek odaklı bir perspektife sahip olmak zorundadır. Gelenekten kopuşun bir başka şekli, cemaat ilişkilerinin cemiyete evrilmiş olmasıdır (Tönnies, 2020, s. 40). Cemaat kavramı aynı ölküye yönelmiş büyük bir insan kalabalığını simgelerken cemiyet tek tek bireylerden oluşmaktadır. Burada da devreye birey kavramı girmektedir. Modern düşüncede insanı bir kişi olarak ele alınmaktadır. Daha sonra ortaya çıkacak olan ulus devlet formülasyonunda birey kendini vatandaş olarak bulacaktır. Bunun yanında dinin azalan otoritesinin yerini, kamu hayatı almaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni kurumlar, modernitenin bir başka boyutunu teşkil etmektedir. Modern hayat bireyselleştirdiği insanı oluşturduğu kurumlar ile çerçeveye almıştır. Perspektif, modernitenin ayırt edici bakışını anlatan bir kavramdır. Modern insan kendini özne, baktığını ise nesneleştirir (www.yenisafak.com, 2021). Cemiyet hayatının yapısını radikal bir şekilde metamorfoza uğratan modernite ile şahsi hayatın hükmü, yavaş yavaş gücünü azaltır olmuştur. Modernite, kurumsal düzeyde ortaya çıkan bir durumdur fakat modern kurumların yol açtığı köklü dönüşümlerin doğrudan kişisel hayatla iç içe geçtiği unutulmamalıdır. Modernitenin özelliklerinden biri, küreselleştirici etkiler ile kişisel ihtiyaçlar arasında bir bağ oluşturmalarıdır. Giddens (2010, s. 11) bu durumu benlikle özdeşleştirmektedir.

Avrupa kıtasında yeni yayılmaya başlayan Hristiyanlığı Romalı ve pagan geçmişten ayırmak için kullanılan modernus kavramı, XVII. asırdan itibaren Tanrısız bir dünya tasavvurunu savunanları tanımlayan bir değişim içine girmiştir. XVII. asırda Kopernik, evrenin merkezinde dünyanın değil güneşin olduğunu dile getirerek büyük bir inancı da alt üst etmekteydi. Nitekim Hz. İsa'nın inmiş olduğu dünyanın merkezden çıkarılması aynı zamanda tanrının da merkezden çıkarılması anlamına geliyordu. Promete'nin çaldığı ateşin gerçek anlamda harlandığı zamanı da ifade eden bu asır, aynı zamanda insanın yaratıldığından beri belki de ilk kez cehennem korkusu olmadan hayatını yaşamaya karar verdiği bir zamana tekabül etmektedir (Northbourne, 2003, s. 20). Batı Avrupa'da başlayan bu anlayış modernleşme hareketleriyle yavaş yavaş Türkiye, Japonya, Rusya gibi devletlere de sirayet edecektir. Modernleşme anlayışının yaygınlık kazandığı zaman dilimi, aynı zamanda Avrupalı devletlerin sömürgeleştirme faaliyetlerine de başladıkları döneme tekabül etmektedir. Tanrı'yı merkezden periferiye çeken Avrupalı, zapt ettiği yerlere ilk olarak

İncil'i ve kiliseyi götürmekte bir beis görmemiştir. Avrupa'da bilim adamları ile ruhban sınıfı arasında bir mücadele söz konusu iken Amerika, Afrika ve Asya kıtalarında misyonerlik adı altında rahipler bütün dünyayı Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin uğraşısı içinde olmuşlardır. Kendi kıtasından dini kovmaya çalışan Batı'nın dünyanın bütün bölgelerine din götürmekte bir mahsur görmemesi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Batı'nın aydınlanma adı altında dinini terk ediyormuş gibi bir görüntüde olmakla birlikte bütün dünyayı Hristiyanlaştırmaya çalıştığı tarihî bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Alman ressam Hans Holbein'in "Elçiler (The Ambassadors)" adlı resmi Avrupa'nın modernleşme hikâyesini bütünlüklü bir şekilde anlatan bir eserdir. Münekkit John Berger "Görme Biçimleri" adlı eserinde bu resmin anlatmak istedikleriyle ilgili şunları dile getirmektedir:

Şekil 2.2: Elçiler, (tr.wikipedia.org_tablo, 2022)

Üst taraftaki bilimsel araçlar denizcilikte kullanılıyordu. Deniz yollarının tutsak ticaretine, ticaret gemilerine açıldığı sıralardaydı bu. Öbür kıtaların zenginlikleri bu gemilerle Avrupa'ya aktarılıyordu. Bu zenginliklerle sonra 'Sanayi Devrimi'nin çıkış noktası olan kapital birikimi sağlandı. 1519'da Magellan V. Charles'in desteğiyle dünyayı dolaşmak için yola çıkmıştı. Magellan'la bu yolculuğu planlayan gökbilimci

arkadaşı kazandıklarının yüzde yirmisini ve ele geçirdikleri topraklardaki yönetim hakkını kendilerine ayıracaklarını İspanya Sarayı'yla yaptıkları bir antlaşmayla saptadılar. Alt taraftaki küre Magellan'ın bu yolculuğunu gösteren yeni bir küredir. Kürenin yanında bir aritmetik kitabı, bir ilahî kitabı, bir de ut vardır. Bir ülkeyi sömürgeleştirebilmek için insanların Hristiyan yapmak, onlarla hesabı öğretmek gerekiyordu, böylece onlara dünyada en ileri uygarlığın Avrupa uygarlığı olduğu kanıtlanıyordu. Elbette Avrupa sanatı bunun dışında değildi (Berger, 2012, s. 94).

Bu bağlamda XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'da Avrupa devletlerince açılan okulların misyoner okulları olduğunu hatırlamakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Türk modernleşmesindeki elit tayfanın bir kısmı, bu misyoner okullarında okumuş olmaları onları İslam'a mesafeli kılmaktaydı. Başka bir deyişle Türk modernistleri genel anlamda dine karşı mesafeli olarak değil, İslam dinine karşı bir tavrın içinde olmuşlardır.

XVIII. asır, modernitenin düşünsel planda etraflıca bir şekilde içinin doldurulduğu bir zaman dilimi olarak kendini göstermektedir. Kıtanın farklı mekânlarından Locke, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Hume, Kant gibi filozoflar düşünceden siyasete modernliğin neye tekabül ettiği hususunda birbirinden farklı görünse de büyük resme bakıldığında bütünlük gösteren bir sistem geliştirmişlerdir. Dolayısıyla modernite için, aydınlanmanın çocuğu nitelendirilmesinde bulunulabilir (Tekeli, 2020, s. 19). Daha önce de belirtildiği gibi, İhtilal-i Kebir (Fransız İhtilali) ve Sanayi İnkılabı modernliğin düşünsel aşamadan tam anlamıyla yaşantıya geçtiğinin en önemli iki göstergesidir. XVII. asırda başlayan Tanrı'nın merkezden uzaklaştırılma serüveni XIX. asırda Tanrı'nın yok sayıldığı bir evreye ulaşmıştır. Aydınlanma hareketleri ile ortaya çıkan akılcılık, hümanizm, laiklik, bilimsel düşünce, teknikleştirme, ihtisas, birey kavramları moderniteye kaynaklık edecek ana unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kızılcılık, 1996, s. 8). Modernitenin zembereği olarak nitelendirilebilecek “ilerleme” müspet çağrışımlarından dolayı çoğunluk tarafından kabul görmüştür. İlerlemenin en önemli taşıyıcısı kuşkusuz akıldır.

2.3. Modernleşme Türleri

Batı toplumlarının sahip olduğu değer ve sistemlere ulaşmak amacı ile sosyoekonomik kültürel vb. birçok alanda Batı dışında kalan toplumlara tarafından yapılan çeşitli düzenlemelere modernleşme denir. Modernleşmeciler, Batılı devletlerin keşfettiği yöntemleri izleme dışında bir yolunun olmadığını savunmaktadırlar. Modernleşme denince toptancı bir Batı coğrafyası algısı kendini göstermektedir. Ancak Batı'nın modernleşme süreci incelendiğinde her devletin kendi sosyoekonomik yapısıyla ilişkili bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Her devlet kendi özellikleri doğrultusunda modernleşirken her modernleşme hamlesi de o devletin siyasi ve toplumsal yapısını farklı bir şekilde etkilemiştir. Batı'daki modernleşme irdelendiğinde üç devletin bu konuda başı çektiği görülebilir. Bunlar; İngiltere, Fransa ve Almanya'dır.

İngiltere'nin modernleşme süreci 1215'teki Magna Carta'dan sonra tohumları atıldığı için çok uzun bir siyasi geçmişe dayanmaktadır. İngiltere, sömürgeleştirme ve Sanayi Devrimi ile kapitalizmin de ana merkezi konumunda olmuştur. İngiltere'deki modernleşme, burjuva sınıfının lokomotifliğinde gerçekleşmiştir. İngiltere'de, burjuvazi öncülüğünde gelişen modernlik düşüncesi, Fransa'da daha politik bir görünümde karşımıza çıkmaktadır. Fransa'da modernleşme, İhtilal-i Kebir nedeniyle, kamusal bir nitelik kazanmıştır. Türk modernleşmesinin daha çok Fransa merkezli olmasının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Burjuva sınıfı olmadığından dolayı iş, kamusal bir çaba ile kotarılmaya çabalanmıştır. Almanya diğer iki örneğe göre daha geç bir devletleşme sürecinden geçtiği için burada devlet ile modernleşme beraber şekillenmiştir denebilir. Ancak Hegel, Kant gibi filozofların modern düşünce altyapısını oluşturmaları modernleşme hamlelerinin kuvveden fiile daha kolay bir şekilde geçmesini sağlamıştır. Almanya'da modernleşme sürecini yönetecek herhangi bir sivil kurum ortaya çıkmadığı için bizzat devlet eliyle hamleler gerçekleşmiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak farklı modernleşme modelleri ortaya çıkmıştır. Modernleşme; İngiltere'de sivil bir tarzda, Fransa'da kamusal kurumların oluşturulmasıyla, Almanya'da ise bizzat devlet merkezli olmak üzere ortaya çıkmıştır, değerlendirmesinde bulunulabilir. Modernleşme deneyimleri, farklı modernleşme teorilerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Batı'daki bu farklılık

modernleşmeye çabalayan diğer devletlerde de farklı modernleşme tecrübelerini ortaya çıkarmıştır. (Özçelik, 2019, ss. 308-326.) Mezkûr ülkelerde modern düşünce uzun bir zaman aralığında sindirilerek yerleşmiştir. Bu sırada birçok badireden geçen Avrupa devletleri, XIX. asırdan sonra iç çatışmalarını en aza indirmiş bir şekilde dünyaya hükmetmeye başlamışlardır. Avrupa dışındaki ülkeler ise Batı'nın çok gerisinde kaldıkları saikiyle hemen sonuç almaya yönelik hamlelerde bulunmanın gayreti içinde olmuşlardır. Başka bir deyişle modernleşme artık gerçekleştirilmesi olmazsa olmaz bir unsur hâlini almaktaydı. Tabanın (teba) herhangi bir değişim isteği olmamasına karşılık yönetici kesimin dünyanın gittiği yöne göre buna dair karar almaları bir dilemmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel-çağdaş, eski-yeni, ilerici-gerici gibi isimlerle anılan bu durum, modernleşmeyi üstten alta doğru yaymaya çalışan ülkelerde sürekli cari kalmıştır. Devlet eliyle gerçekleştirilen modernleşme hamlelerinde kanunlar yoluyla bir baskı ortamı oluşturulmuş, böylece karşı çıkışlar en aza indirilmeye çabalanmıştır. Modernleşme; siyasi, ekonomik ve askerî alanda gerçekleşirken bu kavramın zihni arka planın irdelenmesine pek gerek duyulmamıştır. Zihniyetin göz ardı edilmesi, “kopyala yapıştır” tekniğini uygulanır kılmıştır. Ancak yapıştırılan her şey zeminin farklı yüksekliklerde olmasından dolayı tam oturmamıştır. Bu durumda ise modernleştirici elit, istediklerinin gerçekleştirilmemesinin kabahatini halka atmıştır. Gerçekleştirilen her modernleşme hamlesi, yerleşik din ve kültür duvarına çarpınca suç hep avamda aranmış ve onların hizaya getirilmesi düşüncesiyle hareket edilmiştir. Modernleşmenin bir zihniyetin tecessümünden ziyade bir görüntüden ibaret olduğu düşüncesi, bazen trajik bazen komik uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu örneklerin çoğunda modernliğin “bilgisi”nden çok “görgüsü” ön plandadır. Devleti yönetenlerin değişmesi modernleşme hamlelerinin hızını azaltma ya da artırma durumuyla beraber ilerlemiştir.

Black (1966, s. 57), modernleşmenin aşamalarının dört şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir:

Modernliğin Zorlaması: Bir toplumun modern düşünce ve kurumlarla karşılaşması ve modernliği savunan bir ruhun ortaya çıkması.

Modernleştirici Önderliğin Sağlamlaştırılması: Bir ihtilal neticesinde yönetimin modernliği savunan grupların eline geçmesi.

Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm: Kırsal ya da tarımsal hayatın endüstrileşme neticesinde kentsel ortama kayması, merkezîleşme.

Toplumun Bütünleşmesi: Ortaya çıkan yenilikler neticesinde yeni bir toplumun nevezuhur etmesi.

Modernleşme, bütün dünyaya şamil bir olgudur. XVIII. asırdan sonra modernleşmenin gerçekleştirilmemesi hâlinde yok olma tehlikesiyle baş başa kalınacağı yönünde bir bilinç oluşmaya başlamıştır. Modernlik; sanayileşme, şehirleşme, dünyevileşme ve demokratikleşme olarak dört basamağa ayrılabilir. Çiğdem (2020, s. 68), Batı dışı toplumların modernleşebileceklerini ancak modern olamayacaklarını belirterek önemli bir detaya parmak basmaktadır. Kıta Avrupası ve ABD dışındaki ülkeler mezkûr dört süreçten geçebilirler ancak modern olup olamayacakları hususu iki asır boyunca hâlen daha tartışılmaktadır. Bununla beraber Batı dışı modernleşme denince ilk olarak akla üç ülke gelmektedir. Bunlar; Rusya, Japonya ve Türkiye’dir.

2.3.1. Rusya

Tolstoy ve Dostoyevski’nin eserlerinde Mesihlik misyonu biçtikleri Ruslar, tarih sahnesine geç çıkmış olsalar da I. Petro öncülüğünde büyük bir atılım gerçekleştirmiştir (Karakoç, s. 100). Petro’nun Avrupa devletlerini sıradan bir insan olarak dolaşması ve oralarda çalışması, Batı’nın gelişimini ilk elden görmesini sağlamıştır. Petro, gördüklerini ülkesinde çar olunca sert bir yöntemle tepeden inmeci bir şekilde uygulamıştır. Rusya’nın modernleşme tecrübesindeki avantajı geçmişte yaşadıkları bir “asr-ı saadet” döneminin olmamasıdır. Dolayısıyla Rusya bütün yenilikleri herhangi tarihî bir tecrübeyle kıyaslamaya gerek duymadan gerçekleştirebilmekteydi (Bora, 2021, s. 23).

Rus modernleşmesindeki önemli sembollerden biri Petersburg şehridir. Petersburg Batı’ya açılan bir pencere olarak dizayn edilmiştir. Petersburg, Moskova’nın temsil ettiği geleneksel değerlere ve Rus narodlarına (halk) karşı kurulmuş bir şehirdir ve yeniyi temsil etmektedir (Erkan, 2017, s. 52). Rus modernleşmesi ile Osmanlı Dönemi Türk modernleşmesi arasındaki farklardan biri de burada aranabilir. Nitekim Osmanlı

modernleşmesinde bu şekilde yeni bir şehir dizaynı ve iki sembol şehir arasındaki anlayış farkı gibi unsurlar belirgin bir şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Cumhuriyet'ten sonra Ankara'nın başkent olması ile böyle bir şey görünür gibi olsa da Rusya'daki gibi belirgin bir şekilde kendini belli etmemiştir. Rus modernleşmesinin Türkiye ile olan bağlantısı fıkri ve sembolik planda olduğu kadar birebir günlük hayatın akışı itibariyle dikkate değerdir. Bolşevik İhtilali'nden sonra Rusya'dan özellikle İstanbul'a bir göç hâsıl olmuştur. Bu göçün neticesinde İstanbul'a gelen Ruslar, kendi yaşam kültürlerini de taşımışlar ve bu şekliyle bir etkileme halesi oluşturmuşlardır. Peyami Safa'nın Doğu-Batı çatışmasını en sembolik bir şekilde kaleme almış olduğu "Fatih-Harbiye" romanında Türkiye'deki Ruslara değinmesi pek de tesadüfi olmasa gerektir.

Taşansu Türker'e göre Türk modernleşmesi Batı'ya angaje olma etrafında şekillenirken Rus modernleşmesi yeni bir medeniyet teşekkül ederek dünyaya hükümran olma düşüncesini içermektedir. Ruslar kendilerini yeni dünyayı Hristiyanlık adına yönetecek millet olarak görmüştür Türker sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

Rusya'da ise Petro'nun sert reform süreci toplumda tepki toplarken Rus entelektüeller ve devlet ricali katında kimlik tartışmaları dikkat çekicidir. Çok etnili ve çok dinli yapıyı yönetmek için Nikolay Danilevsky medeniyetleri tasnif eder ve Rusların yeni bir medeniyet kurup dünyaya hâkim olma iddiasını dile getirir. Aynı dönemde bizdeki reformlar "Batı'nın bir parçası olmalıyız" fikri etrafında gelişirken, Rusya'daki reaksiyoner-muhafazakâr düşünce "medeniyet" kavramı çerçevesinde bölgesel bir güç olma arayışındaki Rus İmparatorluğu'nun tüm saldırganlığını meşrulaştırır." Medeniyetçilik, Rusya'da çatışmacı bir muhafazakâr kimlik olarak ortaya çıkar ki Türker'e göre aramızdaki en önemli farklılıklardan birisi de budur. Rusya'nın agresif ve iddialı politikalarına karşın Osmanlı'da savunmacı bir devlet yapısı mevcuttur. Batılılaşma sürecinde Osmanlı'da entelektüeller ve devlet adamları "Biz bu devleti nasıl kurtarıyoruz?" diye düşünürken, Rusya'da entelektüeller "Bu devleti nasıl yıkarız?" sorusunu tefekkür edebilme özgüvenine sahiptirler. İşte o özgüven entelektüel yaratıcılığın önünü açar (Türker, 2022).

Türker'in bahsettiği devleti nasıl yıkarız düşüncesi, Rusların bir asr-ı saadet dönemlerinin olmadığını bir başka ifadesidir. Rusların özenilecek bir geçmişleri olmadığı için Rus modernleşmesi sıfırdan başlayan bir özelliğe sahiptir, denebilir. Türker'in vurguladığı entelektüel yaratıcılık burada devreye girmektedir.

2.3.2. Japonya

Batı'dan geri kalmışlığın verdiği hisle modernleşme hareketlerini büyük bir hızla devreye sokan bir diğer devlet de Japonya'dır. 1868'de Meiji'nin başa geçmesiyle modernleşme doğrultusunda harekete geçmeye başlayan Japonya, Rusya ve Osmanlıya oranla daha geç bir tarihte harekete geçmiş, ancak kararlı adımlarıyla iki ülkeyi de kısa zamanda "geride" bırakabilmiştir. 1904'te Rusya ile girdikleri savaşta galip gelen Japonlar, başta Osmanlı olmak üzere bütün dünyanın dikkatini çekmiştir.

Japonya'nın modernleşme yolundaki serüveni Osmanlı ve Rusya'dan farklı olarak Avrupa devletleri ile değil, ABD ile başlamıştır. Japon İmparator Kōmei, 1867 yılında hayatını kaybedince yerine 17 yaşındaki oğlu Meiji geçmiştir. Oldukça genç olmasına rağmen ülkesinin içinde bulunduğu geri kalmışlığın farkına varan yeni imparator, gençliğinin verdiği enerji ile bir an önce ülkede büyük bir restorasyon yapılmasına karar vermiştir. Bu konudaki en büyük yardımcısı yöneticilerden Iwakura Tomomi olmuştur. Osmanlıda modernleşme hareketinin başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde nasıl ki Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın çok büyük bir payı varsa Japon modernleşmesindeki büyük pay, sadrazamlığın Japonya'daki muadili sayılabilecek konumda olan Iwakura Tomomi'nindir. Tomomi, Meiji'nin direktifiyle büyük bir heyetle yaklaşık iki senelik bir Batı seyahatine çıkmıştır. İlk olarak ABD'ye giden heyet, bir süre sonra Atlas Okyanusu'nu geçerek Avrupa kıtasına geçmiştir. Belli başlı bütün büyük devletleri ziyaret eden ekip, gözlemlerini bir bir not etmenin yanında çizimler de yapmışlardır. Çizimler yapılmasının nedenlerinden biri gerçekleştirilmek istenen hamleleri, Japon halkına anlaşılır bir şekilde anlatabilmektir. Japon modernleşmesinin ayırıcı yönü burada ortaya çıkmaktadır (Seval, 2017, s. 101).

Yönetici kesim, modernleşme hamlesini halkı göz ardı ederek değil, onları ikna ederek gerçekleştirmenin gayreti içine girmiştir. Heyet, beş ciltlik bir raporla ülkeye dönmüştür. Rapor, Batı'nın muhakkak örnek alınmasını ancak bunu gerçekleştirirken gerek yönetici kesimin gerek halkın özünden asla uzaklaşmaması gerektiğine yöneliktir. Türk modernleşmesindeki Batı'nın tekniğini alıp kültürünü almama seçeneği, Japonya'da da geçerliydi. Ancak aradaki fark, Japonya'da bu fikrin yönetici elitten, Türklerde ise edebiyatçıların başını çektiği azınlık bir kesimden geliyor olmasıydı. Bu rapor, Japon modernleşmesinin de en önemli zembereği olmuştur. Japon

modernleşmesi, Batı dışındaki bütün modernleşme hareketleri gibi yönetici kadronun istekleri doğrultusunda başlamıştır ancak bir emrivaki şeklinde değil, ikna yoluyla gerçekleşmiştir. Halkın değerlerinin görmezden gelinmediği Japon modernleşmesi, bizde özellikle muhafazakâr Türk ediplerince örnek alınması gereken bir model olarak sunulmuştur. Mehmet Âkif'in "Safahat"ın "Süleymaniye Kürsüsü" bölümünde Japonlardan bahsettiği şiiri buna güzel bir örnektir.

Sorunuz, şimdi, Japonlar da nasıl millettir?

Onu tasvîre zaferyâb olamam, hayrettir!

Şu kadar söyliyeyim: Dîn-i mübînin orada,

Rûh-i feyyâzı yayılmış, yalnız şekli Buda

Siz gidin, safvet-i İslâm'ı Japonlarda görün!

O küçük boylu, büyük milletin efrâdı bugün,

(...)

Medeniyyet girebilmiş yalnız fenniyle...

O da sahiplerinin lâhik olan izniyle.

Dikilip sâhile binlerce basiret im'ân;

Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan (Ersoy, 2014, s. 137)!

Japonya modeli, Âkif'in mefkûresine o kadar uygundur ki şair, Japonları neredeyse Müslüman ilan edecektir. Medeniyetin sadece fenninin alınmasının doğruluğunu Japonya üzerinden anlatan Âkif, "Ne kadar maskaralık varsa kovmuş kapıdan" mısraıyla Batı'dan fen haricinde alınacakları maskaralık olarak nitelendirmektedir. Âkif'in Japonlar için söylediklerine benzer ifadeler, İkinci Cihan Harbi sonrası, yeniden dirilişinden sonra Almanlar için de söylenecektir. Ziya Gökalp de (2019, s. 209) koruyarak gelişmenin doğruluğuna inanarak Japon modernleşmesinin en doğru model olduğunu belirtmektedir. Peyami Safa, Meşrutiyet Dönemi mütefekkirleri ve onlardan ilham alan inkılapçıların Japonya'yı iyi tetkik etmemelerini eleştirerek Batılılaşmanın daha kısa zamanda gerçekleşmemesinin müsebbibinin bu anlayış olduğunu belirtmiştir. Safa, sözlerine şöyle devam etmektedir:

Japon inkılabı Avrupa metod ve sistemlerini kabul etmeğe kendi sosyal bünyesini değiştirmekle, derebeyliği tasfiye etmekle başlamıştır. Böylece satıhta kalmaktan

kurtulan ve sağlam temellere dayanan Japon inkılabı, millî geleneklerinden ve dinî itikadlarından hiçbirini feda etmek zorunda kalmamıştır. Hatta Japon alfabesi denilen ve harfleri yukarıdan aşağı ve sağdan sola yazılan o acayip ve zengin böcek koleksiyonunu aynen muhafaza etmiştir. Çünkü millî kültürün ve millî benliğinin yıkılmasına razı olmamıştır (Safa, 1976, s. 205).

İttihatçılar, Avrupa'nın hâkim olduğu dünya sisteminin bir parçası olmak istemekle beraber bir Avrupa devletini değil, Japonya'yı örnek almak istemişlerdir. İttihatçılar buradaki gibi, toplumsal sınıfları olan bir kapitalist toplumu Türkiye'de kurmaya yetecek ölçüde özerklik ve bağımsızlığı sağlamak için çalışmışlardır. Bunun için de orduda ve devlet düzeninde sağlam bir denetim kurmanın zorunluluğunun farkına varmışlardır (Ahmed, 1994, s. 14). Japonların meşruti idareye olan mesafeleri, modernleşme çabalarında yeniliklerin belli bir disiplin içerisinde gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu çelişkili bir durum olarak görülebilir. Ancak idarenin herhangi bir parçalanma yaşamaksızın hamleleri tek elden yürütmesi, yapılmak istenenleri, hâl yoluna sokmayı kolaylaştırmıştır. Osmanlı ve Rus modernizasyonundaki meşrutiyet çabalarının kendisi aynı zamanda bir modernleşme hamlesi idi ancak bu çabalar diğer modernizasyon hareketlerine bir anlamda ket vurmaktaydı.

Zekai Özdemir'in (2005, s. 97) "Japon kalkınması askerî güce verdiği önemle politik, manevi değerlere verdiği önemle sosyal motiftir." tespiti, Japon modernleşmesini farklı kılan etmeni ortaya koymaktadır. Sermaye hareketleri bakımından kapitalist özellikler gösteren Japon ekonomisi; teknolojisi, sosyal kurumların ekonomi üzerindeki kontrolü ile feodal izler barındırmaktadır. Japon modernleşmesinin Batı modernleşmelerinden bir farkı da kapitalist ekonomi modelinin sermaye kurumunu geliştirirken sosyal kurumları zayıflatan bir özellik arz etmesine karşılık Japonya'da tam tersi bir durumun oluşmasıdır. Japonya'daki dönüşüm sosyal kurumlar korunarak gerçekleştirilmiştir (Özdemir, 2005, s. 97).

Japon modernleşmesi çok planlı bir şekilde başlamış ve aynı şekilde devam etmiştir. Bu nedenle yaklaşık otuz yıl gibi kısa bir sürede Japonlar, muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmiştir. Şerif Mardin (1991, s. 19), 1905 yılında, Japonların Rusları yenilgiye uğratmaları, geleneksel değerlerin korunarak modern bir medeniyet oluşturulabilmenin önemli bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Osmanlılar, Japonların yaptığı gibi, Batı'nın tekniğiyle yetinip kendi değerlerini saklı

tutabilmesine yönelik Mehmet Âkif'i örnek gösteren Mardin, 1908-1918 yılları arasında Batı'yı "taklit" etmeye karşı koyan İslamcı bir akımın görüldüğüne vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Batı'nın sanat anlayışının devamlı bir eksenini olan "Sanat sanat içindir." anlayışının da Türkiye'de çok rağbet görmediğini belirtmektedir. Meiji, Osmanlıda iki padişahla mukayese edilebilecek bir hususiyete sahiptir. On yedi yaşında tahta geçip hızlı bir yenileşme hamlesine girmesi yönüyle Sultan Abdülmecid'e, kırk yıla yakın saltanat sürmesi yönüyle de Sultan II. Abdülhamid'e benzemektedir. II. Abdülhamid 1889 yılında Japonya'ya Ertuğrul Fırkateyni ile bir heyet göndermiştir. Sefer boyunca uğranılacak limanlarda Halife'nin sancağının gösterilmesi suretiyle Müslümanlarda birlik ruhunu pekiştirmek gibi Panislamist bir amaç vardı. Bunun yanında Japon kalkınmasının nasıl oluştuğunun da birebir gözlenmesi hedeflenmekteydi.

Arif Közleme'ye (2020, s. 135) göre Türk modernleşmelerinin zaaflarından ya da diğer modernleşme çabalarından farkı Osmanlı elitleri arasında modernleşme konusunda bir yeknesaklık olmamasıdır. Japon modernleşmesinde kurum ve iktibasları pratik açıdan değerlendirilmiş ve gelenekle uyumlu hâle getirilmiştir. Osmanlıda ise eskinin yerini yeni olanın tamamıyla alınması düşüncesinden dolayı faydalı olabilecek geleneksel yapılar da korunamamıştır. Bu durum, eski ile yeni arasında şiddetli bir çatışmanın fitilini ateşlemiştir. 1900 ila 1945 arasında Japonya, Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya gibi ülkelerdeki tecrübelerin hangisinin takip edileceğinin doğru olacağına karar verilmeden ABD'nin süper güç olarak piyasaya girmesiyle işler iyice içinden çıkılmaz bir hâle gelecektir.

3. TÜRK MODERNLEŞMESİ

II. Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan'ın diktirmiş olduğu Orhun Abidelerinde "Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla, aldatıp uzak milleti öylece yakınlaştırmış. Yaklaşıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti öleceksin!" (Ergin, 2009, s. 5) sesleniş, Türklerin dışarıdan gelecek olana karşı her daim teyakkuzda bulunması

gerektiğinin bir özeti niteliğindedir. Osmanlıda XVII. asrın ikinci yarısından itibaren semptomlarını gösteren devlet kurumlarındaki atalet, XVIII. asırdan sonra kaybedilen savaşlarda belirginleşmeye başlamıştır. Devletin azameti, içinde bulunulan sıkıntıların fark edilmesinin önüne geçiyordu. Ancak savaşlarda üst üste alınan yenilgiler bir şeylerin yolunda gitmediğini iyice su yüzüne çıkarmıştı.

Savaşların Avrupalı devletlerle olması, askerî alandaki sıkıntıları yine Avrupalı devletlerin örnek alınarak düzeltilmesi düşüncesini doğurmuştur. İmparatorluk, Yükselme Dönemi'nde dahi askerî alanda Avrupa'daki devletlerden donanım konusunda yardım almaktan çekinmemiştir. Ancak XVIII. asırdan sonraki durum bir tercihten ziyade bir zorunluluk hâlini almıştır. Askerî alanda alınacak tedbirlerle tekrar o eski mutantan günlere dönüleceğine inanılıyordu. Türklerin Batı devletleri karşısında aldığı yenilgiler aynı zamanda Batı'da modernite düşüncesinin ayak seslerinin iyice duyulmaya başladığı döneme denk gelmektedir. Osmanlının XVIII. Asırda Batı karşısındaki konumu ile ilgili 1785'te "Siyasi Barometre" adlı bir bildiriye bakmak yeterli olacaktır:

Fransa her şeye karışır

Rusya herkesi korkutur

Almanya herkesi taklit eder

Prusya her şeyi arapsaçına çevirir

Osmanlı her şeye hayret eder (Hof, 2017, s. 74).

Osmanlının XVIII. asırda türlü nedenlerle hayret makamından icraya tam olarak geçmemiş olması daha sonraki yıllarda işlerin alelacele hâll edilmesine yol açacaktır. Osmanlıda, Avrupa ile ilgili gözlemlerin mukayeseli bir şekilde anlatıldığı ilk eser Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sidir. Viyana Kuşatması'na katılan seyyah, "Şehrin sokakları tamamen hendese üzere satranç nakşı tarh olunmuştur. Hepsi tertemiz kaldırım döşelidir ki bu şehre attan başka bir hayvan giremez. Eğer at girip terslerse hemen ardından dükkân sahipleri ve hane sahiplerinin hizmetçileri at pisliklerini silip süpürürler. Yağmur yağsa tüm hane sahipleri sokakları öyle temiz ve düzgün süpürürler ki bal dökülse yalanır." sözleriyle Viyana'nın ne kadar düzenli bir şehir olduğuna dikkat çekmiştir (Kahraman, 2011, s. 222).

XVIII. asırdan itibaren kaybedilen savaşlar bir Avrupa merakını da beraberinde getirmiştir. Askerî alanda Batı'nın takip edilmesi fikri, ilk olarak Osmanlı sivil bürokrasisinde yani kalemiyede şekillenmiştir (Mardin, 1991, s. 12). III. Ahmed Dönemi'nde Paris'e sefir olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin dönüşte saraya sunduğu rapor (Fransa Sefaretnamesi) Türkiye'de Batılılaşma hareketlerinin resmî olarak başladığının ilk göstergelerindendir.

Fransa'da kadınlara verilen değer ve gösterilen itibar erkeklere gösterilenden kat kat fazladır. Bundan dolayı kadınlar ne isterlerse yaparlar ve istedikleri yere rahatça gidip gelebilirler, onlara kimse bir şey demez. Mesela rütbe ve mevkii değerli bir beyzâde en aşağı seviyedeki bir kadına bile haddinden fazla riayet etmek ve saygı göstermek zorundadır. Buralarda daha çok kadınların sözü geçerlidir. Yol boyunca kanal nehrinin düzenini bozabilecek sağda ve solda akan birçok nehrin suyunu setler ve çeşitli sanatlarla öyle taksim etmişler ki kanalın düzeni hiç bozulmamış. Bazı nehirlerin su seviyesi kanal nehri seviyesinden alçak olduğundan kanal nehrini yapıp, nehir o köprülerden geçirmişler. Hatta köprülerden gemilerle geçmek bile mümkündür. Paris'in sokakları gayet geniştir. Yan yana beş altı arabayla gitmek mümkün olduğu hâlde bazı yerlerde kalabalık yüzünden üç atlı güçlkle gidebiliyorduk. Sadece Paris şehrine mahsus olan “Opera” denilen bir oyun çeşidi varmış. Burada çok tuhaf sanat ve hüneler sergileniyor ve pek büyük bir kalabalık tarafından seyrediliyormuş. (Mehmed Çelebi, 2020, ss. 47-48-91)

Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin sunduğu sefaretname, Fransa özelinde Batı ile Türk yurdunun bir mukayesesi idi. Bu mukayesede üstün olan sokakları, caddeleri ve binaları ile Fransa'ydı. Bu bağlamda İstanbul'da peyzaj alanında Batı usulü birçok yenilik yapılmaya başlanmıştır. Bunun yanında salgın hastalıkları önlemek amacıyla deniz yoluyla gelen yolcuların karantinaya alınması da sunulan bu sefaretnameden sonra önem kazanmıştır. Türk modernleşmesi ya da Batılılaşma denince akla gelen ilk icraatın, Türkçe kitapların basıldığı matbaanın kurulması da “Fransa Sefaretnamesi”nin sunulduğu III. Ahmed Dönemi'ne denk gelmesi tesadüfi bir durum olmasa gerektir (islamansiklopedisi.org.tr, 2021). Bunun yanında Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin elçiliği sırasında Fransa'da “Turquie” olarak isimlendirilen Türk modasının başlamış olması çelişkili bir durummuş gibi görünebilir. Osmanlı her ne kadar kendi içinde bir gerileme devrine girmiş sayılsa da dışarıda eski ihtişamlı görüntüsünü sürdürmekteydi. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'nin elçiliği

sırasındaki ihtişamı da o dönemde Avrupalıları hayran bırakacak derecedeydi. Bunun yanında İstanbul’u ziyaret eden seyyahların anlatımları ve “Binbir Gece Masalları”ndan yapılan çeviriler o döneme kadar olan Türk korkusunu giderecek nitelikteydi. Türk diyarları artık korkulan bir mekân olmaktan çıkmış, egzotik hayallerin gerçekleştiği yerler olarak tahayyül edilmeye başlanmıştır. Türk korkusunun yerini modaya bırakmış olması, Batı’nın artık Türklere karşı olan düşkünlüğünün bitmesinin de bir göstergesi sayılabilir. Modanın demode oluşu kısa bir zaman aralığında gerçekleşebilir. İhtişam, muhatabına korku vermeyen bir niteliğe bürünmüştür artık.

Matbaanın Türk modernleşmesinde baş aktör olarak algılanmasının sebebini iki asır öncesine giderek bulabiliriz. Martin Luther King’in, İncil’i Latince’den anadiline çevirmesi ve bu çeviriyi matbaa yoluyla çoğaltarak dağıtması sonucu Hristiyanlık dini Avrupa’da Katoliklik haricinde farklı bir şekilde yorumlanmaya başlanmıştır. Hristiyanlığın Protestan yorumunun ortaya çıkan yeni ekonomi modeli olan kapitalizme ve bu bağlamda zuhur eden moderniteye âdeta bir zırh oluşu (Weber, 2011, s. 21) Türklere de modernitenin aynı tarihî seyir içinde geliştiğinin ya da gelişmesi gerektiğinin yorumlanmasına önayak olmuştur.

Matbaanın modernitenin kapısını açan anahtar olma hüviyeti XIX. asrın ortalarına doğru Türkiye’de bir matbuat âleminin oluşmasını beraberinde getirmiştir. 1831’de “Takvim-i Vekayi” adı altında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak bu gazetede sadece devletin resmî işlerine yer veriliyordu. Dolayısıyla ilk resmî gazete olarak da anılmaktadır. 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın hemen ardından 1840’ta bir İngiliz tarafından çıkarılan “Ceride-i Havadis” gazetesi tam olarak bağımsız bir gazete hüviyeti arz etmediği için ilk özel gazete olarak değil yarı özel gazete olarak anılmaktadır. Türkiye’de ilk özel gazetenin çıkışını görmek için 1860 yılını beklemek gerekecektir. Ancak bu kısma yani matbuatın Türk modernleşmesindeki yerine gelmeden önce Türk tarihindeki en önemli fermanlardan biri olan Tanzimat Fermanı üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü Tanzimat Fermanı sadece siyasi ve hukuki bazı düzenlemelerin ötesinde bir medeniyet değişiminin de en önemli ilanıdır.

3.1. Tanzimat’a Giden Yol

XVI. asır şairlerinden Fuzuli’nin “Şikâyetname”sinden bugüne kalan en önemli söz olan “Selam virdük rüşvet degildür deyu almadılar” sözü devletin en güçlü olduğu Kanuni Devri’nde dahi işlerin yolunda gitmediğini göstermekteydi. Bir asır sonrası ise özellikle saray içinde bazı dengeler iyice bozulmuş olacak ki Sultan’ın musahiplerinden Koçi Bey, vaziyetin menfiye gidişiyle alakalı bir risale yazmak zorunda hissedecektir kendini. “Koçi Bey Risalesi” devlet içinde işlerin pek iyi idare edilemediğine dair önemli bir belge niteliğindedir. Özellikle rüşvet ve zimmet bu dönemde adları en çok anılan olumsuz fiillerdendir.

Padişahlığın mansıbları layık olanlara ihsan olunursa zeamet ve tımarlar da dikkat ve ihtimamla bu şekilde zapt olunursa rüşvet verenler rüşveti kimlere verirler? Ve rüşvet alanlar da habisi rüşveti kimlerden alabilirler? Bu takdirde Allah’ın inayetiyle rüşvet âlemden tamamen kalkar. Bilhassa rüşvet hakkında ‘Allah’ın laneti rüşvet veren ve alanların üzerine olsun.’ Buyurulmuştur. Saadetli padişahımız hazretlerinden bütün cihan halklarının beklediği budur ki bu anlamı kesin delillere göre hareket buyurup mansıbları ehline dağıtmaya ve dünya yüzünden rüşveti kaldırmaya (kendini) esirgemenen güzelce yaşarlar (Koçi Bey, 2012, s. 78).

Devlet kurumlarındaki çürüme savaşlarda alınan mağlubiyetlerle iyice kendini göstermeye başlamıştır. Her kötüye gidiş devleti yönetenlerde bir “asr-ı saadete dönüş” nostaljisinin oluşmasına sebep olmuş ve atılan her adım o eski günleri geri getirmesi bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla kötü gidişi durdurma adına “ileriye dönük” atılan adımlar o eski “güzel günleri” geri getirme uğrunaydı. Ahmet Çiğdem’in (2017, s. 69) ifadesiyle Türk Batılılaşması; Osmanlı olarak kalmayı, Türk olarak kalmayı ve Müslüman olarak kalmayı talep etmiştir.

XVIII. asır, “Madem kötü gidişe dur denilemiyor bari bugünü zayi etmeyelim.” fehvasınca Lale Devri’ni ortaya çıkaran bir zaman dilimidir. Avrupa’daki mezhep savaşları Osmanlı’nın kendi içinde bulunduğu durumun başka devletlerce çok da iyi değerlendirilmediği bir zaman dilime tekabül etmekteydi. Dolayısıyla imparatorluk, içinde bulunduğu ahvalin neticelerini tam olarak hissedememekteydi. XIX. asra gelindiğinde Avrupa kendi içindeki savaşları bitirmiş bir kıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknik açıdan da her geçen gün kendini geliştiren Avrupalı devletler, sömürgelerinden elde ettikleri artı değerle de refah olarak oldukça önemli bir noktaya

gelmişti. Osmanlı ise içinde bulunulan kötü durumu düzeltememiş, bunun yanında Avrupalı devletleri iç barışını temin etmiş bir şekilde karşısında bulmuştu. Rüşvet ve irtikâbın önlenemediği devlet, ticaret yollarının değişmesiyle de ekonomik olarak giderek bir darboğazın içine girmektedir. İlber Ortaylı'nın yerinde teşhisi ile "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" olan XIX. asır böyle şartları içinde barındıran özelliklerle başlamaktaydı.

XIX. asır bir devletin içinde yaşaması gereken bütün olayları içinde barındıran bir zaman dilimidir. "Kurtlukta düşeni yemek kanundur." anlayışıyla İmparatorluğu yemek için devletler çoktan sıraya girince devlet de kendince kurtuluş çareleri aramaktaydı. Kendini ilâ-yi kelimetullahı yaymak amacıyla vazifeli gören devlet, meseleyi öncelikli olarak askerî alanda görmekteydi. Nasıl ki ihtişamlı devirler savaşlarda alınan galibiyetlerle beraber oluştuysa bu gerileme dönemi de savaşlardaki mağlubiyetlerle gelmişti düşüncesi hâkimdi. Dolayısıyla askerî alandaki düzenlemelerin devletin eski gücünü tekrar yerine getireceği ne yönelik bir anlayış belirgin hâle gelmiştir. Bu bağlamda III. Selim Dönemi'nde Nizam- Cedit adı altında yenir bir ordu ihdas edilmiştir. Çok köklü bir geleneğe sahip olan Yeniçeri Ocağı'nda bir askerî kurumda olması gereken ilk özellik olan disiplin ortadan kalkmıştır. XVII. asrın ilk yarısında Koçi Bey bu durumu şu sözlerle aktarıyordu:

Velhasıl dünya laşesi için kimi azil, kimi tayin olundu; nice makamlara layık olanları oturak edip layık olmayanları getirdiler. İçlerinde değişme ve bozulma eksik olmaz oldu... Velhasıl eski zamanlarda İslam askeri az, öz, temiz ve disiplinliyen her nereye yönelse Allah'ın emriyle fetih ve zafer görünüp İslam'ın şevketi ilerlemekteydi. Şimdi başka asker kalmayıp kulluk ulufeli kula nasip olup âleme fesat tohumu ekildi. Bu iki taife hadsiz hesapsız iken yine bir iş görülemez ve bir iş sona erdirilemez. İstedikleri zaman sefere giderler; itaat yok, saltanat tarafından korkmak yok,. İslam askeri böyle mi olur? Bunlarla meşgul olmak zamanımızda farz-ı ayn olmuştur (Koçi Bey, 2012, ss. 59-61).

Ocak, özellikle XVIII. asırdan sonra düşmana korku salmaktan çok kendi yönetenlerine korku salan bir özelliğe bürünmüştü. Ocağa hâkim olan Bektaşilik, savaşçılık dini değil siyasi düzene karşı bir ideoloji olmuştur. Savaşa zorla götürüldükleri zaman Bektaşî babaları, "Behey ahmaklar. Boş yere niçin canınızı telef edersiniz? Size gaza ve şehitlik diye yutturulan lafların aslı yoktur. Osmanlı padişahı kendi sarayında safasına bakıyor. Efranç Kralı kendi cümbüşünde. Sizin buralarda dağ

başlarında canınızı telef etmeniz ne anlamı var?” sözleriyle askeri savaştan geri durmaya çağırıyordu (Berkes 2011, s. 117).

III. Selim Dönemi’nde Nizam-ı Cedit mensuplarının maddi olarak büyük bir refah içinde olmaları, halkta ve yeniçeri ocağında içten içe bir tepkiye neden olmuştur. Dolayısıyla yapılan yenilikler hep az sayıda müreffeh bir topluluk yaratan eylemler olarak kendini göstermiştir. Ahmet Cevdet Paşa bu durumu şu sözleri ile eleştirmektedir:

Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek fikirleri doğmuştu. Lakin yapının temeline bakılmayarak tavanın süslemesine özenildi. Avrupa’da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken uygarlık nehirlerinin getirdiği çer çöpe israf ve safahata aldanıldı. Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret edecek her türlü yenilikten ürkmeye yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başlayacaktı (Berkes, 2011, s. 133).

Dikkat edilmesi gereken iki kavram, nizam ve cedit kelimeleridir. Düzen, kural gibi anlamlara gelen nizam yeni anlamına gelen cedit, Türk modernleşmesinin sürekli başvurduğu iki terimdir. Modernleşme adına artık sürekli nizamnameler yazılacak, bu nizamnameler ile sürekli yen bir toplumsal yapının teşekkülü hayal edilecektir. Hilmi Yavuz’un (2005, s. 79) Tanzimat romanındaki karakterlerin piyano çalarak modernleştiklerini düşünmeleri bağlamında sarf ettiği “metonimik modernleşme” aynı zamanda Türk modernleşmesinin alametifarikalarından biridir. Osmanlının askerî alanda yapacağı yeniliklerle Batılı devletler gibi olacağını düşünüp felaha kavuşacağını umması, bir nevi piyano çalarak modernleştiğini zanneden roman kahramanlarına benzemektedir. Ancak Cevdet Paşa’nın da vurguladığı gibi iş zihniyette neticelenmekteydi. Devlette asıl sivil düzenin bozuk olduğuna dikkat çekerek modernleşmenin yanlış yerden başladığına vurgu yapan Berkes (2011, ss. 133-134), modernleşmenin militer bir yenileşme işi olmaktan çıkıp eski rejimin yerini alacak yeni bir rejimle gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Nizam-ı Cedit’in kurulması, iki açıdan önem kazanmaktadır. Birincisi Yeniçeri Ocağı’nın yerine bir ordunun ihdas edilmesi fikrinin ilk kez icraata dökülmesidir ki bu girişim bir süre sonra Sultan’ın başının koparılmasına kadar gidecektir. İkincisi ve daha önemlisi “nizam” teriminin devlet içindeki değişimlerde sıkça başvurulan bir ifade olmaya başlamasıdır. Düzenleme anlamına gelen bu kelime daha sonraları Türk modernleşmesindeki en önemli kavramlardan biri olacaktır. Başka bir deyişle Tanzimat’a giden yolun ilk

basamakları Nizam-ı Cedid’le atılmıştır. Bu terim, Cumhuriyet’ten sonra yerini inkılap ve devrim ifadelerine bırakacaktır.

III. Selim’in tam olarak başaramadığı Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, II. Mahmud’a nasip olacaktır. Beş asırlık bir geleneğe sahip olan Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesi o kadar büyük bir sevince sebep olacaktır ki bu olay “Vakay-ı Hayriye” olarak anılmaya başlanacaktır. Askerî ocağın lağvedilmesinin modernleşme ile bağlantısı ilk görünüşte yok gibidir. Ancak çok köklü bir geleneğe sahip olan bu kurumun ortadan kaldırılması bir süre sonra Batılı anlamda askerî okulların açılmasının önünü açacaktır. Bu okullarda aldıkları Batılı eğitim ile mezun olanlar ileride modern anlamda birçok yeniliğin öncüsü olacaklardır. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik dalgası yavaş yavaş imparatorluk topraklarına sirayet edecek, ocağın lağvedilmesini fırsat bilen Yunanlar ayaklanacak ve bağımsızlığını ilan edeceklerdir. Dolayısıyla imparatorluğu geri götürdüğü düşünülen askerî ocağın ortadan kaldırılması, ilk başlarda adı gibi hiç de hayırlı sonuçlar vermemiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasının ardından ihdas edilen Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye okulları ileriki zamanlarda Türk modernleşmesinin de öncü kuşaklarının yetiştirileceği kurumlar olmuştur. Bu bağlamda Türk modernleşmesinin arka planında militer bir gücün bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır. Tıbbiyenin açılışına bizzat padişahın iştirak etmesi ve buradaki konuşmasında eğitim dilinin Fransızca olacağını bildirmesi, Türk modernleşmesinin lisan veçhesinin de yönünü tayin edecektir (Berkes, 2011, s. 186). Dindar bir yönetici olmasına rağmen halk arasında “Gâvur Padişah” olarak anılan II. Mahmud’a atfedilen “Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hristiyanları kilisede, Yahudileri havrada görmek isterim. Aralarında başka bir fark yoktur.” sözleri Avrupa’da ortaya çıkan millet düşüncesinin Osmanlıya da geçtiğinin bir tür nişanesi niteliğindedir (Berkes, 2011, s. 176). Yukarıda değindiğimiz metonimik modernleşmenin ilk nüveleri II. Mahmud zamanında görülebilir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması yerine askerî okulların açılması, bir süre sonra üniforma sorununu beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak askerî üniformalarda Batı tarzında bir değişikliğe gidilmiştir. Ancak askerlerin yeni görüntüsü halkta hiç de hoş karşılanmayacaktır. Üstüne üstlük buna sultanın da dar pantolon giyerek eşlik etmesi

padişahı halkın gözünde iyice “gâvurlaştırmış”tır. Bu durumu Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa şu sözlerle eleştirmektedir:

Bab-ı âli sivilizasyonu (modernleşmeyi) ters yönde alıyor. Bir milleti kalkındırmanın yolu ona apolet ve dar pantolon giydirmekle değildir. Kıyafet topal bir insanı dimdik bir insan yapmaz. Kıyafetten başlayacakları yerde önce halkı aydınlatmaları gerekirdi. Bize bakın; biz her çeşit okulu açtık. Gençlerimizi Avrupa’ya gönderiyoruz. Biz de Türk’üz fakat bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz (Berkas, 2011, s. 196).

İbrahim Paşa’nın bu değerlendirmesi son iki asırlık Türk modernleşmesinin en berrak kriterlerinden biridir. Bu dönemde modernleşmenin kendisi bir mesele olmaktan çok bunun usulüne dair bir ayrışma söz konusudur. Türk modernleşmesi askerî ocaktan normal ocağa da sirayet etmekte geç kalmayacaktır. Bu bağlamda ev ve ev eşyalarında da bir değişim göze çarpmaktadır. Varlıklı Türk ailesi konak hayatı açısından muadillerinin çok çok fevkinde bir konumda iken zihniyet değişimi bir şekilde ev içi eşyaya da yansıyacaktır. Sıradan bir Avrupa ailesinin zevki ile köklü bir geleneğe sahip olan Türk evi dekorasyonunun yerini almış ve Tanpınar’ın (1997, s. 70) yerinde tespiti ile Batılılaşma heveslisi Türk ailesi “çok fakir bir debdebe” içinde yaşamayı tercih etmiştir. Modern zihniyetin ortaya çıkardığı yeni yaşama alanları sadece ihtiyacı karşılama bağlamında algılanmamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Kiralık Konak” adlı romanında Türk modernleşmesindeki mimari değişimi herhangi bir ihtiyaca binaen gerçekleşmediğini şu sözlerle vurgulamaktadır.

Bu tereddide uğramış bir nevi tarz-ı mimaridir, diyordu. O kadar ki menşelerini bile bulmak kabil olamıyor. Eski ecdadımız bütün taş binalarda otururlarmış. Tanzimat devrinden sonra bir ahşap ev ahşap konak modası başlamış. Şu çerçevesi birer parmak ayrılmış koca koca pencerelere bakınız; bunlar neyi ifade ediyor, hangi ihtiyaç, hangi lüzum üstüne yapılmıştır (Karaosmanoğlu, 1984, s. 206)?

Türk modernleşmesindeki en önemli sorun neyin ihtiyaç olup olmadığı üzerine düğümlenmiştir. İhtiyaç problemi bir kavram kargaşasını da beraberinde getirmiştir. Her değişimin bir iyilik nişanesi olduğunun aldatıcılığını, gerileme ve çöküşlerin de geleneklerdeki değişimlerle olabileceğini vurgulayan Said Halim Paşa, Avrupalılaşma aşamasında yaşanan kavram karmaşasına dair şunları söylemektedir:

Gerçekten de Şark dünyası Garb dünyasından o kadar farklıdır ki gayet basit kelimeler bile birçok defa aynı mana ve şümulü taşımazlar. Mesela eşitlik tabiri bizde hiçbir haset,

kin veya tecavüz hissi uyandırmaz. Zira insanlar arasında şahsi meziyetler sebebi ile meydana gelmiş olan eşitsizlik açıkça demokrat olan İslam toplumu içinde gayet tabii sayılmıştır. Yine aynı sebeple hürriyet bizim için sosyal bir zinciri kırmak, siyasi bir kölelikten kurtulmak değildir (Said Halim Paşa, 2015, ss. 77-87).

Türkiye’de modernleşme bağlamındaki kavram kargaşası 30’lardan sonraki dil devrimi ile biraz daha derinleşecek, 1970’ten sonraki Öz Türkçecilik akımı neticesinde kuşaklar arası kopukluğun da devreye girmesiyle içinden çıkılmaz bir hâl alacaktır.

3.2. Tercüme Odası

Medeniyetlerin teşekkül ya da değişim devirlerinde tercüme önemli bir yere sahiptir. Antik Yunan Dönemi’ne bakıldığında zaman Mısır medeniyetinden etkilenildiği müşahade edilebilir. İslam medeniyetinin teşekkülünde özellikle Abbasiler Dönemi’nde Yunan filozoflardan yapılan çevirilerin payı göz ardı edilemez. Ülken’e (2021, s. 5) göre uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini veren tercümedir. Bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin Sezai Karakoç (2002, s. 37), tarih boyunca İslam medeniyetinin üç büyük krizden geçtiğini vurgulamaktadır. Karakoç, bu krizlerden birincisinin Abbasiler Dönemi’nde Yunan felsefesinden yapılan çeviriler yoluyla ortaya çıkan zihin bulanıklığı olduğunu belirtmektedir. Avrupa’da Rönesans ve akabinde Aydınlanma Dönemi’nin oluşmasında Müslüman Araplardan yapılan çeviriler önem arz etmektedir. İspanya’da altı asır gibi uzun bir zaman diliminde hüküm süren Endülüs Emevileri, İspanya’da olması hasebiyle bizzat bir kıta Avrupası devletidir. Endülüs’teki gelişmeler özellikle İtalya ve Fransa gibi Akdeniz devletlerinde yankı bulmuştur. İbn Rüşd’ün Aristo şerhi, dönemin Avrupa üniversitelerinde uzun bir zaman diliminde çevrilip okutulmuştur. XIII. asır Oxford akademisyenlerinden İngiliz Bacon’ın Arapça öğrenmek için canhıraş çabası görev yaptığı üniversitede meslektaşları arasında çeşitli dedikodulara yol açmıştı. Arkadaşları, Bacon’ın Müslüman olduğunu ileri sürülerek Hristiyanlıktan çıktı manasında “Bacon kâfir oldu.” dedikoduları dâhi yapmışlardı (Adıvar, 2011, s. 122). Avrupa devletleri XVII. asırdan sonra yüksek bir medeniyet kurmaya başlayınca Ruslar ve Osmanlılar gibi Avrupalılaşmak isteyen devletler de Batı metinlerinden çeviriler yapılmaya başlanmıştır.

Osmanlıda yabancılarla ilgili yazışma ve ziyaretlerde mütercimler, çoğunlukla Fenerli Rumlardan seçilmiştir. Ancak Rum maslahatgüzarlarının Babîâli’yi yanlış bilgilendirdikleri fark edilince Rumlar bu görevden uzaklaştırılmıştır (islamansiklopedisi.org.tr, 2021). Doğan boşluğu gidermek için Yahya Naci Efendi başkanlığında bir ekip oluşturulmuş ve akabinde 1832’de Tercüme Odası kurulmuştur. Tercüme Odası ilerleyen yıllarda devletin hariciye ilişkilerindeki vazifelendirmelerdeki değişiklikten çok daha önemli işlevler yüklenmiştir. Bu Oda’da Avrupa dili öğrenmiş aydınlar yetismeye başlamıştır. Özellikle Fransızca, gerek edebî eserlerin gerek ilmî eserlerin tercümeleriyle çok uzun bir müddet Türk modernleşmesinin zembereği olmuştur. Yeni bir edebiyat anlayışının ortaya çıkmasındaki en önemli âmil de yine Fransızcadır. Türk münevveri, Fransızca’yı sadece bir ecnebi dili olarak değil, hayranı olduğu medeniyetin bir numunesi olarak öğrenmekteydi. Dolayısıyla “Türk modernleşmesinin en önemli mihenk taşı nedir?” sorusuna verilecek cevap şüphesiz “lisan” olacaktır. Bu mesele hâlen daha en canlı bir şekilde varlığını muhafaza etmektedir. Öğrenilen dil, dilin anavatanını meraka götürüyor, bu merak bir süre sonra büyük bir hayranlık doğuruyordu. Fransızca’yı öğrenenler, Fransız kültürünü de öğreniyorlar ve bunları bir an önce kendi topraklarında yaşayanlara anlatmak için büyük bir misyonerlik aşkıyla hareket ediyorlardı. Bu durum bir süre sonra Fransız kültürünü bilmeyen ve buradan davranışlar transfer etmeyenlerin küçük görülmesini, aşağılanmasını beraberinde getirecektir. Böylelikle Türk modernleşmesi kendi halkını dönüştürülmesi gerekli bir güruh olarak gören aydın hareketi hüviyetine bürünecektir. Kemal Tahir’in (2007, s. 23) “Esir Şehrin İnsanları” romanında geçen “Oxford İngilizcesi bilen hiç kimse İngiltere’ye düşman olamaz.” cümlesi vaziyeti açıklama açısından son derece yerinde bir tespittir.

Türk modernleşmesinde tercüme etkisi, 1940’lardan sonra tekrar gündeme gelecektir. Maarif Vekilliği yapmış olan Hasan Âli Yücel öncülüğünde ortaöğretimde Latin dilinin öğrenilmesi ile ilgili düzenlemeler ve kurulan Tercüme Bürosu, yetişecek yeni neslin, Batı düşüncesini seleflerine göre daha kökünden özümsemelerini sağlayacak adımlar olmuştur. Hasan Âli Yücel, Türk Eğitim Kongresi’nin açılışında “Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan

Cumhuriyetçi Türkiye’de hümanizm ruhunu öne çıkarmak...” sözleriyle başlattıkları tercüme hareketinin amacını ortaya koymuştur (Özman, 2020, s. 364).

3.3. Tanzimat Fermanı (Gülhane-i Hattı Hümayun) ve Sonrası

Herkesin bildiği gibi, devletimizde kuruluşundan beri Kuran’ın yüce hükümlerine ve şariat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tebaasının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı. Ancak, yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle şeriata ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa, şariat yasaları ile yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkansızlığı açık seçik ortadadır. Tahta geçtiğimiz mutlu günden bu yana bütün çabalarımız, hep ülkenin kalkınması, ahalimiz ve fakirlerimizin refahı amacına yönelik oldu. Eğer, yüce devletimize dâhil ülkelerin coğrafi konumu, verimli toprakları ve halkının yetenekleri göz önünde tutularak gerekli girişimler yapılırsa, yüce Allah’ın yardımı ile, beş-on yılda kalkınabileceğimiz söz götürmez. Yüce Allah’ın yardımına ve Peygamberimiz hazretlerinin ruhaniyetine sığınarak, yüce devletimizin ve ülkemizin iyi bir biçimde yönetilmesi için bundan böyle bazı yeni yasalar çıkarılması gerekli görüldü (www.umrandergisi.com.tr, 2009).

Köken olarak düzenleyen anlamına gelen “nazım” kelimesinden türetilmiş olan tanzim kelimesinin çoğulu olan tanzimat; düzen verme, düzene koyma anlamlarına gelmektedir. Türk edebiyatında şiir için nazım ifadesinin kullanılması bu bağlamda ilginç bir tesadüf olarak görülebilir. Nitekim Türk modernleşmesinin resmî başlangıcı sayılabilecek olan Tanzimat Fermanı’ndan sonra ilk asır, ulemeden çok üdebanın öncülük ettiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat kelimesinin bağlantılı olduğu başka bir kelime de nizam kelimesidir. Selim-i Salis Devri’nde kurulan ordunun isminin Nizam-ı Cedit olması, ülkede bir kaosun olduğunu ve bunun bir kozmosa evrilmesi gerektiğini göstermektedir. Avrupa’da modernizm, eski kozmos anlayışının yıkılarak yerine yeni bir dünya kurma olarak teşekkül etmişken Türkiye’de Kenan Evren’in 12 Eylül İhtilali Bildirisi’nde söylediği gibi “Bozulan devlet düzenini yeniden tesis etmek için!” bir yol olarak görülmüştür.

II. Mahmud Dönemi’nde Londra’da elçilik yapan Mustafa Reşit Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın çıkardığı sorunlar nedeniyle İngiltere’den Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunmasını talep etmiştir. Bu talebini iletirken devlet içinde çeşitli düzenlemeler yapılacağına dair de söz vermiştir. Fransızca olarak

yazdığı bildiride “Değiştirilemeyecek biçimde yerleşmiş bir sistem (systeme immuablement etabli)” kurulacağı sözünü vermiştir. Niyazi Berkes’e (2011, s. 214) göre aynı yazıda hükümdarın mutlak yetkisinin zulüm (tyrannie) olarak aktarılması, değiştirilmeyecek olan yeni sistemin hükümdarın otoritesinin sınırlandırılması olarak yorumlanmasının yolunu açmaktadır. Bu, 1215 yılında İngiltere’de ilan edilen Magna Carta’nın başka bir versiyonun ilan edilmesinin sözüydü. Miladi 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı; hukuk, siyaset, askerlik, azınlıklar ve eğitim alanlarında çeşitli yeniliklerin yapılacağına ilanıdır. Tanpınar’ın (1997, s. 17) tespitiyle “Onunla imparatorluk, asırlarca içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele halinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu.” Bu ilan, yaklaşık bir asırdır nasıl yapılacağına dair bir türlü karar verilemeyen yeniliklerin bir kanuna bürünmüş hâli olması hasebiyle Türk modernleşmesi bağlamında aynı zamanda bir milat özelliğindedir. Gayrimüslim azınlığın devletle olan bağıni kavileştirmek arzusuyla onlara yönelik tahfif edici ifadelerin kullanılmaması yasağı, görece bir Müslüman-gayrimüslim eşitliği sağlamıştır. Aslına bakılacak olursa Müslümanların hâlihazırda bir üstünlük belirtisi de yoktur. Sadece “İnanıyorsanız üstün olan sizsiniz.” ayeti fehvasınca Müslümanlar kendilerini manen üstün olarak görmüşlerdir. Modernleşmede bir milat olarak nitelendirilen Tanzimat Fermanı’nın en bariz özelliğinin Müslim-gayrimüslim eşitliğinde kendini göstermesi, din unsurunun her daim merkezî bir konumda olduğunun göstergesi olarak da okunabilir. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı’ndaki ifadelerin o zamana kadar hiç duyulmamış, yeni hükümler olduğu söylenemez. Ancak Sultan’ın altına imza attığı hükümler, iktidarın saraydan bürokrasiye devrinin bir belgesi niteliğindedir. Tanzimat’ın getirdiği kültürel değişimin yanı sıra dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, bürokratik tahakkümün kurulmaya başlamasıdır. Ferman, toplumun temel kurumsal dinamiklerinin değişime uğrayacağı gerçeğine de işaret etmektedir. Tanzimat Fermanı’nın şekilsel değişiklikler ötesinde bütün bir zihniyeti, dolayısıyla toplumsal dengeleri değiştiren bir karaktere sahip olduğunun altı çizilmelidir (Özdemir, 2009, s. 29). Halil İncalcık ise bu fermanın klasik “adaletname geleneği”nin bir devamı niteliğinde olduğunu belirterek Tanzimat Fermanı’nın bir milat değil, geleneğin bir devamı olduğunu vurgulamaktadır. Üç asırdan beri tahta çıkan her sultan tebaasına adaletli bir idare vadeden benzer fermanlar ilan etmiştir

(Aktaran Ortaylı, 2020, s. 16). Başarılar dönemi olmaktan çok başlangıçlar dönemi olarak nitelendirilen II. Mahmud Dönemi'nde başlayan adli ve maarif reformları Tanzimat Fermanı ile hız kazanmıştır (Berkes, 1997, s. 203). Özellikle maarif alanında gerçekleştirilen yenilikler Türk modernleşmesinin de karakterini tayin edecektir. En önemli modernleştirici sultanlardan olan Abdülmecit, eğitimi “gerekli olan din bilgilerinin yanı sıra yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve cahilliği kaldırmak” şeklinde tanımlamıştır (Berkes, 2011, s. 230). Bu tanımda da müşahade edildiği gibi iki önemli unsur ortaya çıkmaktadır: fen ve cahilliğin ortadan kaldırılması. Özellikle “cahilliğin ortadan kaldırılması” çok değişik dönemlerde karşımıza çıkan bir ifadedir. Nitekim İslam dininin gelmesinden hemen önceki karanlık dönem için Cahiliye Dönemi denmiştir. Herkesin akıl danıştığı ve “Ebu'l Hakem” olarak nam salan Amr, inanmadığı için artık “Ebu Cehil” olarak isimlendirilmiştir. Cumhuriyet modernleşmesinde tekrar karşımıza çıkacak olan mezkûr kavram, bu sefer inancını muhafaza etmek isteyenler için kullanılacaktır. Modern Dönem'de cahilliği ortadan kaldıracak olan kurum ise okuldur.

1850'li yıllardan itibaren okullaşmada bir artış söz konusu olmuştur. Tanzimat Dönemi'nden önce açılan Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishanelerde düzenlemelere gidilince buradaki öğrenciler, Avrupa devletlerine tecrübe edinmeye gönderilmişlerdir. İkinci kuşak Tanzimatçılar olarak karşımıza çıkacak olan bu kesim, Fransızca ya da İngilizce bilmeleri hasebiyle Batı'yı daha iyi okuyup anlayabildikleri iddiasındaydılar. Dolayısıyla kendilerinden önceki kuşağı Batılılaşmayı tam olarak idrak edemedikleri için eleştireceklerdir.

Yeniliklerin ortaya çıkardığı ilk ihtiyaç kuşkusuz eğitilmiş kalifiye insanlardır. Bu bağlamda hem eğitimdeki ikiliği hem de Batı tarzında akademik bir eğitimi gerçekleştirmek için Encümen-i Daniş isminde bir kurum kurulmuştur. Bilimsel araştırmaları teşvik etmek için kurulan bu kurum kadük kalmıştır. Kurumun başındaki Ahmet Cevdet Paşa'nın yazmış olduğu “Tarih-i Cevdet”, tarih alanında yazılmış en önemli eserlerdendir. Bu kitabın verdiği en önemli mesaj, o zamana kadar yapılan yenileşme hareketlerinin devlet adamlarının ve ulemanın cehaleti ile körü körüne Batı taklidi yapılması gerektiğine olan inanç yüzünden tam olarak gerçekleştirilemediğidir. Yenileşme hareketlerine körcesine direnme ile Batı'nın aynı şekilde taklidi, yanlışlık

açısından birbirine eşittir. Bu düşünce daha sonra karşımıza Namık Kemal, Mehmet Âkif, Said Halim Paşa gibi insanlarca terennüm edilecektir. Daha sonra kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Tahir Münif başkanlığında bütün yönleriyle Batılılaşma zihniyetinin merkezi olmuştur. Batılılaşmanın fen yönünü temsil eden cemiyet, “Mecmua-i Fünun” adı altında çıkardıkları dergiyle Osmanlıda pozitivist anlayışın yerleşmesinin de öncüsü olmuştur (Berkes, 2011, s. 236). Bu anlayış çerçevesinde 1891 yılında “Servet-i Fünun” adı altında başka bir fen dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergi daha sonra modern Türk edebiyatının en önemli lokomotiflerinden biri olması özelliğiyle de karşımıza çıkacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat’a kadar beş asırlık uzun bir zaman diliminde onlarca milleti barındıran çok büyük bir toprak parçasında hüküm sürmüştür. Bu, katı askerî baskı ile olabilecek bir durum değildir. Siyasi, bürokratik, askerî ve maarif yapının kâmil bir şekilde oluşturulması böylesine bir tahakkümü mümkün kılabilmiştir. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi’ndeki modernleşme hareketleri ne kadar yıpranmış olursa olsun mevcut kurumların tamamen tasfiyesi şeklinde olmamıştır. Yenileşme hareketleri bünyesinde oluşacak kurumlar, var olanların yanında eklemlenerek oluşturulmuştur. Okullaşma da bu minvalde gerçekleşmiştir. Askerî okullar, tıbbiye gibi kurumlar da okullaşmaya dâhildir. Avrupalı devletler tanındıkça ister istemez bir mukayese yapılmış ve bu karşılaştırmada eğitim alanındaki durum üzerinde durulması gereken bir mesele olarak ele alınmaya başlamıştır. Bunun yanında Pera’daki azınlıkların yabancı dil bilme hususundaki farkı da ülkede eğitimle ilgili bazı adımların atılmasının gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır.

Yeni okulların yanında medreselerin eğitime devam etmesi, Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanındaki yeniliklerde bir ikiliğin doğmasına kapı aralamıştır. Bunun yanında her ne kadar resmî bir statüsü olmasa da bir eğitim kurumu özelliği de bulunan tekkelerin hayatın tam merkezinde bulunuyor olması, mezkûr ikiliğin varlığını pekiştirmiştir. Tıbbiyelerde Fransız, askerî okullarda Alman kökenli hocaların derse girmesi ise Batılı tarzda eğitim veren kurumlarda yetişen öğrencilerin geleneksel hayattan kopuşlarını daha da hızlandırmıştır. Muallim mekteplerinden mezun olan öğretmenlerin Anadolu’daki okullara tayin edildiklerinde yaşadıkları, bu minvalde örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski zamanlardan beri hep gündemde olan şehirli-

taşralı ikiliğine bir de yeni eğitimle donanmış insan ile gelenekleri doğrultusunda yaşayan insan zıtlığı eklenmiştir. Bu ikilem, özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu’da öğretmenlik yapmış yazarların romanlarında kendini belli edecektir. Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanındaki yenilikler Cumhuriyet’ten sonraki yeniliklerin altyapısı olması hasebiyle dikkate değerdir.

Zürcher (2009, s. 107), Tanzimat’la gelen reform politikalarının hiçbir zaman halkın istekleri doğrultusunda teşekkül etmediğini belirtmektedir. Bunun sebeplerinden biri, bürokratların; reformları, kendi istekleri doğrultusunda hazırlanmış olması, ikincisi büyük devletlerin emirleri doğrultusunda halkın isteklerinin ne olduğuna çok da bakmadan hareket etmeleridir. Türk modernleşmesinin ilk ve en önemli adımının bu özelliği, yaklaşık bir asır boyunca dozajını bazen artırarak bazen azaltarak devam edecektir. Son dönem Osmanlı sadrazamlarından Said Halim Paşa (2009, s. 63), yenilikçilerin siyasi rejimin değiştirmekle cemiyet hayatının da değişebileceğine, bazı kanunnamelerle toplumun yönlendirilebilecek olmasına olan inancın son derece safça ve hatalı olduğunu dillendirmektedir.

1856’da ilan edilen Islahat Fermanı, Batılılaşmanın bir sosyal mesele olarak gündem olmaya başladığı ikinci döneme tekabül etmektedir. Aynı zamanda Tanzimat ruhunun devletten halka geçişinin de belirdiği bu dönemde daha önce de vurgulandığı gibi Divan-ı Hümayûn’un karşısına Bâbîâli çıkmıştır. Bâbîâli aynı zamanda kanunlara dayanan siyasi modernizasyonun bir sembolü niteliğindedir. Tanzimat’la başlayan asıl sosyal hareket, aydınların sesini çıkarttığı Bâbîâli ile nevezuhur etmiştir (Ülken, 2021, s. 34). Batı toplumunda sosyal asaletin son derece önemli olduğunu buna karşın Osmanlıda burjuva diye bir tabakanın olmadığını belirten Said Halim Paşa (2009, s. 62), Osmanlıda memur kesiminin baskın olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Osmanlıda en çok memur olunmak istendiğini, memurluğa özgü olan kayıtsızlık ve teslimiyet gibi ruh hâllerinin insanı şahsi teşebbüs hislerinden mahrum bırakacağını belirtmektedir. Bu nedenle Osmanlıdaki memur tabakasının Batı’daki asilzade ve burjuva sınıflarının yerine getirdikleri görevleri yapamayacaklarını, burjuvanın hareketlerinde serbest ve cesaretli olduğunu memurlukta ise böyle bir şeyin olamayacağını belirtmektedir.

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e kadar yaklaşık 36 yıllık bir zaman aralığı mevcuttur. Bu süreçte ikinci bir kuşak mevcut okullardan mezun olarak devlette çeşitli vazifeler almaya başlamışlardır. Yetişen bu ikinci kuşak, kendilerinden önceki yenilikleri yetersiz görerek daha hızlı bir modernleşmenin ortaya çıkması için çabalamaya başlamışlardır. “Yeni Osmanlılar”, “Jön Türkler” gibi isimlerle anılan bu grup, yabancı dil bilmeleri ve Avrupa'daki ülkeleri bizzat görmeleri dolayısıyla kendilerinden önceki kuşaktan modernleşmeyi anlama hususunda bir adım daha ileride görünmektedir. Burada “yeni” kavramının üstünde durmak gerekir. “Yeni” daha önce de belirtildiği gibi miladi hüviyete sahip bir kavramdır. Sıfırlamacı da denen bu anlayışta kendinden önceki birikim göz ardı edilip kurulacak sistemin geçmişle bağlantısının olmaması gerektiği savunulmaktaydı. Daha sonra Cumhuriyet inkılapları yine bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirilecektir. “Yeni” milenyumdan sonra “Yeni Türkiye” adı altında tekrar tedavüle sokulacaktır. Közleme (2020, s. 195), Yeni Osmanlıların Devlet-i Âliye'deki en net demokratik başlangıç sayılabilecek I. Meşrutiyet'in ilanının altyapısının oluşmasındaki en etkili kesim olduğunu belirtmektedir. Niyazi Berkes, (2011, ss. 282-283), bir din ve devlet düşmanlığı ile yaftalanmamak için Jön Türk ismi yerine Yeni Osmanlılar ifadesinin kullanılmaya başladığını vurgulamaktadır. Kuşkusuz bunda Osmanlı isminin daha kuşatıcı olmasının da payı büyüktür. Özellikle 1860'tan sonra Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi devrin entelektüellerinin Batı'dan gördüklerini yazılarıyla aktarmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu bağlamda “gazete”ye özel bir ihtimam göstermek gerekir. 1860 yılından itibaren ilk özel teşebbüslü gazetenin çıkarılmasının ardından gazete, yeniliklerin tanıtılmasının en önemli aracı olmuştur. Ayrıca modern Türk edebiyatının ilk basamağı olan Tanzimat edebiyatı da bu devirden sonra çıkarılan gazetelerde eserlerin neşredilmesiyle ortaya çıkmıştır. Gazetelerin en çok sansüre uğradığı Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bile Türkiye'nin modernleşmesinde önemli bir paya sahip olduğunu dile getiren Lewis (1993, s. 186), dergilerin de bu hususta önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

Türk matbuat tarihi, Tanzimat'tan önce başlamıştır. “Takvim-i Vekayi” ilk gazetedir. Ancak sadece devlet işlerinin halka duyurulması amacıyla çıkarıldığı için bugünkü *Resmî Gazete* hükmündedir. 1840'de İngiliz Curchill'in çıkarmaya başladığı “Ceride-

i Havadis” saray destekli olduğu için ne özel ne resmî ya da hem özel hem resmî bir hüviyete sahiptir. Bu gazetede İngiliz ekonomi çıkarları doğrultusunda haberler yapılması ise Türk matbuatının nasıl bir başlangıca sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Türk matbuat tarihi bugünkü anlamda 1860’ta çıkarılmaya başlanan “Tercüman-ı Ahval” gazetesıyla başlamıştır. Bu gazete Türk modernleşmesinin seyri açısından da hayli öneme sahiptir. Gazetenin en önemli etkilerinden biri kamuoyu denen bir kavramı tedavüle sokmasıdır. Gazete aracılığıyla avamın istekleri artık devlet nezdinde görünürlük kazanmaya başlamıştır. Kâğıdın halk nezdinde ya “Kur’an- Kerim”le ya da dinî metinlerle özdeşleşmiş olması, gazetede yazılanların hepsinin doğru olduğu inancını da beraberinde getirmiştir. Yazılı olana hürmet ve “Gazetede yazıyorsa doğrudur.” hüsn-ü zannı, sonraki zamanlarda gazete aracılığıyla birçok manipülasyonda bulunulmasının da önünü açacaktır. İsmet Özel’in “Esenlik Bildirisi” şiirinde geçen “Gazeteler tutuklamış dünya kelimesini” mısraı gazete ve manipülasyon birlikteliğinin şairce dile getirilmesidir. 6-7 Eylül Olayları’nın bir gazete haberi ile başlaması, XX. asırda matbuatın kitleleri etkileyen önemli araçlardan biri olduğunun da bir göstergesi niteliğindedir.

Şekil 3.1: 6-7 Eylül Olayları’nın başlamasına sebep olan gazete manşeti (m.bianet.org, 2022)

Şinasi ile Agâh Efendi'nin birlikte çıkardığı “Tercüman-ı Ahval” ülkenin geri kalmışlığının nedenleri üzerine çıkan yazılar ile bir katalizör görevi üstlenmiştir. Şinasi'nin kaleme aldığı ve ilk modern tiyatro metni olarak edebiyat tarihine de geçen “Şair Evlenmesi” adlı eser ilk olarak bu gazetede neşredilmiştir. Gazete Ziya Paşa'nın eğitim sistemi ile ilgili eleştirel bir yazı kaleme almasından dolayı bir süreliğine kapatılmıştır. Bu yasak enteresan bir durumu da ortaya çıkarmıştır. Devlet kendi içinde bir yenileşme hareketinde bulunmaktadır ancak ülkedeki entelektüel hava işlerin daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi adına eleştiride bulununca refleks göstermektedir. Bu refleksler, her zaman yenileşme taraftarlarının lehine olmuştur. Her sansür kısa süreliğine bir sessizliğe neden olmuşsa da ilerleyen zamanlarda değişim yanlılarının işine yarayan bir eylem özelliğini bünyesinde barındırmıştır. İkinci kuşak Tanzimat nesli, Batı'da müşahade ettikleri siyasi ve içtimai düzenin Osmanlıya uyarlanması gerekliliği üzerinde hemfikirdirler. Meşrutiyet fikri, bu minvalde ortaya çıkmıştır. İslam Peygamberi'nin, aldığı bazı kararlarda şûraya başvurması bu grup için bir dayanak noktası olmuştur. Batı'dan alınması düşünülen bir uygulamanın dinî bir referansla açıklanmaya çabalanması daha sonraki modernleşme hareketlerinde tekrar gündeme gelecektir. Carl Schmitt'in (2005, s. 41) Batı'daki modern söylemin arkasında Hristiyan terminolojinin olduğu savı farklı bir yönüyle Türk modernleşmesinde de yansımasını bulmuştur. Batılı ülkelerin sürekli devletin işlerine müdahalede bulunması, ülkedeki Batıcı münevverlere karşı bir tepkinin birikmesine de neden olmuştur. Bu da çoğu üdebadan olan aydınların sürgün hayatına mahkûm olmalarını da beraberinde getirmiştir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Sadullah Paşa, Âkif Paşa gibi çoğu devlet kademelerinde de vazife yapmış olan edipler her ne kadar sürgünlerle karşılaşmış olsalar da yazdıklarıyla Türk modernleşmesine dair bir istikamet tayin etmişlerdir. Şinasi, “Aceb midir medeniyet resûlü dense sana / Vücûd- ı mu'cizin eyler taassubu tahzîr” (Yılmaz, 2013, s. 176) mısralarıyla Tanzimat Fermanı'nın banisi Reşit Paşa'yı âdeta bir peygamber konumunda görmüştür. Bu mısralar o devirde Batılılaşmanın nasıl bir anlamda algılandığını da göstermektedir. Namık Kemal, Fransız İhtilali'nin estirdiği özgürlük havasını yaklaşık bir asır sonra “Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet / Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten” (Kaplan, 2019, s. 15) mısralarıyla dile getirmekteydi. Sadullah Paşa meşhur On Dokuzuncu Asır Manzumesi'nde; “Erişti evc-i kemâlâta nûr-ı idrâkât

/ Yetiştî rütbe-i imkâna kısm-ı mümteniât” diyerek rasyonalizm övgüsünde bulunmaktaydı. Aynı manzumede, “Cihât-ı erbaaya berk nâkil-i ahbâr / Buhâr; bahr ü ber üstünde Hızır-ı nakliyyât” (Kaplan, 2019, s. 19) mısralarıyla da modern teknolojik hamleleri binlerce yıllık Hızır kıssası ile açıklıyordu.

Şerif Mardin’e (1991, s. 32) göre Türk romanı, Türk modernleşmesinin iyi bir şekilde tahlil ve tefrik edilebilmesi için başvurulabilecek kaynaklardandır. Bunun nedeni Tanzimat Dönemi romanının İstanbul’un seçkin çevreleri hakkında bilgiler içermesidir. Bu eserler aynı zamanda dönem aydınlarının sosyal meselelere nasıl yaklaştığını göstermesi açısından önemlidir. Tanzimat Dönemi romanının sosyal ve siyasal değişimden kaynaklanan sorunları anlatan eserler olması, başka bir deyişle sanatsal kaygılardan çok içtimai kaygılarla yazılmış olmaları bu eserleri tezli roman kategorisine sokmaktadır. Tanzimat Dönemi romanında iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kadının konumu ikincisi üst tabakadaki erkeklerin modernleşmesidir (Mardin, 1991, s. 33). Türk kadının toplum içindeki konumu bu dönemden sonra Türk modernleşmesinin de zembereği konumunda olacaktır. Finn (1984, s. 15), Türk romanının İngiliz ve Rus romanındaki kır panoramasına bigâne kaldığına değinmektedir. İlk andan beri Türk romanı şehirli havasını devam ettirmiştir. İstanbul’la başlayan bu sürece Cumhuriyet’ten sonra Ankara da eklenmiştir Berna Moran (2005, s. 19), Tanzimat yazarlarının romanı hem çağdaş uygarlığın bir göstergesi olarak gördüklerini hem Batı uygarlığına kavuşturacak araçlardan biri saydıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda evlenme usulü, kadına karşı tutum, ticaret anlayışı gibi konularda kendi kültürünü eleştiren bir tutum içine girmişlerdir. Bu durum, ilk romanların okura Batı görgüsüne yönelik eğitici bilgiler vermesini de beraberinde getirmektedir. Bu romanlar Türk modernleşmesinin Batılı “bilgi”den ziyade Batılı “görgü” merkezinde teşekkül etmesinin de önünü açmıştır. Nitekim bu özellik daha sonra sinema ve televizyonun hayatımıza girmesiyle daha da belirginleşecektir. Şinasi’nin 1860 yılında tefrika ettiği “Şair Evlenmesi” oyunu, kadının toplum içindeki konumunu dillendirmesi açısından son derece dikkate şayan bir özelliktedir. Bu eserde görücü usulü evlenmeye müstehzi bir üslupla yaklaşılmıştır. Görücü usulü evlenme konusu, o günden bugüne gerek edebî eserlerde gerek sinemada farklı versiyonlarda mükerrer defalar işlenecektir. Geleneksel kültüre göre yüce ve

duyarlı alanlara ilk kez değinilmesi, tesadüfle açıklanamayacağı gibi tamamen bilinçli bir davranıştır da denemez (Mardin 1991, s. 33).

İlk dönem Türk romanı, daha sonradan “yanlış Batılılaşma” olarak isimlendirilecek bir durumun üstünde durur. Modernleşmenin gerekliliği konusunda herkes hemfikirdir ancak modernleşmeyi bir süs, bir gösteriş olarak algılanması, daha büyük bir sorundur. Özellikle Ahmet Mithat’ın “Felâtun Beyle Râkım Efendi” romanındaki Felâtun Bey ile Recaizade Mahmut’un “Araba Sevdası” romanındaki Bihruz Bey bahsettiğimiz bu yanlış Batılılaşmanın en önemli tipleridir. “Felâtun Beyle Râkım Efendi” romanında iki tip karşılaştırılır. Bunlar Batılılaşmayı tamamen gösteriş olarak algılayan Felâtun Bey ile görgü sahibi, mirasyedi olmayan, çalışkan, tiyatroya gittiğinde localarda karşılanan bir beyefendidir. Dikkat çekilmesi gereken durum, çatışmanın, modern ve premodern tipler arasında değil iki modern tip arasında olmasıdır. Modernleşme artık olmazsa olmaz bir durumdur. Sorun bunun nasıl algılanıp yorumlanmasındadır. Romandaki bu çatışma daha sonra bir yanda modernliği bir görüntü olarak algılayanlar ile yatırım olarak algılayanlar olarak Türk siyasetinde de kendini belli edecektir. Romanda Râkım Efendi’nin ekonomik harcamalarına son derece dikkat etmesi ileride Türk sağıının ülkenin ekonomik ve sanayi merkezli kalkınmasını önceleyen tutumunun bir öncüsü olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Türk modernleşmesinde herhangi bir obskürantik eğilimin olmadığını ileri sürebiliriz. Türk modernleşmesinde kendilerini ilerici olarak gören ana eğilim, dinî yaşantılarını muhafaza etme eğiliminde olanları gerici olarak yaftalamışlardır. Oysaki Müslüman ahali, günlük yaşantısını kolaylaştırıcı hiçbir eğilime karşı çıkmamış, aksine böyle bir zeminin oluşması için gayret sarf etmiştir. İlk dönem Türk romanının Türk modernleşmesine dair tezi modernleşmenin elzem olduğu ancak mevcut durumdaki gibi olmaması gerektiğidir. Başka bir deyişle bizde roman, Türk modernleşmesini olmazları sıralayarak açıklamanın gayreti içinde olmuştur. Bu konuda Tanzimat’tan çok sonra yaşayan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun “Kıralık Konak” romanındaki Tanzimat Dönemi tahlili son derece ilgi çekicidir:

İstanbul’un iki devri oldu: Biri İstanbullu, diğeri redingot devri. Osmanlılar hiçbir zaman bu İstanbullu devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar. Tanzimatı Hayriye’nin en büyük eseri İstanbullu İstanbul efendisidir. Bu kıyafet dünyaya yeni bir insan tipi çıkardı ve Türkler bu kıyafet içinde ilk defa olarak vahşi Asya ile haşin Avrupa’nın arasında

gayet hususi yeni bir millet gibi göründü. Yaşayış ve giyiniş itibariyle Şimal kavimlerinden daha sade ve daha düşünceli olan bu millet, duyuş ve düşünüş itibariyle Akdeniz kıyılarındaki medeniyetlerin bir hülasesi şeklinde tecelli ediyordu. Ağır kavuklu, alacalı, kesif Yeniçerilerin demir çarıklarının çiğnediği bu toprakta hangi tohum, hangi çiçeği veriyordu? Zira bu beyaz pantolonlu, beyaz yelekli, lüstrin kaloilu Türkler ince bir halattan ibaret endamlarıyla biraz evvelki boğum boğum adamlara hiç benzemiyorlardı. Sultan Mecit devri ricalinin, Halet Efendi muasırlarının çocukları olduğuna kim ihtimal verebilir? Bunlar boyunlarından ipek bir mendille boğulmuş solgun benizleriyle onların cebir ve huşunetinden zorbalık ve setlikten ürkmüş kimseler gibidirler. Hepsisi de umumi işlerden çekinir, hiddetlerinde ve hazlarında ölçülü, namuslu aile babaları ve kibar konak sahibi idiler. Bizde Çerkes halayıkları, harem ağaları, Boşnak bahçıvanlarıyla büyük ev hayatı asıl bu devirden başlar. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tesis ettikleri Osmanlı kibarlığının kundağı canfes astarlı ve serapa ilikli İstanbul idi. Sonra redingot devri geldi ve redingotu içinden yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakâr, adi bir nesil türedi. Bu neslin en yüksek, en kibar simalarında bile bir saray hadmesi hâli vardı. Çoğu İkinci Abdülhamid Han ricalinden olan bu adamların her biri bir hile ile efendilerinin arabasına binmiş seyisleri andırıyorlardı. Bunların elinde İstanbul’da konak hayatı birdenbire köşk hayatına intikal ediverdi. Ne yaşayışın, ne düşünün, ne giyinişin üslubu kaldı; her şey gelenek dışına çıktı; her beyni tatsız ve soysuz bir Arnuvo ve bir Rokoko merakı sardı; binalarımız, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi ahlakımız, terbiyemiz de rokokolaştı. Abdülmecit devrinin o ağır; zarif; için için gelenekçi Osmanlılığından eser kalmadı. Naif Efendi, aşağı yukarı bu redingotlu nesle mensup olmakla beraber, vücudu henüz körpe iken İstanbul içinde yetişip gelişmiş kimselerdendi. O kadar necabet ve salabetle başlayan o büyük Tanzimat cereyanı, döne dolaşa, nihayet İstanbul’un ortasına Seniha gibi bir kadınla, Faik Bey gibi bir erkek örneği bırakıp gitmişti. Türk dehasının yaptığı bu son medeniyet tecrübesi de gelmiş ve gelecek nesillere acı bir imtihan olmaktan başka bir şeye yaramamıştı (Karaosmanoğlu, 1984, s. 24).

Cumhuriyet sonrası modernleşmesinin kültür alanındaki önemli isimlerinden aynı zamanda “Kadro” dergisinin kurucularından olan Yakup Kadri’nin Türk modernleşmesine dair eleştirel tutumu, bu konuda zeminin ne kadar kaygan olduğunun da bir ispatı niteliğindedir. Türk modernleşmesinin Tanzimat Fermanı ile başlaması, onun aynı zamanda siyasi yönünü de ortaya koymaktadır. Ancak Tanzimat’ın kültürel boyutu özellikle edebî alandaki hengâmeden dolayı ön planda olmuştur. Tanzimat’ın siyasi alandaki en önemli meyvesi, 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet olmuştur. 1860’lı yıllardan itibaren Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi münevverlerin matbuat âleminde gittikçe tazyikini artıran meşruti yönetim ısrarları II.

Abdülhamid'in bu sözü vermesi üzerine meyvelerini vermeye başlamıştır. Nitekim Kanun-i Esasi'nin mimarlarından Mithat Paşa, Namık Kemal'i hazırlanan anayasa komisyonuna üye yapmıştır. Kanun-i Esasi ile ilan edilen meşrutî yönetim, Türk modernleşmesinde önemli bir merhalenin de aşılması anlamına gelmektedir. Ancak bu süreç uzun sürmeyecektir. Osmanlı-Rus harbinin başlaması sultan tarafından meclisin ve Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılmasını da beraberinde getirecektir.

Klasik tarih anlatımında, Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyeti iptal etmesi kıyasıya eleştirilmektedir. Akabinde oluşacak 33 yıllık yönetim ise istibdat olarak nitelendirilmektedir. Ancak II. Abdülhamid'in iktidarı döneminde işleyen devlet mekanizmasına bakıldığında modernleşme hamlelerinin hız kesmeden devam ettiği görülür. Hatta Tanzimat ile başlayan modernleşmenin kurumsal bir kimlik kazandığı dönem, II. Abdülhamid Dönemi'dir dense mübalağa edilmiş olmaz. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde işleyen birçok kurumun II. Abdülhamid Dönemi'nde açıldığı tarihî bir gerçektir. Ancak II. Abdülhamid'in istibdat yönetimi, döneminde gerçekleştirilen birçok hamleyi gölgede bırakmıştır. Bunun yanında II. Abdülhamid'in halifelik makamını işler bir şekilde kullanma yeteneği onu sadece Devlet-i Aliye'de değil bütün dünya Müslümanları gözünde kıymetli bir hâle getirmiştir. İngiltere ile Rusya arasındaki dengeleyici tutumu bir halife olarak Müslümanların gözünde onu bağımsız bir konuma yerleştirmekteydi. Sadece Müslümanlar değil, Batı siyaseti de Abdülhamid'in bu konumuna dikkatle odaklanmaktaydı. Sultan Hamid'e kadar çoğunlukla ilerleme (terakki) merkezli bir modernlik algısı hâkimken özellikle 1900'lere yakın birlik (ittihad) fikri ağır basmaktaydı. İlerleme ve birlik dikotomisi daha sonra bazen beraber bazen ayrı Türk siyasetinde en çok kullanılan kavramlar olmuştur.

İstibdat, beraberinde jurnalcilik müessesesi de getirecektir. Meşrutî yönetimin yerini çeşitli danışma komiteleri almıştır. Bu da geniş bir bürokrasi ağının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Gerekli kadrolardan ve akılcı yöntemlerden yoksun olan bu bürokratik ağ, devlet içinde bir güç hâlini almaya başlayınca bunları denetleyecek bir örgütün kurulması da elzem hâline gelmiştir. Bu durum yetki sınırları çok da belirli olmayan bir hafiyeçilik ve jurnalcilik müessesesinin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Sadece bürokratik alanı değil, entelektüel ortamın da denetlenmesi matbuat

âleminde bir kısırlığa neden olmuştur. Bunun yanında görülen ve duyulanların değil şüphe edilenlerin de jurnallenmesi devleti bir rapor çöplüğüne dönüştürmüştür. Bu durum farklı şekillerde Sovyet Rusyası ve Doğu Almanya gibi ülkelerde ve darbe dönemlerinde Türkiye’de görülecektir. Buradaki tek fark, ahalinin durumundan çok da haberdar olmamasıdır. Çoğunlukla devlet ricali, matbuat âlemi ve modern okullarda okuyan öğrenciler bundan nasiplenmekteydi (Berkes, 2011, ss. 342-343). Şerif Mardin’in (1991, s. 54) Montesquieu’den aktardığı şekliyle devletle bireyin arasındaki kurumların eksikliği despotizmi doğurmaya başlamıştı. Bu dönemde sadakat, ubudiyet, dua, etbay-ı sadıka, saye-i şahane, takvaperver, askerperver, bende-i has, hilafet meap gibi kelimeler revaç bulmuş; millet, hürriyet, vatan, isyan, ihtilal, yıldız, cemiyet, meşveret gibi kelimelerin kullanılması sakıncalı görülmüştür. Türk modernleşmesi bu dönemden sonra tercih edilen kelimelerin kullanımıyla da farklı bir görünüm arz edecektir (Berkes, 2011, s. 350). Günümüzde belediyelerin bağlı oldukları partilerin özelliğine binaen meydanlara ve parklara farklı isimler koymalarının altında yatan tarihî gerçek burada ortaya çıkmaktadır. Burada şunun da belirtilmesi faydalı olacaktır: İslam tarihinden bahsedilirken zihinlerde Emevi Dönemi, pek parlak bir tablo oluşmamaktadır. Bunun birçok sebebi vardır. Ancak tarih yazıcılığının çoğaldığı Abbasi Dönemi’nde selefleri Emevilerden hep olumsuz bir şekilde bahsedilmesinin de bunda payı büyüktür. Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nden sonra gelen İttihat ve Terakki mensuplarının geçmişle ilgili aktarımlarının 33 yıllık zaman diliminin karanlık olarak algılanmasındaki rolünü de yadsımamak gerekmektedir. Nitekim İttihat ve Terakki Dönemi’ndeki hürriyet havası, bir sene içerisinde tam tersi bir özelliğe bürünmüştür. II. Abdülhamid, meşrutiyetçi bir fikre sahip olmamakla beraber, Batılılaşmaya ve reformlara tamamen karşı değildi. Abdülhamid için uzlaşmaz ve anlayışsız biri olduğu yönündeki kanaate tarihçi Bernard Lewis (1993, ss. 176-177) katılmamakta, aksine Abdülhamid’i istekli ve faaliyet yanlısı biri olarak görmektedir. Bu yönüyle onu Tanzimat devlet adamlarının gerçek vârisi olarak görmektedir. Abdülhamid Dönemi’nin görünüşte bir kuraklık gibi görünmesine rağmen bu görünüşün arkasında yeniliklerin durmadığını belirten Berkes de Lewis’le bu konuda hemfikirdir. Sultan Hamid’in 33 yıllık hükümlerlik döneminin ilk on yılını aktif bir reform dönemi olarak nitelendiren Lewis, önceki dönemde başlatılan birçok yeniliğin bu dönemde nihayete erdirildiğini dile getirmektedir.

Tanzimat’la başlayan yenileşme hareketlerinin bu on yıllık zaman dilimi içerisinde zirve yaptığını dile getiren Lewis, II. Abdülhamid’in istibdat uygulamalarının da Tanzimat’la başlayan bir sürecin devamı olduğunu söyleyerek modernleşmedeki devamlılığın altını çizmektedir. “Modern Türkiye’nin Doğuşu” kitabında II. Abdülhamid Dönemi’nin anlatıldığı bölümün “İstibdat ve Aydınlanma” olması son derece manidardır. Osmanlı İmparatorluğunun en baskıcı dönemlerinden biri olarak lanse edilen II. Abdülhamid’in hükümranlığı, aynı zamanda Osmanlı aydınlanmasının da yoğun bir şekilde teşekkül etmeye başladığı süreçtir. Siyasi alandaki baskı, devrin yazarçizerlerini edebiyat ya da bilimsel konulara yöneltmiştir. Bilim ve sanat alanı siyasetten uzak kalan okumuş takımının sığındığı bir liman olmuştur. Bilim ve sanat II. Abdülhamid Devri’nde en çok gelişen iki alandır (Lewis, 1993, s. 187). 1891 yılında bilimsel gelişmeleri okura aktarma amacıyla çıkmaya başlayan “Servet-i Fünun” dergisi, bunun en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu dergi 1896 yılından itibaren Tevfik Fikret’in genel yayın yönetmeni olmasından itibaren aynı zamanda bir edebiyat dergisi hüviyeti kazanmıştır. Batılılaşma Devri Türk edebiyatının Servet-i Fünun Dönemi adı altında bir şubesi de bulunmaktadır. “Servet-i Fünun”, modern Türk edebiyatının gerçek anlamda teşekkül ettiği bir dönemi de ihtiva etmektedir. Yine de devrin okumuş takımı Sultan Hamid’i benimseme hususunda pek de ılıman değildi. Modernleşme süreci ortaya tamamen Batılı değerleri özümsemiş bir entelektüel kitle yaratmıştı. Bu kesim; halifelik kurumunu işlevsel hâle getiren, dindarlığı ile ön plana çıkmış, halkın değerleriyle barışık bir padişahın tebası olmaktan pek de memnun değildi. Buna jurnalcılık de eklenince Sultan, istenmeyen kişiler listesinin en başında yer almıştır. Tevfik Fikret, Sulta Hamid yönetimindeki İstanbul’u bir sis içinde görmüş ve şu mısraları yazmıştır:

Sis

Sarmış yine âfâkını bir dūd-ı munannid,
Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâyid.
Tazyîkının altında silinmiş gibi eşbâh,
Bir tozlu kesâfetten ibâret bütün elvâh;
Bir tozlu ve heybetli kesâfet ki nazarlar
Dikkatle nüfûz eyleyemez gavrine, korkar (Fikret, 2020, s. 404)!

(Sarmış yine ufuklarını bir inatçı sis,
Bir ak karanlık ki gitgide büyüyen
Ağırlığı altında silinmiş gibi her şey
Bu tozlu yığından ibaret bütün manzara
O tozlu ve heybetli yığına bakan gözler
Dikkatle nüfuz eyleyemez derine korkar!)

Sultan Hamid Dönemi İstanbulu şair tarafından “ak karanlık” olarak nitelendirilmektedir. Aynı şair, Sultan’a Ermeni komitacılar tarafından düzenlenen suikastın amacına ulaşamaması dolayısıyla ağıt niteliğinde bir anlık duraklama anlamına gelen şiirini yazmıştır.

BİR LAHZA-İ TEAHHUR

Silkib ukuud-u rikba-i a’sârı, en çetin
Bir uykudan uyandırır akvâmı dehşetin.
Ey şanlı avcı, dâmını bîhûde kurmadın!
Attın... fakat yazık ki, yazıklar ki vuramadın (Fikret, 2020, s. 410)!

(Silkip yüzyılların boyunlarındaki ilmiklerini, en çetin
Bir uykudan uyandırır milleti dehşetin.
Ey şanlı avcı, tuzağını boşuna kurmadın!
Attın... ama yazık ki, yazıklar ki vuramadın!)

Suikastçıları şanlı avcı olarak niteleyen Fikret, Sultan’ın bu durumdan sağ olarak kurtulmasının derin üzüntüsü içine girmiştir. Bu, Tevfik Fikret’in şahsına münhasır bir durumdan ziyade tipik bir olaydır. Türkiye’de modernleşme sürecinde yüzün tamamen Batı’ya dönmemesi kabullenilemez bir durumdur. Sultan Hamid, ülkenin modernleşmesi anlamında kurduğu onca kuruma rağmen halifeliği işler hâle getirmesi ve buna benzer icraatlarıyla Batıcıların gadrine uğramıştır. Bu durum çok partili hayata geçildikten sonra da devam edecektir.

Sultan Hamid'i deviren İttihat Terakki yönetiminin ilk yılında büyük bir hürriyet havası esmeye başlamıştır. Bunun yanında parti, şehir yönetimiyle ilgili işe yarar icraatlarda bulunmuştur. Vilayet ve belediye idaresi sistemi bu dönemde yürürlüğe girmiştir. Kurulan sistem Cumhuriyet yönetimince de devam ettirilmiştir. Bunun yanında bayındırlık ile ilgili de Avrupalı tarzda gelişmeler kaydedilmiş, İstanbul yeni bir görüntü kazanmaya başlamış; altyapı, itfaiye, polis teşkilatı, çöp toplayıcılığı gibi düzenli bir şehir görünümü için gerekli kurumlar kurulmuştur (Lewis, 1991, s. 227). Bu dönemde düşünce alanında sosyoloji ilmi baskın konuma gelmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Auguste Comte ile başlayan süreç La Play ve Demolins'le devam etmiştir. Auguste Comte, Türkiye'de pozitivist anlayışın yerleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde büyük bir ümide kapılan Comte, bu fermanı dolaylı Reşit Paşa'ya tebriklerini iletmış, yeni bir insanlık dininin kurulmasına yönelik ümitlerini aktarmıştır.

... Doğu ve Batı, henüz erişmemekle birlikte, yüzyıllardır aynı şevkle evrensel dini arıyorlar. Her ikisi açısından da çoktanrıcılığın yalnızca milli inanışlar sağlayabileceği kabul edildiğinde, tektanrıcılık güvenilir bir birlik kaynağı olarak görüldü. Fakat, deneyim ve muhakeme böyle bir umudun tamamen boş olduğunu gösterdi. Tektanrı evrenselliği yerleştirmek uğrunda beyaz ırkın yaptığı iki büyük girişim, Roma Dünyasının Katoliklik ile İslâm arasında kesin paylaşımı sonucunda, karşılıklı olarak etkisiz hale geldi. Bu girişimlerin başarısızlığı, özünde muğlak ve ispatlanamaz olan görüşlerin boşluğunu doğrudan doğruya gösteren akılcı felsefeye ters düşen herhangi bir şey sunmaz. Eşzamanlı olarak işledikleri bilim alanında, Doğulular ile Batılılar arasında kendiliğinden oluşan uyum, üstesinden gelinemez farklılıklarla belirgin bir zıtlık oluşturur. İster toplu ister bireysel, bütün insanlığı tamamen pozitif bir inançla kucaklamak için her türlü ilâhi inancı bertaraf ederek, beni tam anlamıyla evrensel dini keşfetmeye iten temel neden budur. İlk gençlik yıllarımdan başlayarak bu şekilde düşünme mutluluğuna sahip olduğumdan, bütün hayatımı söz konusu büyük sorunun nihaî çözümünü dizgeleştirmeye ve geliştirmeye adayabildim. Ortaçağ'ın sonlarından itibaren, seçkin akılların ilahiyattan kurtulması, farklı biçimlerde de olsa, Batı'da olduğu kadar Doğu'da da zorunlu olarak aynı hızla ilerledi. Zira bu kurtuluş, her iki tektanrıcılığın, pozitivizmin evrenselliği ile bağdaşmayan iddialı tavırlarının ortak gereksizliğini hissettiren kesin bir çatışmanın sonucudur. Hattâ daha basit olan inancı ve daha uygulanabilir olan yönetimi sayesinde gerçeğe daha yakın olan İslâmî deha, pozitif dinin kabul edilmesine Katolik dehadan daha az karşı olmalıdır. Dogmatik bakımdan aynı olan Roma ve Bizans dinleri arasında derin bir karşıtlık gözlemleyen eşsiz Muhammed,

her iki insani iktidarın alışlageldik bölünmesindeki düşünsel ve ahlaksal faydaları lâyıkıyla kabul etti. Ancak parlak sosyal dehası, bu önemli yetkinleşmenin, ilahiyat ahlâkına uygun düşen uygarlıktan daha ileri bir uygarlık istediğini fark etti... İslâm'ın temel ruhuna göre siyaset, yalnızca görüşlerin ve geleneklerin ayrılığını sağlamaya ve sağlamlaştırmaya yönelik olduğundan, bu büyük amaca Tanrı yerine insanlığı koyarak daha iyi ulaşılacağını yakında anlayacaklar (www.umrandergisi.com.tr, 2021).

Comte'un ilerleme adına Tanrı'nın yerine insanlığı koyma fikri bugün "Ordem a Progresso (Düzen ve İlerleme)" şeklinde Brezilya'nın bayrağında yer alacaktır. Bu slogan Türkiye'de ise İttihat ve Terakki olarak bir partiye dönüşecektir.

Şekil 3.2. Brezilya bayrağı (tr.wikipedia.org, 2022)

Comte'un ardından Türk aydını üzerinde etkili olan en önemli sosyolog kuşkusuz Emile Durkheim olmuştur. İlk Türk sosyoloğu olarak zikredilen Ziya Gökalp, Durkheim'in iyi bir takipçisidir. Dönemin aydınlarında sosyoloji bir düşünme biçiminden ziyade bir din olarak telakki olunmuştur (Lewis, 1993, s. 230). Doğan Özlem (2020, s. 458), Osmanlı münevverlerinin pozitivist epistemolojisiyle ilgilenmediği tezini öne sürmektedir. Onlar için önemli olan bu anlayışın siyaset öğretisi üzerindeki etkisidir. Bunun nedeni de yıkılacak gözüyle görülen devletin bu durumdan acilen çıkarılmasıdır. Osmanlı'da pozitivism Fransız ve Anglosakson olmak üzere iki farklı şekilde temayüz etmiştir. Merkeziyetçi, otoriter ve üstenci öğretileri ile beliren Fransız pozitivismi ile teşebbüs-ü şahsi anlayışıyla hareket eden Anglosakson pozitivismi özellikle İttihat ve Terakki yönetimi döneminde bir çatışma içine girmiştir. Anglosakson pozitivismi yanlısı Prens Sabahattin, İttihatçıların baskılarına daha fazla dayanamayıp yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır (Özlem, 2020, s. 458). Türk modernleşmesindeki liberal eğilim böylelikle ilk darbeyi

görmüştür. Cumhuriyet sonrasında bu tür eğilimler “müesses nizam”ın sert yumruğunu yemeye devam edecektir.

3.4. Türk Modernleşmesinde Arayışlar: Üç Temeddün

Tanzimat ile başlayan modernleşme, XX. asrın başlarına doğru üç farklı fikir cereyanını ortaya çıkarmıştır. Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak isimlendirilen bu akımların ortak noktası, İmparatorluğun nihayete ermesine engel olmaktır. Başka bir deyişle Türk zihniyetinde fikir cereyanı demek, bir anlamda devletle ilgili bir düşünce ortaya koymak anlamına gelmektedir. Ucu devlete değmeyen düşünceler Türkiye’de pek muteber sayılmamıştır. Bu akımlardan Batıcılık, bizzat devlet eliyle tedavüle sokulmuş bir akımdır. Ancak yeni gelen kuşaklar, bu yönde atılan adımların yavaşlığından şikâyet etmişler ve Batı’nın bir zihniyet olarak bütünlüklü bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Abdullah Cevdet çıkardığı “İçtihad” dergisi ile Batı’dan ne alınacaksa ayırt edilmeden ithal edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Hatta ileride Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirdiği inkılapların ilk mübeşşirliği de yine Abdullah Cevdet’in yazılarında görülmektedir. İslamcılık ise Sultan Hamid’in Batı emperyalizmine karşılık, dünya Müslümanlarının tek bir çatı altında toplanmasına yönelik Halifelik kurumunu işlevsel hâle getirmesiyle ortaya çıkmıştır. Said Halim Paşa ve Mehmet Âkif bu düşüncenin ideologluğunu yapmışlardır. İslamcılığın en önemli hususiyeti, modern zihniyet dolayımında zıt argümanlar üretmesinde yatmaktadır. Türkçülük, şair Cemal Safi’nin “O senin aslına rücu edişin” mısraıyla özetlenebilecek bir anlayışın neticesidir. İmparatorluğun banisi olan ırkın asırlar boyunca kendisinin farkına varmamış olması, bu düşüncenin izini sürenlerin en çok şikâyet ettiği durumdur. Berkes (2011, s. 411), bu adlandırmaların Rusya’dan gelen Türkçüler vasıtasıyla olduğunu belirtmektedir. Rusya’daki Rus aydınları Batıcılar İslavcılar ve Rusçular olarak üç farklı zihniyetin temsilcisi konumundaydı. Rusya’dan Osmanlıya gelen Türk aydınları, buradan yola çıkarak karşısındakileri kimliklerine göre ya Batıcı ya da İslamcı olarak etiketlemiştir. Etiketledikleri insanlar da bunlara Türkçü deyince üç temeddün de şekillenir olmuştur. Enteresan olan, Türkçü aydınların Osmanlının dağılmasının ardından Türkçü nitelikli bir devlet kuruma ihtimalini görerek devletin dağılmasının hayırlı olacağına inanmalarıdır. Ziya Gökalp, Türkçülük düşüncesini Osmanlılık ile harmanlayarak yeni

bir ufuk açmıştır. Bütün bu cereyanların ortasında savaşa giren İmparatorluk, dört yılın ardından tamamen parçalanmıştır. Bu parçalanmadan sonra Anadolu merkezli bir devlet kurulabilmiştir. Bu konuda şair İsmet Özel ile dönemin CIA Türkiye temsilcisi Graham Fuller arasındaki diyalog, konuyla ilgili ufuk açıcı niteliktedir.

90'lı yılların hemen başlarında Çıdam Yayınlarının çok sayıdaki davetsiz misafirlerinden biri de, ABD'nin İslam ülkeleri konusundaki uzmanlığına güvendiği bilinen Graham Fuller idi. Zahmetsizce anlaşılabilen bir Türkçe konuşuyordu. Graham Fuller önce bana güven telkin etmek istedi. Benimle konuştuğu sırada artık CIA görevlisi olmadığını hassaten vurgulamak gereğini hissetti. Daha sonra benim işitmekten çok memnun olacağımı düşündüğü bir tirada başladı: Türkiye yıllar yılı Avrupa'nın kuyruğuna takılmak zorunda bırakılmıştı. Oysa Türkiye'nin vasıfları takip etmeye uygun değildi. Türkiye'ye takip edilmek, baş çekmek yarasıydı. İşte Türkiye o günlerde kendisine yakışan bu duruma kavuşmak için bir fırsat yakalamıştı. Türkiye'nin Türki cumhuriyetlere önderlik ettiği takdirde dünya güçlerinden biri haline gelmesi hiç zor değildi. Benim bütün bu sözleri mütebessim bir çehreyle dinliyor olmam Graham Fuller'de söylediklerinin beni zevkten dört köşe ettiği izlenimi uyandırmış olmalı ki aniden sordu: "Şimdi ben bir düşman mıyım?" bu soruya ne cevap verebilirdim? "Ne münasebet! Düşman ne kelime! Ben dost diye sana derim!" bu tarzda bir tepkiyi ben verir miydim? Önce hiçbir şey söylemedim. Amerikalıya cevap verebilmek için oturduğum yerden kalktım. Çıdam yayınlarının duvarına büyükçe bir Avrupa haritası asmıştım. Harita kapsadığı alan içine kuzey Afrika'yı ve Türkiye'yi de alıyordu. Birkaç adımda haritanın başına geçtim. Sağ elimin başparmağını haritada İstanbul'un bulunduğu yerin üstüne bastırdım. "Biz önce buradaydık." dedim. Sonra sağ elimle, başparmağımın İstanbul'u merkez aldığı bir çember çizdim. 'tesir sahalarımız da buralardı' diye ilave ettim. Arkasından sağ elimin başparmağı Ankara'nın üstüne kayd. "Bizi buraya attınız!" dedim. Bir çember de orada çizdim ve ilave ettim: "Tesir sahamız bu kadar kaldı." Elimi hızla Kafkasya'ya kaydırdım. Bir yandan belli belirsiz bir çember çizerken, diğer yandan lakayt bir sesle sordum: Buralara mı atmak istiyorsunuz bizi (Özel, 2002, s. 36.)?

Türklerin etki sahası artık Anadolu ile sınırlandırılmıştır. Başka bir deyişle Türkler Batı'ya yaklaşma gayesi güttükçe fizikî anlamda Batı'dan uzaklaşmıştır. XXI. asır konjonktürüne bakıldığında Türkiye'nin çıkarılan meselelerle daha da doğuya doğru kaydırılma düşüncesi gün yüzüne çıkmaktadır.

Berkes'e (2011, s. 29) göre modernleşmeye gösterilen her tepki, çoğunlukla dinsel olarak görülmektedir. Batılı gözlemciler özellikle Doğu toplumlarında yenileşmeye karşı olan her davranışı dinin bir tepkisi görme eğiliminde olduğunu söyleyen Berkes,

modernleşme süreçlerinin incelenmesinde kullanılan bilimsel terimin de Hristiyanlık geleneğinden geldiğini söylemektedir. Bu bağlamda demir kaşık ile ilgili hadisenin hatırlanmasında fayda olduğu kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Batılı devletlerle yapılan ekonomik anlaşmalar neticesinde ev eşyası kullanımında da bir yenileşme görülmüştür. Bunlardan bir tanesi de demir kaşığın tahta kaşığın yerini almasıdır. Batı'dan demir kaşık ithali yaygınlaşınca dönemin şeyhülislamı, demir kaşıkla yemek yemenin haram olduğu yönünde bir fetvada bulunmuştur. Bu fetva, ilk bakışta son derece anlamsızmış gibi görülebilir. Nitekim demir kaşık satın alınmasının dinî açıdan herhangi bir hükmü de yoktur. Ancak dönemin ekonomisi incelendiğinde tahta kaşık imalatçılarının son derece önemli bir yer tuttuğu müşahade edilebilir. Başka bir deyişle şeyhülislamın fetvası dinî bir içerikten ziyade ekonomik bir işleve sahiptir. Aynı şey matbaa için de geçerlidir. Matbaa daha önce de belirtildiği gibi Türk modernleşmesindeki en önemli sacayaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Matbaanın Türk coğrafyasına geç gelmesi ise bizim muasır medeniyetler seviyesine ulaşamamamızın en önemli müsebbibi sayılmaktadır. XV. asır ile XIX. asır arasındaki döneme bakılacak olunursa şehirli-okumuş insan nüfusunun tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlıda da fazla olmadığı bilinmektedir. Bunun yanında özellikle İstanbul, Bursa gibi merkezi yerlerde yüzlerce yazıcının varlığı, çoğaltma işinin kitap ihtiyacını fazlasıyla karşıladığı tarihî bir gerçektir. Dolayısıyla o dönemde kitap çoğaltmaktan kaynaklanan bir eksikliğin olduğu iddiası pek tutarlı olmamaktadır (Özel, 2006, s. 160).

Türkiye'de ahali, modernleşme söz konusu olduğunda sosyoekonomik duruma göre tavır almıştır. Eğer sosyoekonomik açıdan müspet bir tesir söz konusu ise çoğunluk, tepki vermekten ziyade aksine bu tür hamleleri desteklemiştir. Ancak modernleşme sosyoekonomik olarak değil de bir zihniyet değişimini ihtiva ettiği anda ona karşı durmuştur. “Batı'nın tekniğini alıp ahlakını almayalım.” sloganının altında bu saik yatmaktadır. Tanıl Bora'nın (2021, s.106) Yahya Kemal'den aktardığı “Garp medeniyetini kendimizden tiksinecek kadar sevmesek, idrak edemezdik.” sözü burada anlam bulmaktadır. Batı medeniyeti özümüzdekini beğenmeme üzerine bina edilmiştir. Yapılan yenilikler öz güveni artırıcı bir nitelikte ise o, modernleşme hamlesi olarak görülmemektedir. Türkiye'de modernleşmeye yönelik dinî kesimden yükselen

tepkinin bir nedeni, Tanzimat'la başlayan modernleşme hamlelerinin ilk olarak Hristiyan halkların haklarıyla ilgili olmasıdır. Yönetici milletin asırlarca olan üstünlüğü, Hristiyanların hakları bağlamında bitirilmiştir. Bu bağlamda Müslüman camia, getirilen yenilikleri Hristiyan dininin üstünlüğü şeklinde değerlendirerek kabul etmekte zorlanmıştır. Ahmet Çiğdem (2020, s. 70), üç temeddününün başka bir isimle üç tarz-ı siyasetin kendi zamanlarına karşı eleştirel, geleceğe yönelik ümitvar olması özelliğiyle modern Türkiye'nin oluşumuna önemli katkılar sağladığını ancak bu düşüncelerin Cumhuriyet'le beraber söndürüldüğünü dillendirmektedir. İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük toplumsal ve siyasal hayatta konjonktüre bağlı olarak farklı yorumlamalara dayalı olarak varlığını devam ettirmiştir.

3.5. Merkezîyetçilik ve Yerel Yönetim

Modernleşmenin mahsullerinden biri merkezîleştirmedir. Modernleşen ülkelerdeki en önemli meselelerden birinin kalabalık şehirler olması bunun bir sonucudur. Kıta Avrupası'nda şehir eksenli bir modernleşme söz konusudur. Bu durum yerelden merkeze doğru bir yapılanmayı mümkün kılmıştır. Oysaki Osmanlı ve devamındaki Cumhuriyet modernleşmesi merkezde alınan kararların yerele doğru yayılmasıyla gerçekleşmiştir. Tanzimat sonrasını merkezîyetçilik çağı olarak nitelendiren Ortaylı'ya (2020, s. 29) göre, Bâbîâli bürokrasisinin imparatorluğu etkin bir şekilde kontrol etme girişimi yerel yönetimi de doğurmuştur.

Yerel yönetimlerin merkezîleşme ile olan yakın ilgisinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de gerçekleştirilmek istenen yeniliklere yönelik o yörenin eşrafının tutumudur. Amasra'nın bir kaza merkezi yapılması üzerine bölge eşrafının Bolu'ya kadar gidip buna engel olma çabası, akabinde yörede dikilen telgraf direklerinin sökülmesi bunun bir örneğidir. Yereldekilerin yapılan yeniliklere olan tutumu, merkezden yerele doğru hamlelerin artmasını da beraberinde getirmiştir. Başka bir neden de Avrupa devletlerinin iktisadi faaliyetleri daha sağlıklı gerçekleştirmek için, özellikle liman şehirlerinde çeşitli ıslah çalışmaları yapılmasına yönelik direktifleriydi. Avrupa'dan Bâbîâli'ye Bâbîâli'den yerel teşkilatlara bir silsile-i meratip şeklinde gerçekleşen emrivakiler, gerçekleştirilen yeniliklerin merkezden yerele doğru bir akış içinde olduğunu da göstermekteydi (Ortaylı, 2020, s. 30). Yıkılan

geleneksel yönetimin yarattığı boşlukları yerelde kurulan teşkilatların tam olarak dolduramaması da merkezin yerele olan müdahalesinin ana kaynaklarından biridir. Kaymakamlık, valilik gibi geleneksel kurumlar ile yeni kurulan belediye kurumlarının yan yana bulunması ise ikircikli bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle çok partili hayata geçişten sonra yerel yönetim ile merkeze direkt bağlı olan kaymakamlık ve valilik kurumları yer yer çatışan bir görünüm arz etmiştir. Belediyelerin merkezle direkt bağlı olan kurumların denetiminde olması, Türkiye’de yerelin kuvvetli bir bağla merkeze bağlanmasını da beraberinde getirmiştir.

3.5.1. Cumhuriyet

XIX. asırdan sonra Osmanlı Devleti’nde Batılı anlamda meydana gelen her gelişme toprak kaybını da beraberinde getirmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra meydana gelen Yunan İsyanı ile Balkanlarda önemli bir toprak parçası elden gitmiştir. I. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra Ruslar ile savaşa girilmiş ve Ruslar Ayastefanos’a (bugünkü Yeşilköy) kadar gelerek neredeyse İstanbul’u işgal edecek duruma gelmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ise Balkan Savaşları yaklaşık beş asırdır elde tutulan toprakların yitip gitmesine neden olmuştur. İtalyanların Trablusgarp’ı işgaliyle de Afrika topraklarındaki son toprak parçası da kaybedilmiştir. Balkan Savaşlarının yıkıntısı tam ortadan kalkmamışken patlak veren I. Cihan Harbi’ne kaybedilen toprakların geri alınması hayaliyle girilmesi ise altı asırlık bir imparatorluğun sonu olmuştur. Türkler Anadolu topraklarından da olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, İstiklal Harbi ile Anadolu toprakları kurtarılabilmektedir. İstiklal Harbi’nin nihayete ermesi ile miladi anlayışla her şeyin sıfırdan tekrar yapılması gerektiğine yönelik bir tutum benimsenmiştir. Saltanatın kaldırılması, bir asırlık meşveret münakaşalarının sona ermesi anlamına gelmektedir. Ancak bu sona eriş, sultanın sınırlarının belirlenmesi olarak değil bilakis sultanlığın tamamen ortadan kaldırılmasıyla meydana gelmiştir. Mutafa Kemal’in 1920’deki “Zannedirim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülât-ı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir (Lewis, 1993, s. 256).” konuşması ülkenin bundan sonraki seyrinin ne yönde olacağına dair önemli bir veridir. Cumhuriyet Dönemi’nde ortaya çıkan yenilikler kuşkusuz tamamen sıfırdan gerçekleşmemiştir. Bu gelişmelerin arka planında yüz yıllık bir zaman

diliminin birikimi söz konusudur. Zafer Toprak'a (2020, s. 98) göre özellikle II. Meşrutiyet Dönemi âdeta Cumhuriyet Dönemi'nde yapılacakların bir laboratuvarı niteliğindedir. Özellikle matbuat âlemindeki gelişmeler fikir ortamının ne denli çeşitli olduğunu göstermesi bakımından son derece dikkate değerdir. Ancak bu dönemdeki gelişmeler net bir sonuca ulaşamamıştır. Osmanlıdaki yenileşme deneyimlerinin birer anakronizm hâline gelmesi, İstiklâl Harbi'nden sonra siyasi alandaki değişimin en önemli başlangıç noktasıdır (Berkes, 2011, s. 495). Cumhuriyet sonrası modernleşmeyi, virgülleri çok olan sıralı cümleye noktanın konması şeklinde nitelendirebiliriz.

Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinin en bariz özelliği, geçmişteki güzel günlere dönme hayaliyle değil, yeni bir insan tipi oluşturma düşüncesiyle meydana gelmesidir. Hasan Bülent Kahraman (2020, s. 125), Batılılaşmanın sırasıyla; zihniyet, kurum ve kimlik oluşturma süreçleri olarak üç evrede gerçekleştiğini belirtmektedir. Tanzimat'la başlayan zihnî dönüşüm bir süre sonra kurumların değişmesini beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'le ise yeni bir kimlik oluşturma safhasına geçilmiş, bu bağlamda “irrendentist” düşünce terk edilmiştir. Kurucu kadro selefleri gibi hayalperest değil ihtiyatlıydı (Zürcher, 2009, s. 276). Ne yapılacaksa elde kalan toprak parçasında yapılmalıydı. Mustafa Kemal, daha sonra *Nutuk* ismiyle kitaplaştırılacak olan Halk Fırkası Kongresi'nde gerçekleştirdiği konuşmaları milat olarak 19 Mayıs 1919'u almaktadır. Bu, sanki daha önce ülkede hiçbir direniş hareketinin olmadığı zannını da beraberinde getirmiştir. *Nutuk*'la Mustafa Kemal, bağımsızlık mücadelesini Osmanlıyı muhafaza etme çabası olarak değil, yeni bir devlet kurma hareketi olarak tanımlamaktadır. Nutkun gerçekleştiği kongrenin birinci değil ikinci olarak isimlendirilmesi ve birincinin Sivas Kongresi olarak kabulü Halk Fırkası'nın millî mücadeleyi kendi uhdesine aldığını göstermesi açısından da dikkate değerdir (Zürcher, 2009, ss. 259-260). Yeni Türk devletinin tarih sahnesine çıkışı, gerçekleştirilen bu nutukla beraber tarihî bir realite olarak ilerleyen yıllarda tarih kitaplarına girmiştir. Bunun aksi yönde getirilen izahat, dikkate alınmamış ve safsata olarak nitelendirilmiştir. Mehmet Ali Kılıçbay (2009, ss. 238- 239), bir denge modeli olarak tanımladığı Batılılaşmanın el yordamı içinde yürütüldüğünü belirtmektedir. Bunun sebebini ise halktan herhangi bir desteğin gelmemesine ve felsefî dayanaklara

dayanmamasında aramaktadır. Halkın Osmanlı yönetiminde siyasetin bir unsuru olmadığını vurgulayan Kılıçbay, felsefe talebi olmamasının nedeninin ise Osmanlı toplumunun felsefesiz bir toplum olmasına bağlamaktadır. Osmanlıda bütün bilginin nakli olduğunu, Batı Avrupa'dan yaşanan türden bir felsefi uğraşın olmadığını belirten Kılıçbay, halkın siyasetten yoksun olması ile felsefesizliğin yenileşme ve değişim taleplerinin alelacele tepeden gelmesine yol açtığını öne sürmektedir. Dolayısıyla Türk modernleşmesinin halktan kopuk olduğu iddiası muteber değildir. Türkiye'deki modernleşme tecrübesinin asla halkla barışık bir şekilde tecelli edemeyeceğini ekleyen Kılıçbay, bütün Batılılaşmalar gibi Osmanlı Batılılaşmasının olabilecek en pragmatik boyutta gerçekleştiğini söylemektedir. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin zorunlu kaçınılmaz tasfiyesi ile ortaya çıkan sarsıntıyı yeni bir paradigmanın içine oturtturarak gidermeye uğraşmıştır. Yenileşme hareketine bir taban vermeye çalışmış, başka bir deyişle yeni bir halk oluşturmaya girişmiştir. Cumhuriyet'in Osmanlıdan kökten farklılığına dair yeni bir söylem bir travmanın önüne geçmesi için gereklidir. Böylelikle suç tarihe atılacak, yenilgi başka bir âlemin hanesine yazılacaktır.

Zürcher'e (2009, s. 276) göre Kemalist reformların en karakteristik unsuru laikleştirme hamleleridir. Bu hamle, üç ana yoldan gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi, devleti ve hukuk sistemini laikleştirmektir. İkincisi, dinsel simgelerin ortadan kaldırılmasıdır. Üçüncüsü, toplumsal alanı laikleştirmek ve cemiyetin bağlı olduğu dinî kurumların üstüne gitmektir. İlk kurulan mecliste "Devletin dini İslam'dır." şeklindeki ibare, Türk devletinin bir İslam devleti şeklinde teşekkül ettiğini göstermektedir. Hatta Osmanlı Devleti zamanında bile bu şekilde bir devlet dini ifadesi yer almaması, yeni kurulan devletin selefine oranla daha dinî bir karaktere sahip olduğuna dair yorumları da beraberinde getirmiştir. Birinci mecliste çıkarılan ilk kanunun "Men-i Müskirat Kanunu" olduğunu hatırlayacak olunursa vaziyetin ciddiyeti daha da anlaşılacaktır. Ancak Lozan Antlaşması'ndan sonra olayın seyri tamamen değişmiş, Birinci Meclis dağıtılmış, kurulan İkinci Meclis'le reformları gerçekleştirecek yeni bir kadro oluşturulmuştur. "Mahcup modernleşme" yerini "radikal modernleşme"ye bırakmaya başlamıştır (Tekel ve İlkin, 2007, s. x). Hilafetin ilgası, tekke ve zaviyelerin kapatılması, eski kıyafetlerin yasaklanması ve şapka zorunluluğu, alfabe değişimi, takvim değişikliği, üniversite reformu, dil reformu, anayasadan "Devletin dini

İslam'dır." ifadesinin çıkarılması ve buna benzer birçok müdahale devletin ve toplumun ne tür bir değişimin içine girmiş olduğunu da göstermektedir. Başlangıçta bir medeniyetin nesnel kaynağı olarak sunulan Batılılaşma, kültürel bir içerik kazanmasının akabinde bir ideolojiye dönüşerek tutuculaşıp dogmatikleşmiştir (Kahraman, 2020, s. 125). Bunun yanında Hilafet'in kaldırıldıktan sonra yerine Diyanet İşleri Başkanlığının ikame edilmiş olması üzerinde durulması gereken bir husustur. Din ile devletin ayrılması yerine tamamen devlet kontrolünde bir din ikamesi düşüncesi, Türk modernleşmesini muadillerinden ayıran önemli özelliklerdendir. Cumhuriyet sonrasında bir din devletin oluşturulduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız. Bu din, çoğu zaman İslami unsurların çeşitli şekillere dönüştürülmesiyle oluşmakla beraber İslam öncesi zamanlardaki mitolojik unsurlardan da beslenmekteydi. Onur Atalay'a (2021, ss. 97-99-135) göre İslam yerine bir seküler din ikame edilmeye çabalanmıştır ve bunun adı da Kemalizmdir. Yakup Kadri 1929 yılında Milliyet gazetesinin yaptığı mülakatta "Gazi'nin en büyük eseri hangisidir?" sorusuna tek bir kelime ile "Kemalizm" cevabı manidardır. Kemalizm üç "kutsal" temel üzerine bina edilmiştir. Bunlar medeniyet adı altında Batı, bilim ve milliyetçiliktir.

Tanzimat münevverlerince Batı, bir medeniyet olarak yüceltilmiştir. Cumhuriyet sonrasında ise medeniyet, çoğunlukla tek başına kutsal bir kavram olarak kullanılmıştır. İslam dinine ait bazı ifadelerin medeniyet bağlamında tek başına kullanılması, Cumhuriyet sonrasında modern medeniyetin dinden bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmediğinin bir göstergesi niteliğindedir. İslam'ın cihat emri, medeniyet uğruna cihada evrilmiştir. Bu cihadın bir de mücahitleri olacaktır kuşkusuz. Anadolu'nun kuş uçmaz kervan geçmez köylerine, kasabalarına medeniyetin ışığını götürmek yeni bir fütuhattır. Bu fetih, memurlar özellikle öğretmenler eliyle gerçekleştirilecektir. Cumhuriyet sonrası eğitimle ilgili vecizelerde çoğunlukla askerî terimlerin kullanılmış olması eğitimin savaş (cihat) mantığında anlaşıldığının bir nişanesidir. Medeniyet savaşının dinî coşkuyla verilmesini Mustafa Kemal de tavsiye etmektedir. Aydın'daki bir ziyarette köylere gidilmesi ile ilgili dair sorusuna, tahsisat verilmediği için bunun namümkün olduğu söylenince o, mehdinin propagandasını yapanların da tahsisatının olmadığı karşılığını vermiştir (Atalay, 2021, s. 123).

Medeniyetin taşıyıcıları olan öğretmenler, Kemalist ideolojinin tebliğcileri konumundadır. Bu durum iletişim kanallarının çoğaldığı 2000’li yıllara kadar devam etmiştir. Tebliğcisi olduğu değerleri Anadolu insanına yaymaya çalışan öğretmen, karşılaştığı vaziyet açısından önce edebiyat sonra da sinemada bu yönüyle kendine çokça yer bulmuştur. Halide Edip Adivar’ın kaleme almış olduğu “Vurun Kahpeye” romanındaki Aliye Öğretmen ile Hoca Fettah çatışması kendinden sonraki bütün roman ve filmlere âdeta esin kaynağı olmuş, ortaya konan ürünler hep bu romandaki yobaz hoca-aydın öğretmen bağlamında okur ya da izleyiciyle buluşmuştur. Sinema alanında çoğu yönetmen ve senarist ekibinin çoğunlukla Anadolu’ya ve değerlerine çok yakın olmamaları, devraldıkları bu mirası aynen tatbik etmelerine neden olmuştur. Victor Hugo’nun “Her kasabada ışık saçan bir öğretmen ve o ışığı söndürmeye çalışan bir papaz vardır.” sözünden mülhem Türk diyarında da edebiyatta başlayan aydın öğretmen tipi ile yobaz hoca çatışması daha sonra sinemada da çokça karşılık bulmuştur.

Kemalizmin ikinci kutsalı bilimdir. Bilim de Batı merkezli olduğu için bir şekilde ilk kutsal olan medeniyetin bir devamı niteliğindedir. Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramı gelecek; toplum dışında bir devlet anlayışı yerini sınıflara ve onların arasındaki çatılma ya da uzlaşılara bırakacaktır (Berkes, 2011, s. 33). Comte’un Reşit Paşa’ya gönderdiği mektupta bir insanlık dininden bahsediyor olmasının aksisedası Cumhuriyet Dönemi’nde duyulmaya başlamıştır. Comte’un teolojik, metafizik ve pozitivist evre olarak açıkladığı üç hâl yasasında Cumhuriyet Dönemi, sonuncu evreye tekabül etmektedir. Nitekim altı okun dördü direkt olarak pozitivistimin alt ögesinden müteşekkildir. Mustafa Kemal’in hemen hemen bütün okullarda asılı olan “Hayatta en hakiki mürşit, ilimdir, fendir.” sözü, pozitivist düşüncenin yeni kurulan devletin yol göstericilerinden biri olduğunu göstermektedir. Pozitivizm, bir yeryüzü cenneti tasavvuruyla hareket eden dünya görüşünün adıdır. Bu cennete götürecek olan yol gösterici kuşkusuz fen bilimleri olacaktır (Atalay, 2021, s. 156). Sözdeki mürşit kelimesi tesadüfen seçilmiş bir ifade değildir. Nitekim bin yıllık tasavvuf birikimi mürşitsiz hareket edilemeyeceğini öğretmiştir. Bu bağlamda bir “cennet”e ulaşma amacı varsa tekkedeki mürşide bağlanma gibi fenne bağlanması gerekmektedir. Bilime olan inanç milliyetçilikle harmanlanınca ırka dayalı antropoloji

ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda Türkler bütün medeniyetlerin kurucu unsuru olarak tarif edilecek, braktisefal kafataslarının üstünlüğüne dair münakaşalar 1930'lu yıllar Türkiye'si'nin önemli gündem maddelerinden biri olacaktır. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi kutsanmış Türk ırkını ortaya çıkarma adına tedavüle sürülecektir (Atalay, 2021, s. 161). Almaya ve İtalya'daki ırk fırtınası bir şekilde Türkiye sahillerine de ulaşmıştır. Türk tarihi üzerine yapılan toplantılar, Zafer Toprak'a (2020, ss. 146-149) göre tarihten çok antropoloji kongreleriydi. Bu kongrelerde en önemli husus ırk sorunuydu. Kongrelerdeki asıl amaç, Batı merkezli tarih tezlerinin yerine yeni bir tarih yorumu getirmektir. Batı'nın Türk tarihi üzerine kurduğu uhrevî tez, yerini dünyevî tezlerle bırakmıştır. Türklerin Hz. Nuh'un soyundan gelen ve Mezopotamya'dan Orta Asya'ya göçen bir kavim olduğu tezi yerine bizzat Orta Asya kökenli bir kavim olduğu tezi öne sürülmüştür. Bu bağlamda Yontma Taş Devri'ne Batılılar gibi MÖ 7000'de değil MÖ 12 000'de geçildiği vurgulanmaktaydı. Başka bir deyişle öne sürülen tezde Türklerin Avrupa kavimlerinden binlerce yıl önce medenileşmiş bir millet olduğu savunulmaktaydı. Burada enteresan bir durum göze çarpmaktadır. Bir yandan tek medeniyetin Batı medeniyeti olduğu vurgulanıp orada ne varsa tereddüt etmeden alınmasının gerekliliği öne sürülürken diğer yandan Türklerin Avrupalılardan binlerce yıl önce medeni bir hayata adım attıklarına dair tarih tezleri oluşturulmaktaydı. Bu durumu XX. asırda kurulan yeni devlet romantizmi ile açıklamak mümkündür. Mircea Eliade (2020, s. 109), çocukluğu insanın mitolojik devri olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda kuruluş devirlerini de bir çocukluk olarak ele aldığımız takdirde bu zaman dilimlerindeki abartılı yorumlar, mitolojik devirlere has çağrışımlarla değerlendirilebilir kanaatindeyiz. Türk Tarih Tezi, Türklerin dünya devletleri arasında önemi bir yere sahip olduklarının ispatı üzerine kuruludur. Bu yapılırken Avrupa'da üç asra yakın etki sahibi olmuş Osmanlı tecrübesinin görmezden gelinmesinin yegâne sebebini, yeni kurulan devletin sefisiyle bağını koparma düşüncesinde aramak gerekir. Irka dayanan antropoloji denince akla ilk gelen kavram kuşkusuz öjenizm olacaktır. 1930'lardan sonra Cumhuriyet aydını Batı karşısındaki kompleksini kendini en üstün görerek aşmaya çabalamıştır. Bir nevi eski benini öjenik bir tavırla yok edip hiçbir eksiği, kusuru olmayan bir ben çıkarmanın gayreti içinde olmuşlardır. Türk modernleşmesini ya da inkılabı doğrultusunda tarihin karanlık çağlarına kadar gidilmesinin gerekçesi yeni bir insan tipi oluşturma olarak açıklanabilir. Bu, daha önce

de belirttiğimiz üzere miladi anlayışın bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Bora (2021, s. 130), Türk inkılabının hem biricikliği hem evrenselliği özelliğiyle yüceltildiğini vurgulamaktadır. Konuyu oryantalizm bağlamında ele alan Hasan Bülent Kahraman (2002, s. 166), Cumhuriyet sonrası modernleşmenin, cemiyeti oluşturan değerlere Batılı gözle bakılması anlamına gelen “içselleştirilmiş oryantalizm (self oryantalizm)” olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak ona göre “alternatif modernleşme” ya da “Doğu modernitesi” kurma süreci olarak tanımlanabilecek Cumhuriyet modernleşmesinin oryantalizmle bağı bu kadarla sınırlı değildir. Asıl altı çizilmesi gereken, bu modernleşmenin bir de “gizli oryantalizm” özelliklerini barındırıyor olmasıdır. Gizli oryantalizmden kast edilen, Doğu yerine bir Batı tanımlamasının yapılmasıdır. Bunun nedeni, birkaç sene önce Avrupa devletlerine karşı yapılan savaşlardan ötürü yeni bir Batı tanımlamasının yapılması gerekliliğidir. Bu tanımlamanın öne çıkan özelliği ise muhayyel olmasıdır. Hayalî de olsa yapılacak yeni bir tarif, aynı zamanda yeni yönetimin meşruluğunu da temin edecektir. Bedri Gencer ise konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Gencer’e (2017, s. 773) göre Mustafa Kemal, Tanzimat’ın banisi Reşit Paşa’nın doğal takipçisidir. Reşit Paşa, Sultan Hamid ve M. Kemal aynı modernleşme kaderinin iz sürücüleriydi. Bu isimlerin modernleşme hareketleri arasında bir kopukluk değil, aksine süreklilik vardır. Osmanlı ve Türk modernleşmesine yön veren milliyetçi ideolojinin karakterini belirleyen şey devletin bekası unsuruydu. Bu özelliği ile Türk modernleşmesi Batı’dan ayrılmaktadır. Çünkü Türk modernleşmesi ulustan çok devlete vurgu yapmıştır. Türk modernleşmesinin temelinde kültürel milliyetçiliğe dayalı bir cemiyetten çok tüzel kişiliği olan devlet vardı. Türk modernleşmesinin ideoloğu sayılan Ziya Gökalp, Batı’da olduğu gibi kültürel değil, politik bir milliyetçiliği geliştirdiği için Türkiye’de normatif bir sekülerleşme yerine sadece devletin fıkıhtan arındırılarak seküler bir mevzuata dayandırılması şeklinde mekanik bir sekülerleşme söz konusuydu. Fıkıhtan feragatin İslam’dan feragat anlamına gelmediğini vurgulayan Bedri Gencer (2017, ss. 773-774), ortaya konan değişimleri İslam idealizmi adına yapıldığını belirterek konuya bambaşka bir şekilde yorum getirmektedir. Şeriatın temellerine dokunmadan ortaya konan radikal laiklik anlayışının İslam adına tarihi sürdürme azminden kaynaklandığının altını çizen Gencer, Türk realizminin idealizminden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Hilafet’in ilgasını da bu bağlamda yorumlayan Gencer, Hilafet

kurumunun “TBMM’nin şahs-i manevisinde mündemiç” olduğu gerçeğinden hareketle TBMM’nin gaza misyonunu resmen sürdürdüğünü, imparatorluk döneminde seküler kanun egemenliği altındaki hükûmet ile fıkıh hükümleri altındaki Müslüman halk ayrımı yapılabilirken ulus devletlerde bu ayrımın söz konusu olamayacağını, Türkiye’deki sekülerleşme girişimlerinin ezanın Türkçeleştirilmesinin ötesine geçemediğini ileri sürmüştür. Aynı minvalde devletin Sünni İslam’ın zihniyetiyle hareket ettiğini, daha doğrusu modernleşirken halkı bir arada tutacak olan yegâne unsurun Sünni İslam’ı olduğunu belirtmektedir. Harf inkılabıyla kopan kültürel mirasın Latin alfabesiyle doğru İslam bilincinin yerleştirilmesiyle telafi edilmeye başlandığını belirten Gencer, Elmalılı Hamdi ve Babanzâde Ahmet Naim’e havale edilen tefsir ve hadis kitaplarının o zamana kadar yazılmış en önemli İslam eserlerinden olduğunun tesadüfi bir durum olmadığını vurgulamıştır. Bir televizyon programında “Türkiye’yi bir otobüs olarak düşünecek olursak Cumhuriyet’le bu otobüsün kaportası, 12 Eylül 1980 darbesiyle motoru değişmiştir.” diyen İsmet Özel’in konu hakkındaki düşünceleri bu minvalde değerlendirilebilir. Cumhuriyet modernleşmesinin yeniden bir başlangıçtan ziyade Osmanlı yenileşmesinin bir devamı olduğunu savunanlardan biri de İsmail Kara’dır (2008, ss. 24-25). Sadece düşünce alanı değil, meclis, ordu, adalet ve eğitim kurumlarındaki yenileşmenin Osmanlı’nın devamı olduğunu belirten Kara, Cumhuriyet’i bugüne taşıyan müesseselerin Osmanlı bakiyesi olduğunun altını çizmektedir.

Üzerinde bu kadar çok tetkik yapılan inkılapların takribî on yıllık bir zaman dilimde gerçekleşmiş olması, inkılapları gerçekleştiren ve destekleyenlerce kuşkusuz bir övünç kaynağı olmuştur. “Onuncu Yıl Nutku”ndaki “Az zamanda çok iş başardık.” sözü bu duygunun en veciz ifadesidir. Yine onuncu yıl vesilesiyle Behçet Kemal ve Faruk Nafiz’in beraber kaleme aldıkları “Onuncu Yıl Marşı”ndaki “On yılda on milyon genç yarattık her yaşta.” mısraı bu kısa zaman diliminde ortaya konan eserin iftiharını yansıtmaktadır. On yıl tabiidir ki inkılapların cemiyet hayatına sağlıklı bir şekilde yansımaları için yeterli değildir. Bu nedenle gerçekleştirilen her inkılap, uygulanabilirliği bakımından sert bir yöntemle devreye konmuştur. Anadolu’da memur kesimi bu nedenle çoğu zaman sert veçhesiyle tebarüz etmiştir. Zürcher’e (2009, s. 260) göre özellikle 1923-1926 arasındaki dönem otoriter karakteriyle Türk

siyasal yaşamını çok partili seçimlere kadar net bir şekilde belirlemiştir. Türk modernleşmesi, siyasi ve kültürel olarak iki koldan ilerlemiştir ancak cumhuriyet sonrasında önceki dönemden farkı, değişikliklerin siyasi iradenin kültürel alana direk müdahalesiyle gerçekleşmiş olmasıdır. Oysaki Tanzimat sonrasındaki süreçte siyasi alandaki modernleşme dolaylı yollardan kültürel alanlara sirayet etmekteydi.

3.5.2. Cumhuriyet sonrası siyasal hayatın seyri

Cumhuriyet'in takribî ilk çeyrek asrı, tek parti ile geçtiği için Cumhuriyet Dönemi denilince ilk akla gelenler kuşkusuz partiler arası bir mücadele değil, inkılaplar olmaktadır. İlk çeyrek asır, devlet ve parti kelimelerinin eş anlamda kullanıldığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bunun ilk istisnası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. 1924 yılında Halk Fırkası'nın otoriter modernleşmeci tutumundan dolayı Hüseyin Rauf önderliğindeki 37 milletvekili partiden ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında yeni bir parti kurmuştur. Parti, adından da anlaşılacağı gibi ilerleme yanlısı olmasıyla modernleşmeden taraftır. Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye'deki siyasi kesimlerin en önemli ortak yanı modernleşme yanlısı olmalarıdır. İhtilaf, halkın değerlerine yönelik olan tutumda ortaya çıkmaktadır. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isminde cumhuriyet ibaresini kullanmaktan yüksünmemiştir. Halk Fırkası'nın cumhuriyet ifadesini kullanması da bu ismin Terakkipervercilere kaptırmama düşüncesinden teşekkül etmiştir (Zürcher, 2009, s. 250). İçlerinde Kazım Karabekir'in de bulunduğu fırka üyelerinin tutuklanması ve idamla yargılanmaları ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası macerası nihayete ermiştir. Bunun altında İttihatçı tayfanın tamamen tasfiyesi düşüncesinin de payı büyüktür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması Halk Fırkası'nın tahakkümünü görünür kılmıştır. Şeyh Sait İsyanı doğrultusunda çıkarılan ve 1925-1929 yılları arasında tedavülde kalan Takrir-i Sükûn Kanunu ile tahakküm ve tekleşme iyice kavi bir hâl almıştır. Bu kanun ile hükümete herhangi bir konuda en ufak bir itirazın dahi önü kesilmiş ve ülke tamamen bir tek parti yönetiminin egemenliği altına alınmıştır. 1930'da ülkenin siyasi olarak oksijensiz kaldığı görülünce Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur. Kurulmuştur diyemiyoruz çünkü bu partinin kurulması bizzat tek parti yönetimi eliyle olmuştur. Buna rağmen halk, özellikle Anadolu'da çok büyük bir teveccüh göstermiş, parti mensupları büyük nümayişlerle

karşılanmıştır. Partinin kurucusu Fethi Okyar'ın İzmir ziyaretinde çok büyük bir kalabalık tarafından karşılanması il yöneticilerinin yanı sıra Halk Fırkası yöneticilerini de tedirgin etmiştir. Üstüne üstlük 1930 yılının ekim ayında yapılan yerel seçimlerde bütün usulsüzlüklere ve engellemelere rağmen belediye başkanlıkları kazanılınca bir iktidar kaybı kaygısı ön plana çıkmış, Mustafa Kemal'in artık tarafsız kalamayacağını belirtmesi üzerine de Fethi Okyar partiyi kapatmak mecburiyetinde kalmıştır (Zürcher, 2009, s. 263). 1929'daki Büyük İktisat Bunalımı'nın etkileri 30'larda Türkiye'de de hissedilmeye başlanmış, bundan doğacak olan şikâyetlerin önüne geçmek için de herhangi bir muhalefet partisinin olmaması yolu tercih edilir olmuştur. Bunun yanında Alman nazizmi ve İtalya faşizminin yükselişi ülkeyi yönetenlerde tek parti yönetiminin en tercih edilebilir yol olma düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır. Böylelikle ülke 30'dan sonra tek bir sesin olduğu bir hüviyete bürünmüştür. 1938'de Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İsmet İnönü'nün başa geçmesi ülke yönetiminde herhangi bir değişime neden olmamıştır. İnönü, aldığı emaneti üzerinde çok fazla oynama yapmadan 1950'ye kadar getirmiştir. Türk lirasının üstüne kendi resmini bastırması selefine bir karşı duruş olarak değil, eski Türk devletlerinde başa geçince para bastırma geleneği olarak yorumlanabilir. İkinci Cihan Harbi yıllarına denk gelen ilk dönemde savaş koşulları hüküm sürdüğü için herhangi bir siyasi değişim gün yüzüne çıkmamıştır. Savaştan sonra ekonomik sorunların büyümesi, Sovyet Rusya tehdidi, NATO'ya girme isteği gibi unsurlar ve tek sesli bir ülkenin artık çekilemez oluşu, ikinci yarısında çok partili hayata geçiş aşamasına gelinmesini beraberinde getirmiştir.

3.5.3. Yerel yönetim

Mahalli idarenin bir gelenek sorunu olduğunu dillendiren İlber Ortaylı'ya (2020, ss. 1-4) göre yerel yönetim Orta Çağ'ın son dönemlerinde Avrupa kıtasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Batılıların Doğu'yu antidemokratlıkla itham etmelerindeki en önemli kıstas da yine yerel yönetim geleneğidir. Osmanlı şehrinde modern belediye XIX. asrın bir meselesi olmakla birlikte şehir örgütlemesini, bayındırlık faaliyetlerini Tanzimat sonrasında öğrenmiş değildir. Osmanlı Dönemi'nde kadılık, lonca ve vakıflar yerelde işlerin çekip çevrilmesinde öncü olan kurumlar olmuştur (Öztürk, 2019, s. 259). Tanzimat'tan sonra Batı'da eğitim gören yeni memur tipi Avrupa şehirlerine hayran

bir anlayışla geri dönmüşlerdir. Ziya Paşa'nın "Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm" mısraları Müslümanların yaşadıkları şehirlerin imar açısından kötü olduğunu dile getiren en veciz ifadeler olarak tarihteki yerini almıştır. Tanzimat Fermanı'nın istenilen değişim ortamını tam olarak yaratamaması, Avrupa devletlerinin azınlık hakları ile ilgili yeni isteklerde bulunmaları ve dönem münevverlerinin kendi ülkelerini sürekli Batı'yla mukayeseleri neticesindeki yetersizlik duygusu, bir nizamnamenin daha ilan edilmesini gerekli kılmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile azınlıklara verilen geniş haklar, onların yaşadıkları yerlerin daha mamur edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Beyoğlu semti belediyecilik uğraşlarının ilk defa görülür olduğu semt olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'daki bu modern şehir görünümünün Osmanlıda uygulama eğilimi, göçlerin de etkisiyle büyüyen şehirlerin eskisine göre büyük sorunlarla yüz yüze gelmesiyle de doğru orantılıdır. Başta İstanbul olmak üzere gittikçe kalabalıklaşan İzmir, Bursa gibi şehirlere altyapı hizmetlerinin belli bir elden yürütülmesi ihtiyacı doğmuştur. Tanzimat sonrasında, devlet yönetimindeki değişme bir süre sonra şehir yönetiminde de farklı uygulamaları mecbur kılmıştır. Evkaf Nezareti'nin oluşturulması bu anlamda boşluğu giderme çabasının bir ürünüdür. Ancak bu da derde tam anlamıyla deva olamamıştır. Kırım Savaşı öncesinde İstanbul'a gelen yabancı askerlerin barındırılmasında yaşanan sıkıntılar, İstanbul Şehremaneti adı altında belediye hizmetlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan bir kurumun kurulmasını beraberinde getirmiştir (Öztürk, 2019, s. 259). Belediyeleşme süreci hemen dört başı mamur bir şekilde gerçekleşmemiştir. Osmanlıda, devleti parçalanmaktan kurtarma, başka bir deyişle otoriteyi sağlama düşüncesi, merkezileşme düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Yükselme devirlerinde eyalet sistemi bağlamında merkezin varlığının pek hissedilmediği İmparatorluk, dağılma dönemine girince merkezi kuvvetli tutma saikıyla hareket etme gereği duymuştur. Şehremini'nin merkeze bağlı oluşu ve aradaki bürokratik işlemler hareket alanının kısıtlanmasına neden olmuştur. İstanbul'la başlayan belediyeleşme, Cumhuriyet'e kadar peyderpey çeşitli nizamnameler doğrultusunda Anadolu'da da yayılmaya başlamıştır. 1930 yılında hayata geçirilen Belediye Kanunu belediyecilik hizmetlerinin belirlenmesi açısından çeşitli düzenlemeleri içermektedir. Cumhuriyet'in ilk çeyrek asrında tek parti yönetimi olduğu için illerdeki belediyeler

de bu partiye bağılıydı. Dolayısıyla parti devleti anlayışı bağlamında merkeziyetçilik daha da artmıştır. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yapılan ilk yerel seçimde bir başarı elde etmesinin de etkisiyle belediye başkanlarının belediye meclisince atanmasına yönelik bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama 1963 yılına kadar mevcudiyetini devam ettirmiştir (www.mevzuatdergisi.com, 2022).

3.5.4. Çok partili hayat

II. Dünya Savaşı Sovyet Rusya ve ABD'nin zaferiyle sonuçlanınca çift kutuplu bir dünya tasavvuru ortaya çıkmış oldu. Bu paylaşımda ABD'ye düşen; serbest piyasanın hâkim olduğu devletlere liderlik etmek olmuştur. “Dengeler kurulur, Türkiye yerini alır.” vecizesinin sahibi olan İsmet İnönü, Türkiye'nin konumu Sovyetlere değil, ABD'ye yakın tutmanın çabasına girmiştir. İnönü'nün ABD'ye yakın durma çabaları ABD kaynaklı bazı istekleri de beraberinde getirmiştir. Tanzimat'tan sonra İngiliz, Rus, Fransız istekleri arasında denge kurma çabası, yerini ABD'nin isteklerine bırakmıştır. ABD, ülkenin birden fazla parti ile seçime girmesini şart koşuyordu. Tek parti yönetiminin miadının dolmaya başlaması, sermayedarların varlık vergisi bağlamında hükümete sırt çevirmeleri, toprak kanunu ile ilgili düzenlemeler parti içinde de kırılmaları beraberinde getirmiştir. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan'ın tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen önermeleri bir süre sonra ihraç ve istifaları beraberinde getirmiştir. İnönü gerek iç gerek dış baskılara daha fazla dayanamamış ve yeni bir partinin kurulmasını onaylamıştır. Bu dört isim 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti adı altında yeni bir parti kurmuşlardır (Eroğul, 1990, s. 10). Demokrat Parti, Terakkiperver Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir devamı niteliğinde değerlendirilebilir. Bu iki partideki vasıflar Demokrat Parti'de buluşmuştur. Cem Eroğul, Demokrat Parti'nin tüzüğü ile ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır:

Bir kere, belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş (Md.4), bu arada, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmişti. İkincisi, Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı belirtilmişti (Md.5). Üçüncüsü, iktisadi açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmişti. Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini teşkil eden demokrasi görüşü ise, doğrudan doğruya, partinin kuruluş gayesi olarak ilan ediliyordu. Programın birinci maddesi bunu açıkça ortaya koyuyor: “Demokrat Parti... Türkiye Cumhuriyeti'nde

demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.” Bunun başlıca vasıtası olarak tek dereceli serbest seçim görülmüş (Md. 9 ve 10) ve ayrıca, idarenin halkın emrinde ve hizmetinde bulunması gereği ısrarla vurgulanmıştır. Programın hükümet işleri bölümünde ise, ikinci bir kaza kademesi kurulması istenmekte (Md.27), üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olmaları gereğine değinilmekte (Md. 38) ve belli başlı konularda vaatlerde bulunmaktadır. Bu kısımda ayrıca, partinin iktisadi görüşü açıklanmaktadır. Bu konuda, “özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu” belirtilmekte (Md. 42) ve hatta verimlilik gerekçesiyle, devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebilmeleri istenmektedir (Md. 47). Piyasanın faaliyetiyle ilgili olarak tam liberal bir görüş benimsenmiştir: kesin zorunluk olmadıkça piyasalara karışılmayacaktır (Md. 51). Partinin tutumunu anlamak için çok önemli diğer bir nokta, memleket kalkınmasında tarım sektörüne dayanılacağına ilan edilmesidir (Eroğul, 1990, s. 13).

Görüldüğü gibi Demokrat Parti; demokrasi, millet, özel teşebbüs, halka hizmet gibi ifadeleri ön plana almaktadır. Bu ifadeleri zikrediyor olmamızın sebebi bu tarihten yaklaşık yetmiş yıl sonra dahi geçerliliğini koruyor olmasıdır. Demokrat Parti’nin kurulduğu sene yapılan seçimlerde usulsüzlük yapıldığını iddia eden partililer, bu konuda kamuoyu oluşturmaya çabalamıştır. Açık oy gizli tasnif, daha sonra her seçim döneminde hatırlanan bir seçim hareketi olarak akıllarda kalacaktır. 14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimlerde “Yeter Söz Milletindir.” sloganıyla tek başına iktidar olan Demokrat Parti ile Türkiye’de Cumhuriyet’in temel değerlerini savunan anlayış ile milletin önceliklerini önemseyen anlayış şeklinde özetlenebilecek dikotomik bir manzara ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Demokrat Parti’nin ilk icraatı, Türk halkının manevi dünyasında derin bir yara açmış olan ezan yasağını kaldırmak olmuştur. Zürcher’e göre DP ile CHP’nin en önemli farkı DP’nin bünyesinde bürokratik ve askerî kökenli neredeyse hiçbir milletvekilinin bulunmamasıdır. Bir anlamda DP devletteki sivil kanadın merkezi olmuştur (Zürcher, 2009, s. 323).

Osmanlıda ilmiye, mülkiye ve seyfiye triosunda gerçekleşen modernleşme; Cumhuriyet sonrasında aydın, bürokrasi ve ordu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat’tan sonraki ilk asır içinde birlikte yürüyen siyasi ve kültürel modernleşme 1950’den sonra farklı bir güzergâh izleyecektir (Kahraman, 2020, s. 134). Modernleşmenin kültürel kanadı halkevlerinin kapatılması gibi uygulamalara rağmen

Kemalist kanadın elinde bulunmaya devam edecek, siyasi kanat ise kendine yeni bir yol bulacaktır. Ancak DP kadrolarının CHP'den çıkma olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husustur. DP'nin iktidarda kaldığı 10 yıllık süreçte “Onuncu Yıl Marşı”nda dillendirilen “Demir ağlarla ördük anayurdu dört yandan” mısraının karayolu versiyonu dillendirilmiştir. Demiryolu ne kadar devleti temsil etmekteyse karayolu da o derece özel mülkiyetin temsilcisi olmuştur. Demokrat Parti Dönemi'nde 1945'ten sonra başlayan ABD etkisi artarak devam etmiştir. Ülkedeki sermaye azlığı bundaki en önemli âmidir. Bir diğer etken, iki kutba ayrılmış dünyada ülkenin ister istemez kendini ABD'nin yanında bulmasıdır. Demokrat Parti, iktidar olduktan beş ay sonra girdiği ilk yerel seçimlerde halk önünde ilk büyük bir başarı elde etmiştir. Belediyelerin yaklaşık %90'nını kazanan DP'nin seçim zaferini Adnan Menderes hafif müstehzi bir üslupla “Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti.” şeklinde ilan etmiştir (Eroğul, 1990, s. 59).

2 Mayıs 1954'teki genel seçimler Demokrat Parti'nin icraatlarının halk tarafından kabul gördüğünün bir tescili niteliğindedir. Oylarını 1950'deki seçimlere oranla daha da artıran parti iktidarını iyice pekiştirmiştir. Bir yıl sonra yapılan yerel seçimlere CHP katılmadığı için bir önceki yerel seçimlere yakın bir oranda belediyeleri kazanan DP hem ülke siyaseti hem yerel siyasette âdeta tek başına kalmış görünmektedir. Türkiye'de 1955'ten sonra yaşanan kurak iklim şartları tarıma dayanan ekonomide aksamalar meydana getirmiş, bu durum 1957'deki genel seçimlerde DP'nin oylarının bir nebze düşmesine neden olmuştur. Uzun süreli iktidarın getirdiği yıpranma, basına uygulanan sansür, muhalefeti susturma girişimlerine karşın muhalefetin daha da sertleşmeye başlaması, üniversitelerde halkın seçtiği iktidarı gayrimeşrulaştırma girişimleri, hükûmetin bu tür durumlara karşı sağlıklı tedbirler alamaması 27 Mayıs 1960'ta darbeye neticelenmiştir. Cumhuriyet'in bu ilk askerî darbesi ile DP, iktidarını yitirmiş, başbakan ve iki bakan idam edilmiştir. Bundan sonra yapılan darbelere iktidarda Demokrat Parti'nin devamı niteliğinde olan sağ partilerin bulunması ise meselenin pek de tesadüfi bir boyutta olmadığını âdeta bir kanıtı niteliğindedir.

3.5.5. Siyasette üç mühendis

Darbeden sonra kapatılan Demokrat Parti'nin yerine Ragıp Gümüşpala tarafından Adalet Partisi kurulmuştur. Partinin başına 1964 yılından sonra Devlet Su İşlerinde bürokrat olan Süleyman Demirel geçmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliğinden mezun olan Süleyman Demirel ile birlikte Türkiye'de mühendis siyasetçi profili yerleşmeye başlamıştır. Mühendis siyasetçi tipi Demirel'le aynı fakülteden mezun olan Necmettin Erbakan ve elektrik mühendisi Turgut Özal ile devam edecektir. 1965 yılında yapılan seçimlerde başındaki partiyi tek başına iktidara getiren Demirel yaklaşık kırık senelik bir döneme hem varlığıyla hem yokluğuyla damga vuracaktır. Isparta'nın bir köyünde doğup muhafazakâr bir ailede büyümesi, ardından İTÜ'de okuması, köylü-mühendis-bürokrat-muhafazakâr bir tipin Türk siyasetinde var olmasını beraberinde getirecektir. Demirel çoğunlukla muhafazakâr ve köylülerin oyunu almasına rağmen elindeki fötr şapkayla müesses nizama ve temsilcilerine kendilerinden olduğunu göstermeye çalışmıştır. 1970 yılından sonra Necmettin Erbakan, ikinci mühendis olarak Türk siyasetine girmiştir. Bir ağır ceza reisinin oğlu olması hasebiyle şehirli bürokrat kesimden olan Erbakan, Demirel'den daha muhafazakâr hatta İslamcı nitelikte bir siyasetçidir. Köken itibarıyla Adalet Partili olan Erbakan, 70'lerde kurduğu Millî Nizam ve Millî Selamet partileriyle Türk siyasetinde şehirli muhafazakâr kesimin sesi olmuştur. 1975 yılında Erbakan'ın direktifiyle kurulan Millî Gençlik Vakfı'nın bünyesinden 90'larda ve özellikle Ak Parti'nin ilk on yılında görev yapan birçok siyasetçi yetişmiştir. Türkiye'nin milenyumdan sonraki yirmi yıla damgasını vuran iktidarın kurucularının Erbakan'ın tedrisatından geçmiş olması, Necmettin Erbakan'ın Türk siyasi hayatında ne denli etkili olduğunun da delili niteliğindedir. 70'lerde başbakan yardımcılığı 90'larda başbakanlık görevlerinde bulunan Erbakan, ağır sanayi hamlesi tabirini Türkiye'ye tanıtan kişidir. Demirel'in bayındırlıktaki atılımı, Erbakan'da teknoloji ile karşılık bulmuştur. Erbakan, Türkiye'de müesses nizam denen tarifi net olmayan denetleyiciler tarafından sürekli takibata alınan bir siyasi kişilik olmuştur. Kurduğu parti en çok kapatılan siyasetçi olarak da tarihteki yerini almıştır. Necmettin Erbakan, çok fazla iktidarda barındırılmadığı için tam anlamıyla bir "Erbakan Dönemi"nden bahsedilemez. Ancak gerek yetiştirdiği siyasetçilerin çokluğu gerek halk belediyeçiliği

kavramını Türkiye'ye tanıtması Erbakan'ı Türk siyasetinin en etkili siyasetçilerinden biri yapmıştır. 1989 yerel seçimlerinde Halil Ürün'ün Konya'da belediye başkanlığını kazanması ve düzenli şehirleşme konusunda Konya'nın örnek şehir olması, Refah Partisi belediyeciliği diye bir kavramın halk nezdinde yerleşmesini sağlamıştır (1970-2000 Toruk, 2003, ss. 42-55). Bu görüş 1994 yerel seçimlerinde Türkiye'nin ilk iki büyük şehrinin Refah Partisi'ne geçmesini beraberinde getirmiştir. Türk siyasetinde yerelde başlayan değişim, Recep Tayyip Erdoğan ile çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir genel siyasette devam eden bir görünüm kazanmıştır.

1980'den sonra Türk siyasetine damgasını vuran üçüncü mühendis siyasetçi, Turgut Özal'dır. Elektrik mühendisi olan Özal 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra yapılan ilk genel seçimlerde tek başına iktidar olmuş, Türk ekonomisini gerçek anlamda liberalizmle tanıştırmıştır. 1925 yılında Terakkiperver Halk Fırkası'nın tüzüğündeki liberalizm, 1980 sonrasında gerçek anlamda yerini bulmuştur. Aynı zamanda Mehmet Zahit Kotku'ya intisabıyla da bilinen Özal; tasavvuf, liberalizm, antimilitarizm kavramları etrafında renkli bir siyasi kişilik sergilemiştir. Özal Dönemi aynı zamanda belediyecilik hizmetlerinin de gün yüzüne çıktığı döneme tekabül etmektedir. İstanbul'un aşırı göç alması, şehirde bazı düzenleme gereksinimlerinin doğmasını beraberinde getirmiştir. Bedrettin Dalan başkanlığında İstanbul orantısız şehirleşmenin en önemli sembollerinden olmuştur. Bu durum hâlen daha devam etmektedir.

3.5.6. Türk siyasetinde bir dönemeç: 1994 yerel seçimleri

Özal Dönemi'nin siyasi etkileri belediye bağlamında Türkiye'nin milenyumdan sonraki siyasetini de derinden etkilemiştir. 80'lerin ikinci yarısında ekonomideki kötü durumun yansıması ilk yerel seçimlerde görülmüştür. 1984 yerel seçimlerinde üç büyük şehri de almış olan ANAP, 89'a gelindiğinde İstanbul ve Ankara'yı SHP'ye kaptırmıştır. Ancak İstanbul'daki su sorunun giderek büyümesi, çöp tepeleri, ulaşım sorunlarına herhangi bir alternatif getirememesi ve "İskigate" gibi skandallar 94 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimleri kazanmasını beraberinde getirmiştir. İktidar partisi ANAP, ekonomik bozukluğu gideremediği için ilk yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara'yı SHP'ye bırakmıştır. Başka bir deyişle

iktidardaki parti ekonomideki başarısızlığının karşılığını önemli belediyeleri kaybederek almıştır. Buna mukabil belediye seçimlerinde galip gelen SHP, yönetimdeki başarısızlığının faturasını bir sonraki yerel seçimde İstanbul ve Ankara'yı Refah Partisi'ne kaptırarak ödemiştir. 1994 tarihinden sonra özellikle İstanbul ve Ankara'daki başarılı performans, akabindeki genel seçimlerde Refah Partisi'nin en çok oyu alan parti olmasının yolunu açmıştır. 1994'te Erdoğan'ın seçimi kazanmasında selefi başkanın başarısız yönetiminin yanında 89 yerel seçimlerinde kazanılan Konya belediyesinin de zikredilmesi gerekmektedir. Konya, belediyenin başarılı çalışmaları ile düzenli ve ferah bir görüntü almış, bu durum dilden dile bir efsane olarak yayılarak 94 yerel seçimlerinde başta iki büyük şehir olmak üzere birçok şehrin Refah Partisi tarafından kazanılmasını sağlayan etmenlerden biri olmuştur. RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından yerine kurulan Fazilet Partisi 99'daki genel seçimlerde bir oy kaybı yaşasa da yerel seçimlerde 94'te kazanılan yerleri muhafaza edebilmeyi başarabilmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul'da gerçekleştirdiği icraatlarla halkın teveccühüne mazhar olması daha sonraki çeyrek yüzyılı aşkın bir dönemin de karakterini belirleyecektir.

3.5.7. Müesses nizamın refleksleri

1995 genel seçimleri, Refah Partisi'nin birinciliği ile neticelenince 1960 darbesi ile oluşan müesses nizam, yavaş yavaş devreye girmeye başlamıştır. 28 Şubat 1997 yılında gerçekleştirilen ve bin yıl süreceği dillendirilen darbe neticesinde Erbakan başbakanlığında kurulan koalisyon hükûmeti bir süre sonra dağılmak zorunda kalmış, Erbakan başbakanlıktan uzaklaştırılmıştır. Aynı süreçte İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Siirt'teki bir mitingde Mehmet Cevat Örnek'e ait "Minareler süngü, kubbeler miğfer / Camiler kışlamız müminler asker / Bu ilâhi ordu dinimi bekler / Dillerde tevhit Allahû Ekber." mısralarını okuması yargılanıp 10 aylık bir hapis cezası almasına neden olmuştur. Belediye başkanlığı sırasında Recep Tayyip Erdoğan'ın aldığı bu ceza ve başkanlıktan düşmesi toplum vicdanında derin bir tesir yaratmıştır. 28 Şubat askerî darbesi ile imam hatiplerin ve Kur'an kurslarının kapatılması, resmî kurumlardaki başörtüsü yasağı, hükûmetin düşmesi, Erdoğan'ın hapse atılması, kurulan hükûmetlerin özellikle ekonomik alandaki başarısızlıkları 3

Kasım 2002 tarihinde tek parti döneminden sonraki en uzun iktidar döneminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Milenyum sonrası Türk siyaseti 89 yerel seçimlerinde başlayan Konya tecrübesi akabinde 94 yerel seçimlerindeki İstanbul örneği ile şekillenmiştir. 90 sonrası Türkiye’de genel siyasetin yolu yerel siyasetten geçmeye başlamıştır. Türk seçmeni günlük yaşantısına değen anlayışların takipçisi olma eğilimindedir. Bu nedenle birebir yaşantıyla paralel işler yapmak durumunda olan belediyeler genel siyasette konjktürel dalgalanmalar haricinde en belirleyici unsur olabilmektedir. 31 Mart 2019’da yapılan yerel seçimlerin tam bir genel seçim havasında geçmiş olması, yerel siyasetin ülkede ne kadar belirleyici olduğunun bir ispatı niteliğindedir. 1990’lara kadar merkezî iktidarın performansı yerel seçimlere sirayet ederken son otuz yılda yerel siyasetin merkezî iktidarın belirlenmesindeki etkisi daha belirgin olmuştur. 94’teki yerel seçimlerin sonuçları 3 Kasım 2002’de uzun soluklu bir iktidarın önünü açmıştır. 2019’daki yerel seçimlerde İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanan Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş’ın bir sonraki genel seçimlerde cumhurbaşkanı adayı olarak anılmaları, yerelin merkeze olan etkisinin bir göstergesi olarak görülebilir.

4. TÜRK SİNEMASINDA BELEDİYE BAŞKANI

Türkiye’de sinema tarihi Fuat Uzkınay’ın 1914 yılında çektiği “Ayastefonos’taki Rus Abidesinin Yıkılışı” ile başlatılmaktadır (Nijat Özön, 1968, s. 13). Sinema, başlangıç yıllarında Birinci Dünya Savaşı ve ardından İstiklâl Harbi süreçlerinde savaş koşullarından dolayı çok fazla gelişme imkânı bulamamıştır. Enver Paşa’nın direktifiyle 1915 yılında kurulan Merkez Ordu Sinema Dairesi, bu yıllarda sinema adına atılan önemli bir adımdır. Türkiye’de sinema bu adımla devlet destekli bir şekilde kurulmuştur, denebilir. Ancak bunun haricinde yakın döneme kadar Türkiye’de devletin sinemaya desteği hep mahdut kalmıştır. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren çekilen filmlerin büyük çoğunluğunda Muhsin Ertuğrul’un imzasının olmasından ötürü Tiyatrocular Dönemi olarak adlandırılan 1923-40 arası zaman diliminde devlet desteğinin olmamasına rağmen, Cumhuriyet’in temel değerlerinin desteklendiği filmler çekilmiştir (Kayalı, 2015, s. 115). Nijat Özön (1968,

s. 18), Muhsin Ertuğrul'un sinema alanındaki yeteneksizliği ile kolay kolay silinemeyecek bir iz bıraktığından şikâyet etmektedir. Romanlardan uyarlamalar ve yeni kurulan devleti destekleyici propagandist filmlerin çekildiği Tek Parti Dönemi'nde siyasete dair herhangi bir filme rastlanmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Muhsin Ertuğrul'un sinemadaki etkisinin azalması ile birlikte Tiyatrocular Dönemi de nihayete ermiştir. Türkiye'de çok partili hayatın başlamasına kadar olan dönem, Geçiş Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Savaş koşulları ile selefi tiyatrocuların etkisi, bu zaman diliminde sinemanın gelişimindeki en önemli iki engeldir. Buna bir de Mısır filmleri furyası da eklendiğinde çok partili hayata kadar olan bu on bir yıllık dönem bir atılımdan ziyade durgunluk dönemi olarak tarihteki yerini almıştır (Özön, 1968, s. 21). Siyaset ile sinema arasında görünür bir bağlantı ise söz konusu değildir.

1950 sonrasında 1980'e kadar etkisini sürdürecektir olan Sinemacılar Dönemi başlayacaktır. Ömer Lütfi Akad, Metin Erksan, Atıf Yılmaz gibi daha sonra Türk sinema tarihine damga vuracak yönetmenler, Sinemacılar Dönemi'nin mahsulüdür. 1970'e kadar çekilen filmlerde belli bir kalitenin tutturulduğunu belirtmek lazımdır. Ancak devlet ile sinema arasındaki bağ, bu dönemde de çok kuvvetli olamamıştır. Küçükalkan (2016 s. 134), "Tek parti dönemindeki sıkıntılara, Demokrat Parti (DP) iktidarında başlayan ekonomik rahatlık ve bolluğa rağmen devlet ile sinema ilişkisi sansürden öteye geçememiştir." diyerek devletin sinemaya olan mesafesinin bu dönemde de devam ettiğini vurgulamaktadır. Devletle sinemanın arasının bu kadar açık olması, sinemada siyasetçi kimliğinin çok silik olmasını da beraberinde getirmiştir. 27 Mayıs askerî darbesi sonrasında Türk sinemasında dönemler, yerini akımlara bırakmıştır. Yönetmenlerin dünya görüşleri arasındaki farklılık bu durumun oluşmasının önemli nedenlerindendir.

1960 sonrasında Türkiye'de farklı ideolojilerde birçok parti kurulmuştur. Çekilen filmlerin bir bölümünde içerik açısından bir siyasallaşma söz konusudur. Ancak siyasi filmler ile siyasetçilere dair filmler farklılık arz etmektedir. Türkiye'de özellikle 1960 sonrasında toplumcu gerçekçilik akımı ile başlayan; daha sonra ulusal sinema, millî sinema devrimci sinema gibi farklı akım isimlerini alarak çekilen filmlerde siyasete farklı veçheleriyle yer verilmiştir. Siyasetçilere yer verilen yapımlara bakıldığı

takdirde, bunlarda herhangi bir akımın izlerine çok fazla rastlanılamayacağı gibi, filmlerin daha çok komedi tarzında çekildiği görülmektedir. Başka bir deyişle sinemada siyasetçiye bakış ya da siyasetçinin sinemaya yansımaları komedi türüyle izleyiciye aktarılmıştır. Bunun köklerini müesses nizamın tesis edildiği 1960 darbesinde aranılmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Darbeyi meşru gösterme adına, devrilen yöneticilere yönelik ortaya atılan haberler, siyasetçiler hakkında bir güven kaybını da beraberinde getirmiştir. Darbeden sonra yeniden şekillenen bürokrasi, siyasetçileri dar bir alana sıkıştırmıştır. Bu alan dışına çıkma gayretini gösteren kişiler ise farklı şekillerde itibar kaybına uğratılmışlardır. Şair Ece Ayhan'ın "Biz tüzüklere çarpa çarpa büyüdük kardeşim!" mısraı bu sıkışmışlığı dile getirmektedir. Bürokrat-siyasetçi geriliminde -istisnaları bir kenara bırakacak olursak- yazılı ve görsel medya çoğunlukla bürokrasinin tarafında yer almışlardır. Sinema da bu dilemmada düzenin koruyuculuğu görevini üstlenerek bürokratik zihniyetin işaret ettiği yoldan gitmeyi tercih etmiştir. Türkiye'de sinemanın ordunun yardımı ile kurulmasının bu tercihin kökenini gösteren bir belirti olduğu kanaatindeyiz (Scognamillo, 1988, s. 7). Bu nedenle Türk sinemasında siyasetçi profili çoğunlukla; düzeni bozan, komik, menfaatçi, uyanık vb. bir şekilde yansıtılmıştır. Böyle davranmayan bir siyasetçinin yansıtıldığı filmlerde ise bu sefer de halk, mezkûr sıfatları barındıran bir özellik arz etmektedir. Sinemada siyasetçilerin reel bir üslupla yansıtılamamasının bir başka nedeni, sansür uygulamasıdır. Oğuz Adanır (2003, s. 31), sanatın yönlendirilmesi konusunda hâkim ideolojiden kaçışın mümkün olamayacağı görüşündedir. 1914 yılında çekilen "Ayastefonos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı"nın beş yıl sonrasında çekilen Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın kaleme aldığı "Mürebbiye" adlı romandan aynı adla uyarlanan yapım, sansüre uğrayan ilk film olarak kabul edilmektedir (Scognamillo, 1988, s. 28). Sansür, bir anlamda Türk sinema tarihi ile yaşıt sayılabilir. Film işgal altındaki İstanbul'da düşman kuvvetleri tarafından yasaklanmıştır. Filme şiddetle tepki gösterilmesinin nedeni, bir Fransız mürebbiyesinin "ahlak düşkünü" biri olarak ele alınmasıdır. Filmde işgalci kuvvetlerden Fransızların küçük düşürüldüğüne yönelik görüş, Türk sinemasına da ilk sansürü getirmiştir (Özgüç, 1990, s. 23). Ancak buradaki sansür, işgalci kuvvetler tarafından yapıldığından olumsuz bir husus arz etmemektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle 1930'lu yıllardan sonra ülkenin tek parti tarafından sıkı bir denetimle yönetilmesi, kendisini sinemada da

hissettirmiştir. 1934 yılında çıkarılan “Matbuat Kanunu”nda basın ile ilgili sansür uygulaması kaldırılırken sinema bunun haricinde tutulmuş, filmlerin yayınlanması ve çekilmesi polis iznine bağlanmıştır. 1939 yılında ise “Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname” çıkarılmıştır. Bu nizamname 1986 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Coşkun, ss. 32-33). Yarım asrı aşan sıkı sinema politikası, Türkiye’de sinemanın gelişimini etkilediği gibi sinemada siyasetin ve siyasetçinin gerektiği gibi yansıtılmasına da engel olmuştur. Ekseri görüş, 1960 askerî darbesinden sonra oluşturulan anayasanın özgürlükçü bir metin olduğu yönündedir. Ancak sinema konusunda herhangi bir serbestlik getirilmemiştir (Özön, 1968, s. 33). 1930’ların ikinci yarısından itibaren baş gösteren komünizm fobisi, 1960’tan sonra birazcık azalır gibi olmuşsa da çekilen filmlerde paylaşımcılığa yapılan vurgular bu kategoride değerlendirilmiş ve sansüre uğramıştır. 1961 tarihli “Bir Bahar Akşamı” filminde “İkinizde ayrı âlemlerin insanlarısınız.” cümlesi, sınıf farkını ima ettiği, 1962 tarihli “Şoförün Karısı” filminde “Kazancımızı ortaya koyar, beraber harcarız.” cümlesi, komünizmi çağrıştırdığı için sansür kurulunca filmlerden çıkarılır (Köse, 2011 s. 115). Kamu düzeni, ahlaki kurallar ve din ön plandaki sansür gerekçelerindendir. Kurtuluş Kayalı (2015, s. 18), sansür konusunun yok sayılarak Türk sineması üzerine genellemeler yapmanın fazla bir anlam taşımadığını belirtmektedir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası sivil siyasetin tahfife uğraması, bürokratik zihniyetin hâkimiyeti ve sansür kurallarının kati bir şekilde uygulanıyor olması sinemada siyasetçinin sadece belli bir alanda (komedi) anlatılmasının önemli nedenlerindendir. Bunun yanında Türkiye 1970-80 arasında çok keskin bir ideolojik cenderenin içinde kendini bulmuştur. Bu çetin ortamda siyasete dair film çekmek seyircinin bir kısmını saf dışı etmek manasına gelebilirdi. Dolayısıyla filmlerde siyasetçi tipi ancak komik bir şekilde sunulduğu takdirde herkese hitap edebilecektir. Türkiye’de komedi filmlerinin ince mizah ve toplumsal eleştiriden çok kaba güldürüden öteye geçemediğini belirten Âlim Şerif Onaran (1994, s. 188), 1970’li yılların ikinci yarısından sonra güldürü filmlerinin toplumsal eleştiriye yöneldiğini eklemektedir. Belediye başkanının işlendiği filmlerin güldürü unsurunun ve toplumsal eleştirinin meczedildiği yapımlar olması, Onaran’ın tespitlerini haklı kılmaktadır. Çalışmada örneklem film analizlerine geçmeden önce içinde belediye başkanlığına değinilen

filmlere yer verilecektir. Bu bağlamda sırasıyla “Hasip ile Nasip, Zübük, Koltuk Belası, Ekşi Elmalar, Ahlat Ağacı ve Kolonya Cumhuriyeti” filmlerine dair kısa tespitlerde bulunulacaktır.

Atıf Yılmaz’ın 1976 yılında çektiği “Hasip ile Nasip”, belediye başkanlığına belirgin bir şekilde değinen ilk filmlerdendir. Atıf Yılmaz, Ertem Eğilmez’den sonra komedi filmlerinde öne çıkan yönetmenlerdendir (Onaran, 1998, s, 187). İki ailenin farklı cephelerdeki rekabetinin komedi tarzında anlatıldığı filmde yarışılan alanlardan biri de belediye başkanlığıdır. Hasip’in taraftarları “Mücahit Başkan” pankartı taşımaktadır. Türk siyasetinde mücahit sıfatıyla anılan liderin Necmettin Erbakan olduğu herkesin malumudur. Kuru çayın üstüne köprü yapmasından ötürü dalga geçilen ve köprünün açılışında “Dört kıtayı birbirine bağlayacak olan bu muazzam köprünün...” şeklinde beyanda bulunan rakibi Nasip ise ilk boğaz köprüsünün banisi Süleyman Demirel’i anımsatmaktadır. Ancak her iki adayın propaganda çalışmalarında herhangi siyasi sembolü çağrıştıracak bir sembole rastlanmamıştır. Filmde belediye başkanlığı için aday olan bir üçüncü kişi daha bulunmaktadır. Üçüncü aday Vecdi Bey, propaganda mitingleri yapan Hasip ile Nasip için “Kafa olmadıktan sonra dolaştırsınlar bakalım boş gövdelerini!” diyerek Erbakan ve Demirel’in partilerinden girdiklerini tahmin ettiğimiz iki adayı küçük görmektedir. Seçim sonucunda başkanlığı Vecdi Bey kazanmıştır. Filmde 1950 sonrası vaat odaklı hareket eden sağ partiler ile ilkelere göre hareket eden CHP’nin ad vermeden bir mukayesesi söz konusudur. Hasip ile Nasip’in menfaatçi, uyanık görüntüsü buna karşın Vecdi Bey’in dürüst ve işini bilen hâli, sorunun siyasetin sağ kesimde olanlarında olduğu mesajını vermektedir. Gerek siyasette gerek ekonomide bir türlü düze çıkamayışın müsebbibinin iktidar, iktidarın da çoğunlukla sağ partilerde olması, böylesine bir tabloya sebebiyet vermiş olabilir. Bu anlayış, 1980 yılında çekilen “Zübük” filminde de devam edecektir.

Aziz Nesin’in aynı adlı eserinden uyarlanan ve yönetmenliğini Kartal Tibet’in yaptığı filmde bir dairede kâtiplik yapan uyanık ve menfaatçi İbrahim Zübükzade’nin siyasette aldığı mesafe anlatılmaktadır. Zübükzade, uyanıkça hareketlerle kısa zamanda Destek Partisi’nde ocak temsilcisi olur. Destek Partisi’nin kısaltılmasının DP olması, anlatılan kişinin Demokrat Parti geleneğinden gelen bir siyasetçi olduğunu

göstermektedir. Zübükzade, ilçede belediye başkan adayı olur. Rakibi okul yapma vaadinde bulunurken kendisi seçildiği takdirde cami yaptıracakını söyler. Seçimi cami yapacağını vadeden Zübükzade kazanacaktır. Başka bir deyişle halkın dinî hassasiyetleri üzerine oynayan, seçimi kazanmıştır. Türk modernleşmesinin “cehaleti yenme” üzerine bina edildiğine daha önce değinmiştik. Eski inançların bir kenara bırakılıp yeni bir kimlikle bir ulusun inşa edilme süreci, cehaletin yenilmesi olarak tanımlanmaktaydı. Yeni ulus, öğretmenler, dolayısıyla okullar aracılığıyla inşa edilecektir. Bu bağlamda okullar, yeni insan tipinin şekillendiği kurumlar olması yönüyle camilerin karşısında konumlanmış kurumlar olarak algılanmaktaydı. Nitekim Öğretmen Marşı’nda geçen “Nura doğru can atan Türk genciyiz, Candan açtık cehle karşı bir savaş.” sözleri öğretmenleri âdeta yeni bir dinin elçileri olarak sunmaktadır. Normal şartlar altında caminin yerine tekkeler ve medreseler olması gerekmektedir ancak Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bunun olma olasılığı ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla filmlerdeki zıtlama medrese-tekke ile okul arasında değil, cami ile okul arasında cereyan etmiştir. Filmde seçimi kazananın cami vaadinde olan Zübükzade olması, yeni ulus tipi yaratma hayalinin tam olarak gerçekleşmediğinin de bir resmi niteliğindedir.

“Zübük” filminin hemen akabinde gerçekleşen 12 Eylül askerî darbesinden sonra siyasi partiler kapatılıp ağır bir sıkıyönetim ortamı oluşunca sinema-siyaset ilişkisi akamete uğramıştır. 1983 genel seçimlerinden sonra uzun soluklu ANAP iktidarı, sinema-siyaset ilişkisinde bu dönemde oluşan yeni insan tipinin işlenmesini de beraberinde getirmiştir. “Namuslu, Katma Değer Şaban, Çıplak Vatandaş, Öğretmen, Orta Direk Şaban, Düttürü Dünya, Züğürt Ağa, Muhsin Bey” gibi 1983-1990 arasında çekilen filmler, Özal Dönemi’ndeki içtimai hayatı çoğunlukla eleştirel bir gözle anlatmaktadır. Yönetmenliğini yine Kartal Tibet’in yaptığı 1990 yapımı “Koltuk Belası”, Özal Dönemi’nde şekillenen bu yeni sosyolojinin belediye başkanı aracılığı ile anlatıldığı bir başka filmidir. Dürüst bir belediye başkanının anlatıldığı filmde, hicvedilen kesim bu sefer halktır. Küçük bir sahilde beldesinde imar müdürünün muavinliğini yapan Zühtü Kaya, dürüst kişiliği ile kıyılardaki kanunsuz yapılaşmanın önüne geçmeye çabalamaktadır. Belediye başkanının çıldırması sonucu başkanlık için Zühtü Kaya önerilmiştir. Dürüst olmasının yanında saf olması bu önerinin

nedenlerinden biridir. Kasabanın ileri gelenleri, kolayca kandırabilecekleri bir başkanları olmasını istemektedir. Filmdeki başkan tipi, önceki yapımların aksine uyanık ve menfaatçi değildir. Bu sıfatları taşıyanlar; müteahhit, ilçedeki diğer siyasetçiler ve halkın bir bölümüdür. Ailesi bile reddettiği büyük meblağlı rüşvet konusunda “Keşke alsaydın!” diye sitemde bulunmaktadır. Özal Dönemi’nin sonunda çekilen film, bir nevi seksenlerin serbest teşebbüs ortamının bir yergisi niteliğindedir. Dürüst ve yasalara sıkı sıkıya bağlı başkan Zühtü Kaya, kendisi dışındaki hemen hemen herkesin menfaat peşinde koşan insanlar olduğunu müşahade edecektir. Özal’ın “Benim memurum işini bilir.” beyanatı filmde belediyede memur olan Zühtü Kaya için değil, onun haricindeki herkes için geçerlidir. Zühtü Kaya, tek başına bütün menfaatçilerle savaş hâlinindedir. Filmin sonunda selefteki başkanın akıbeti Zühtü Kaya’da da tecelli edecek ve başkan, bir süre sonra selefi gibi çıldıracaktır. Film; Türkiye’nin gerçek anlamda kapitalist ekonomi ile karşı karşıya kaldığı Özal Dönemi’nde toplumda meydana gelen ahlaki çöküntünün küçük bir kasaba örneği ile anlatılması olarak yorumlanabilir. “Koltuk Belası” Türk modernleşmesinin kapitalizm boyutunun kara komedi şeklinde perdeye yansıtıldığı bir film olarak sinema tarihindeki yerini almıştır.

Türkiye’de özellikle 2000 yılından sonra Tek Parti Dönemi, 6-7 Eylül Olayları, 27 Mayıs, 70’lerdeki ideolojik çatışmalar, 12 Eylül gibi yakın tarihe yönelik birçok film ve dizi çekilmiştir. Bir anlamda daha önceden çok dile getirilemeyen düşüncelerin filmler aracılığı ile söylenmesi çabasına girilmiştir. Bunlardan bir tanesi de “Ekşi Elmalar” filmidir. 1970’lerden 1990’lı yıllara uzanan yılların alzyaymır olmuş bir babanın en küçük kızının ağzından anlatıldığı “Ekşi Elmalar” filminde sabık bir belediye başkanının hikâyesi anlatılmaktadır. Filmde Aziz Özyay, yetmişli yılların ortalarında seçimi kaybetmiş Adalet Partili eski bir başkan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960’lı yılların ortalarından itibaren baraj, yol, su, elektrik alanlarındaki icraatları ile ön plana çıkan Adalet Partisi, modernleşmenin kalkınmacı kanadında yer alan Demokrat Parti’nin devamı niteliğindedir. Aziz Özyay’ın seçim propagandasında söylediği “Sayın Demirel de çok güzel söyledi. Bunlar bu memlekete bir çivi çakmamıştır dedi. Yalan mıdır? Ne yapmışlar, ne yapmışlar? Ortada bir tane hizmet yok. Barajlar desen bizimdir, köprüler desen bizimdir, yollar da hastaneler desen

bizimdir.” sözleri modernleşmenin sağ cenahta alt yapıya dair çeşitli yatırımlar olarak görüldüğünün bir işaretidir. “Teleferik diyorlar bunun ismine. Ecnebilerde var. Biz de yapamaz.” sözleri ise Batı’nın kültürünün değil, teknolojisinin alınması gerektiği fikrini yansıtmaktadır. Nitekim Aziz Özyay’ın; aile hayatında son derece gelenekselci bir baba olması, kızlarını çarşıya göndermemesi, kültürel modernleşme-kalkıncı modernleşme dikotomisinde kültürel modernleşmeye şiddetle karşı olduğunun bir göstergesidir. “Ekşi Elmalar” filminde kültürel modernleşme ile taban tabana zıt, buna mukabil kalkınmayı merkeze alan bir siyasetçi görüntüsü ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Alzaymır olmuş bir siyasetçinin filme konu olması akla hemen modernleşme ile unutmada arasındaki bağlantıyı getirmektedir. Nitekim Aziz Özyay’ın bu hastalığa Türk modernleşmesindeki önemli milatlardan biri olan Özal Dönemi sonrasında yakalanması, Aziz Özyay’ın şahsında eskide olanın unutulduğunu belirten bir gösterge niteliğindedir.

Türkiye’de sağ partiler iktidardayken kültürel açıdan çoğunlukla çeşitli eleştirilere uğramışlardır. Bu eleştirilerden biri de “Ahlat Ağacı” filminde yapılmaktadır. Üniversiteyi bitirdikten sonra memleketi Çan’a geri dönen Sinan’ın hikâyesinin anlatıldığı “Ahlat Ağacı” filminde kısa da olsa belediye başkanı profiline yer verilmektedir. Yazdıklarını kitaplaştırmak için Çan Belediye Başkanı’nın yanına giden Sinan ile belediye başkanı arasında kısa bir diyalog geçmektedir. Bu esnada herhangi siyasi bir sembol kullanılmamaktadır ancak belediye başkanının duruşu ve basılacak kitap üzerine konuşmaları üzerinden bir iktidar eleştirisi yapıldığı kolayca anlaşılmaktadır. Sinan, kitabın başlığının “Ahlat Ağacı” olduğunu söyleyince başkanın Bitlis’in Ahlat ilçesinden bahsetmesi, bunun yanında Sinan’ı taş ocağında çalışan ve kitaplarla arası iyi olan birine yönlendirmesi sağ siyasetçilerin kültür-sanat işlerine ne kadar bigane kaldığına dair bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Türkiye’de modernleşmenin kültürel mi, kalkınma temelli mi olması gerektiğine yönelik çatışmalı durumda “Ahlat Ağacı”ndaki belediye başkanı, kültürel alana uzak olması yönüyle tahfif edilmektedir. Türkiye’de ekonomik kalkınmayı önceleyen modernleşme kültürel yönden, kültürel modernleşmeyi önceleyen modernleşme kalkınma yönünden çeşitli eksiklikleri barındırması yönüyle edebiyattan sinemaya çeşitli şekillerde işlenmiştir.

Vaat odaklı hareket edip iktidara gelen siyasetçi tipi “Kolonya Cumhuriyeti” filminde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Seçildiği takdirde yarımada şeklinde olan beldelerini il yapma vaadinde bulunan başkan adayı, başbakanı da kasabaya getireceğini taahhüt etmiştir. Başbakan tam makam aracından incekken kutlama için patlatılan toplar o sırada geçmekte olan bir ABD askerî gemisine isabet eder. Başbakan arabadan inmekten vazgeçer ve akabinde absürt bir şekilde kasaba ile ABD arasında bir çatışma ortamı doğar. Başbakan, Dikburun ilçesini ülke sınırından çıkarma kararı verir. Böylelikle Dikburun bir ülke hâlini, Peker Mengen de bağımsız olan ülkenin başkanı hâlini alır. Film her ne kadar tamamen gülmeceye dayanan bir yapım olsa da sınır meselesini gündeme getirmesi açısından Sinan Çetin’in yönetmenliğini yaptığı “Propaganda”yı akla getirmektedir. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde devletlere çizilen sınırları mesele edinen film hakkında Yavuz Küçükalkan şu tespitlerde bulunmaktadır:

Modern devletin temel unsurlarına yönelik eleştiri açısından Türk sinemasındaki önemli filmlerden biri Propaganda’dır. Bu film, modern devletteki sınırı, vatan fikrini sorunsal olarak ortaya koymaktadır. Kamu kurumlarına, modern devletin organizasyonuna, idare teşkilatına ve memur zihniyetine, gündelik hayatta devletin ve kurumlarının insanlara ne gibi sıkıntılar yarattığına odaklandığı filmde yönetmen, kamerasını, güney sınırlarımıza, Türkiye-Suriye sınırına çevirmektedir. Film, isminden kamera kullanımına, başlangıcından sonuna kadar devlet zihniyetini, sınır çizmeyi eleştirel gözle görmektedir. Filmin ismi başlı başına dikkate değerdir. Doğrudan politikaya, devlete, iktidara gönderme yapmaktadır (Küçükalkan, 2016, s. 211).

XX. asır imparatorluklardan ulus devletlere geçişi imlerken milenyumdan sonraki süreçte çeşitli etnik, dinî ve sosyal tabakalar bahane edilerek ulus devletlerin daha küçük parçalara ayrılmasına dair hesapların yapıldığı görülmektedir. Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesini bir kenara bırakacak olursak 1990 sonrasında sırasıyla SSCB, Yugoslavya, Çekoslovakya, Kongo, Sudan gibi ülkeler farklı nedenlerle sınırlarını tekrar çizmek zorunda kalmışlardır. 1990’dan itibaren kalan tek süper gücün isminin “Birleşik Devletler” olmasına karşılık diğer devletlerde etnik ve mezhep gibi sebeplerle bir ayrışmanın meydana getirilmeye çabalanması düşündürücü bir durumdur. “Propaganda”da devletin kendini belli sınırlar içine alması söz konusu iken “Kolonya Cumhuriyeti”nde devlet, çizilen sınırların dışına bir beldesini çıkarmaktadır.

Film, baştan sona absürt komedi türünde olsa da parçalanmışlığa değinmesi açısından dikkate değerdir.

Türkiye’de siyasette seçilen konumuna gelmek hayli meşakkatlidir. İlçe başkanlığından belediye başkanlığına her zaman birden fazla aday adayı bulunur. Bunların içinden sıyrılmak başlı başına bir mesele olabilmektedir. Büyükşehirlerde bu durum, daha katmerli bir şekilde cereyan etmektedir. Halk tarafından tercih ediliyor olmak, adayların içinden sıyrılmak için yeterli olmayabilmektedir. Önemli olan parti merkezindekilerinin gözüne girebilmektir. “Nasipse Adayız” belediye başkanı aday adayları içinden aday olabilmek adına türlü meşakatlere katlanmak zorunda kalan bir siyasetçinin hikâyesi anlatılmaktadır. Doktor Kemal Güner, belediye başkanlığı seçimi öncesinde partisinin aday olmak için büyük bir çaba sarf etmektedir. Adayın doktorluğunun vurgulanması Türk modernleşmesinde büyük rolü olan tıbbiyeyi akla getirmektedir. Ayrıca adayın soyadının Güner olması, daha önceden zikrettiğimiz aydınlanma yanlısı bir anlayışın tezahürü niteliğindedir. Filmde seçilmiş bir belediye başkanı değil, seçimler için aday olmak için çabalayan bir siyasetçinin koşuşturmaları ve içine düştüğü garip durumlar anlatılmaktadır. Filmde yerel siyasetin merkeze olan sıkı bağı sorgulanmaktadır. “Nasipse Adayız”; bir siyasetçinin yaşadıklarıyla, maruz kaldıklarıyla ve hırsıyla hangi metamorfozlardan geçtiğini göstermesi açısından dikkate değer bir filmidir.

4.1. Selamsız Bandosu

Yönetmen : Nesli Çölgeçen

Oyuncular : Şener Şen, Ali Uyandıran, Üstün Asutay

Yapım Yılı: : 1987

4.1.1. Filmin kısa hikâyesi

Taşranın da taşrasında yer alan Selamsız kasabasında, kasabanın belediye başkanı Bay Başkan, gazeteden cumhurbaşkanının kasabadan geçeceğini öğrenir. Bunun kasabalarının makûs talihini değiştirmek için bir fırsat olarak gören başkan, belediye meclisi ile birlikte Cumhurbaşkanı’nı karşılamak üzere bir bando kurmaya karar verir. Gazete ilanıyla ilden bando elemanları bulunmaya çalışılır ancak bando şefi haricinde

kasabaya gelen olmaz. Başkan, bandocuları kasabadaki esnaflardan kurmaya karar verir. Filmde bandonun oluşturulma sürecinde başkan ile ahali arasında ortaya çıkan absürt olaylar anlatılmaktadır.

4.1.2. Taşranın uzaklığı ve demokratiği

Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık olarak tanımlanan taşra, zıddının varlığı ile anlam bulan kelimelerdendir. “Dış” kelimesi köken itibariyle “taş”tan türemiştir. Kısaca dışarıdaki anlamına gelen taşra olumludan ziyade olumsuz çağrışımları olan bir kavramdır. Taşra sadece coğrafi manada kullanılmamıştır. Semavi dinlere göre Âdem peygamber cennette yaratılmış, yediği yasak meyve neticesinde dünyaya gönderilmiştir. Başka bir deyişle dünya insan için sürgün edildiği bir taşra hüviyetindedir. Taşra tasavvufta hakikatin nevzuhur ettiği kalbin dışında olanlar için kullanılır. Bu anlayışa göre insanın kendi içinde olan hakikati dışarda araması beyhudedir. XVII. asır mutasavvıf şairlerinden Niyazi Mısrî, “Sağ u solum gözler idim / Dost yüzünü görsem deyu / Ben taşrada arar idim / Ol can içinde can imiş” sözleri ile hakikatin kendi içinde aranması gerektiğini vurgulamaktadır.

Taşra-merkez ikilemini divan şiiri bağlamında ele alan Tanpınar (1998, s. 5), sevgilinin bir çeşit hükümdar olduğunu, dolayısıyla merkezde konumlandığını, ona yaklaşmanın önemini “Saray aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nisbetinde feyizli ve mesuttur.” sözleriyle ifade etmektedir. Edebiyattan sinemaya taşra, yekpare bir anlatı olarak karşımıza çıkmamaktadır. Taşranın mevzubahis olduğu yerde mutlaka bir merkezden de söz edilmektedir. Merkez yüce, dolayısıyla yüce olan her şey gibi ulaşılması zor bir mesafededir. Taşra ya merkeze ulaşmak ya da merkez tarafından fark edilmek ister. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Diyarbakır, Tokat, Amasya, Sivas, Kayseri, Konya gibi Anadolu şehirleri birer merkez konumuna getirilmişlerdi. Bu bağlamda Anadolu, coğrafya olarak merkezî bir konumdaydı. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde fütihat anlayışı Balkanlara ve Avrupa’ya doğru olunca merkezî konumunu yavaş yavaş yitirmeye başlayan Anadolu, bir taşra hüviyetine bürünmeye başlamıştır. Bunun yanında Şerif

Mardin'in de (2006, s. 39) vurguladığı gibi Osmanlı Dönemi'nde taşralar din sapkınlığının, kendilerini Mesih olarak görenlerin, kargaşa çıkaran tarikatların, taht üzerine hak iddia edenlerin konumlandığı yer olduğu için merkezin Anadolu taşrasına bakışı çoğu zaman menfi yönde tezahür etmiştir. XX. asrın başlarında Balkan topraklarının kaybedilmesi ve imparatorluk içindeki azınlıkların devlete ihanet içeren davranışlarda bulunmaları Osmanlılık anlayışını bitirmiş, yerine Türkçülük anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu düşünce ile hareket eden edipler öz vatan olarak gördükleri Anadolu'ya tekrar yüzlerini dönmüşler, roman ve hikâyelerinde Anadolu'yu konu edinmeye başlamışlardır. Anadolu'nun bir taşra olarak zihniyet ve edebiyat dünyamıza siyaseten katıldığını belirten Türkeş'e (2005, s. 161) göre Anadolu'ya gidip oraların gerçeklerini herkesten önce keşfeden Ömer Seyfettin, Ebubekir Hazım Tepeyran, Halide Edip, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Refik Halid gibi yazarlar kendilerinden sonrakilere neyin önemli neyin önemsiz olduğu konusunda bir yol açmışlardır. Issız ve tozlu yollar, yıkık dökük evler, soğuk hava, bunaltıcı sıcaklar, ıssız kasabalar, içki âlemleri, eğitimsiz insanlar, Cumhuriyet baloları vb. sahneler birçok eserde tekrarlanarak zihinlerdeki Anadolu'yu yani taşrayı inşa etmişlerdir. Anadolu Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Han Duvarları" şiirinde ve Reşat Nuri Güntekin'in "Anadolu Notları" adlı seyahatnamesinde buna benzer görünümeler arz etmektedir:

Nihayetsiz bir ova ağarttı benzimizi.

Yollar bir şerit gibi ufka bağladı bizi.

Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine.

Yol, hep yol, daima yol... Bitmiyor düzlük yine.

Ne civarda bir köy var, ne bir evin hayali,

Sonunda ademdir diyor insana yolun hali (Çamlıbel, 2003, s.15).

Bazı bir ova yolunda saatlerce gidersiniz. Karşınıza bir köy çıkar... Hayretle düşünürsünüz: Ben bu alçak toprak kulübeleri, bu sokaktan; tekerleğinin biri çıkmış bu öküz arabasını, onun üstüne tünemiş tavuktan, yarı çıplak çocukları, biraz ötede omuzunda testi ile su taşıyan yalınayak küçük kızı, aşağıda bir çalı demetiyle yokuştan inen peştemallı büyükanayı bir saat evvel bir daha, iki saat evvel bir daha gördüm... Sakın araba beni bir daire etrafında döndürüp dolaştırdıktan sonra hep aynı yere getirmesin?.. Evet, bu uçsuz, bucaksız yolda ne kadar ilerleseniz dönüp dolaşıp hep aynı yere varacaksınız (Güntekin, 2010, s. 10).

Reşat Nuri'nin dönüp dolaşıp hep aynı yere varacaksınız dediği yer, Faruk Nafiz'in nezdinde adem yani yokluktur.

Taşra kavramı, başka yerlerde merkezle organik bir bütünlüğü dolayısıyla normal bir ilişkiyi ifade ederken Türkiye'de bir hiyerarşik görüntü içinde güçlü bir başkalığın gerilim yüklü bir ilişkisini anlatmaktadır (Laçiner, 2005, s. 14). Siyaset odaklı düşünüldüğü zaman taşranın karşılığı yerel siyaset olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel siyasetin merkezi kamu yönetiminin taşra kuruluşları, il temsilcilikleri, ulusal siyasetin taşra ve il (ve altı) teşkilatları gibi yönetim birimlerinden teşekkül ettiğini belirten Akdoğan'a göre yerel siyaset, kurum ve kuruluşların, bulunulan şehre ait konuları ele alarak sürdürdükleri bir yerel iktidar mücadelesidir. Bu mücadelede en önemli amaç vatandaşların mutluluk ve refahını sağlamaktır (baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org, 2022). Türkiye'de yerel yönetimler dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi merkezde ya da büyükşehirde olana hasret olan bireylerin yaşadığı bir muhittir. Bu bağlamda taşrada yöneticilik yapanlar, şehirde olanların yaşadıkları muhite taşınmasına yönelik bir içgüdü ile hareket etmektedirler. Sinemada da aynı durum söz konusudur. Türk sinemasında taşra çoğunlukla uzakta olma, haberdar olamama (edememe), fakirlik, gurbet-hasret ve buna benzer unsurların merkezinde konumlandırılmıştır.

Türk sineması Tiyatrocular Dönemi'nden Yeşilçam'a oradan 2000 sonrası sinemaya taşraya bigâne kalmamıştır. Özellikle Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi romanları ile 50 sonrası yazılan toplumcu gerçekçi romanlardan yapılan uyarlamaların bunda önemli bir payı vardır. Yavuz Küçükalkan'ın (2014, s. 140) "Cumhuriyetin kuruluşundan beri köye ve köylüye yönelik bakış, büyük oranda filmlerde tekrarlanmıştır." değerlendirmesi, sinemada taşraya yönelik bakışın tarihsel olarak belli bir arka planının olduğunu işaret etmektedir. Özçınar, Yeşilçam Sineması'nın bono sistemi üzerinden (bölgelerden gelen talep doğrultusunda ve bölgenin sermayesi ile film çekilmesi) çalışması nedeniyle taşra söyleminin baskın bir hâle geldiğini belirtmektedir (Özçınar, 2020, s. 2004). Cumhuriyet'le beraber merkez Ankara olmasına rağmen taşra uzaklığını muhafaza etmeye devam etmiştir. "Selamsız Badosu" filminde devlet uzaklarda bir yerdedir (Onaran ve diğ., 1994, s. 22). Uzaklardaki devletin başındaki insan, yurt gezisine çıkınca kasabanın belediye başkanı

önce kendi ikbalini düşünerek harekete geçmektedir. Taşranın merkeze bakışının altında çoğunlukla kurtulma düşüncesi yatmaktadır.

Filmde Selamsız kasabası âdeta yok hükmündedir. Kasabaya gelen gazeteler trenden atılarak ulaştırılmaktadır. Ancak merkeze olan bu mesafe kasabanın demokratlığına herhangi bir halel getirmemektedir. Hasan Bülent Kahraman'ın (2008, s. 123) Türkiye'de merkezin ordu, aydın ve bürokrasiden oluşan bir bloktan; taşranın ise taşra burjuvazisi, köylüler ve dinî odaklardan teşekkül ettiği tezinden hareket edilecek olunursa taşra, ile merkezin demokratik görüntüye aynı mesafede oldukları sonucuna ulaşılabilir. Oğuz Onaran (1994, s. 21), “Selamsız Badosu, incelediğimiz filmler arasında, bütün bir kasaba halkının kendi istençleriyle yaşamlarını değiştirebilecek bir işe hep birlikte girişip bu işi başarmalarını anlatan tek film. Ancak dediğimiz gibi, bu demokratik eylem sonuçsuz kalmaktadır. Böylece demokratik bir kitle eylemini anlatan film, böyle eylemlerin bir işe yaramadığını, kamusal yetkenin erişilemeyecek kadar uzakta durduğunu söyleyerek, kötümser bir görüş sunuyor.” sözleriyle bütün kasaba halkının demokrasi açısından olumlu özellikler gösterdiğini belirtmektedir.

4.1.3. Taşranın kültürel bir kimlik kazanması açısından Selamsız Badosu

Türk modernleşmesinin kültürel yanı, kalkınmacı modernleşme karşısında her dönemde daha baskın bir şekilde hissedilmiştir. Kültürel alan denince akla ilk gelenlerden biri de kuşkusuz müzik alanındaki değişimdir. Cumhuriyet sonrası modernleştiricileri, köklü bir mazisi olan Türk musikisinin değişiminin katıyetle gerçekleşmesi gereken unsurlardan olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu dönemde Darülelhan'ın kapatılması, modernleşmenin gelenekle bağın koparılmadan da gerçekleşebileceğini savunanlarda büyük tesir bırakmıştır. Bunlardan biri de Peyami Safa'dır. Safa, Doğu-Batı dikotomisini müzik üzerinden kurgulamış, “Fatih-Harbiye” romanını bu izlek üzerinden kaleme almıştır. Romanda Türk musikisinin yasaklanma hadisesi, Ferit'in ağzından şu şekilde nakledilmektedir.

Şarkla Garbın mültekasında olan Türkiye, Garptan tesir almakta tereddüt etmemelidir. Ancak, bu tesir, bizim tarafımızdan yapılacak mukabil bir tesiri ihlal etmeyecek derecede kalmalı, yani kültürümüzün güzel ve halis köklerine kadar nüfuz etmemelidir. Bunun için Garpta Türk musikisine karşı, bilhassa bugün verilen ehemmiyet artarken, Türkiye konservatuarından alaturka musiki kısmının kaldırılması çok yanlış bir harekettir.

Unutmayalım ki bu kararı verenler ve tatbik edenler, evlerinde ve meclislerinde alaturka musikiden başka bir şey dinlemiyorlar ve kararlarında samimi değil, sadece, şekilperesttirler, günün estetik cereyanlarını bilmiyorlar. Bakınız, Fransa'nın en büyük musiki münekkitlerinden biri, M. Öjen Borel, bu alaturka-alafranga musiki münakaşaları üzerine, mecmualarımızdan birine mektup gönderdi. Alaturka musikiyi ne şiddetle müdafaa ettiğini göreceksiniz.

Birkaç satır okuyacağım. Ferit bir mecmua buldu ve bazı satırları okudu:

– Görüyor musunuz? Yirmi seneden beri buhran geçiren Garp musikisi, bizim çeyrek seslerimize muhtaçtır.

Bakınız, mektupta daha neler iddia ediyor: “Garp sanatı, Şark sanatından ilhamlar alsa çok iyi eder. Herhangi bir Şark sanatı değil, yakınlığı ve mükemmeliyeti itibariyle bu vazifeye en elverişli olan Türk musikisidir. Türklerin mahsulünü vermiş, birçok şaheserleri mevcut, tam bir sanatları vardır.” cümleye, son cümleye dikkat ediyor musunuz? Türklerin mahsulünü vermiş, birçok şaheserleri mevcut tam bir sanatları vardır! En büyük Garp musikisi münekkitlerinden biri tarafından bu cümle yazılırken biz alaturka musikiyi lağvediyoruz! Size bir cümle daha okuyayım: Türk musikisi her şeyden evvel Avrupalılaştırmaktan sakınmaya mecburdur (Safa, 2010, s. 123).

Romanda dikkati çeken, Türk musikisinin yasaklanmaması için yine Batılı referanslarda bulunulmasıdır. Türkiye’de Batıcılık adına yapılan değişimler genelde yine Batılı referanslarla yürütülmeye çabalanmıştır. Türk modernleşmesindeki açmazlardan biri de bu paradoksal durumdur. Musiki yasağı II. Mahmud Devri’ne kadar uzanmaktadır. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması aynı zamanda mehteranın da lağvı anlamına gelmekteydi. Yaklaşık dört asırlık bir kurum olan mehteranın kaldırılması ve yerine İtalyan besteci Donizetti’nin getirildiği Muzika-i Hümayûn’un kurulması Türk musiki tarihindeki en önemli kırılmalardan biridir (Sezikli ve Yiğit, 2020, s. 126). Türk musikisindeki ikinci önemli kırılma anı 1924’teki Tevhid-i Tedrisat Kanunu bağlamında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır (Yiğit, 2019, s. 369). Osmanlı’da tekkeler birçok sanatın ve zanaatın serpilmesinde önemli işleve sahip olmuşlardır. Tekke müziğinde kudüm denilen vurmali çalgının “düm” sesi, Allah’ın kâinatı yaratırken seslendiği “kûn (ol)” sesini işaret etmektedir. Musikiye yüklenen ilahi anlam, asırlarca tekkelerde önemli bestekârların çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Çünkü musiki bir nağmenin ötesinde, Tanrı’yı anmak için bir araç hükmündeydi. Özellikle müzikle iç içe bir hüviyete sahip olması, Mevleviliği bir tür

musiki mektebi hâline getirmiştir. Türk musiki tarihindeki üçüncü ve en önemli dönüm noktası, 1926'da Dârüelhan'dan Şark musikisi şubesinin kapatılması ve radyoda alaturka musikisi yayınlarının durdurulması olmuştur (Yiğit, 2019, s. 310). Yalçın Tura, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen Türk musikisi yasağını izah edilemeyecek bir durum olarak nitelendirmektedir.

Cumhuriyet, Türk Milleti için yeni bir hayat tarzının başlangıcı olduğu kadar, Türk Mûsikîsi için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Cumhuriyet idâresinin, Türk Mûsikîsi bakımından ilk icraatı, ne yazık ki, bu mûsikîyi okullardan kovmak, resmen öğretimini yasaklamak şeklinde tecelli etmiştir. Millî kültürün en mühim tezahüratından biri olan millî mûsikîye karşı girişilen bu akıl almaz tahrib ve imhâ hareketinin sebeblerini bugün dahî kesinlikle anlayabilmek, izah edebilmek mümkün değildir. Fakat, neticelerini, aradan geçen zamanın ışığında, çok iyi değerlendirebilmek mümkündür (Tura, 1988, s. 40).

Bir imha hareketi olarak nitelendirilen yasaktan sonra, Türk musikisi evlerde gizli kapaklı şekilde varlığını muhafaza etmeye çabalamıştır. 1932'deki ezan yasağı ile Türklere ait makamlar bitme noktasına gelmiştir.

“Selamsız Badosu” filminde cumhurbaşkanının kasabanın yakınlarından geçecek olması üzerine belediye başkanı (Bay Başkan) bando kurma fikrini ortaya atmıştır. Film, bu yönüyle kanaatimizce Türkiye'deki musiki meselesinin yeniden düşünülmesi için bir kapı aralamaktadır. Bay Başkan tarafından ani bir kararla bando kurulması fikri, Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet modernleşmesi ile devam eden oldubittici anlayışı akla getirmektedir.

4.1.4. Bir modernleşme göstergesi olarak tren

Tren, Sanayi Devrimi'nin bir sembolü olmasının yanında sinema sanatının başlangıcı için de bir sembol niteliğindedir. Lumière Kardeşler'in çektiği “Trenin Gara Girişi”, sinema tarihinin ilk filmi olarak kabul edilir. Trenin gara girmesi ile başlayan sinema sanatı XX. asırdan XXI. asra kitleleri etkilemedeki en önemli araçlardan biri olmuştur. Tren, Avrupa edebiyatı ve sanatında önemli olduğu kadar Türk edebiyatında ve sinemasında da önemli bir yere sahiptir. Hatta türkülerde bile trenin gelip gelmemesi önemli bir mesele hâlini almıştır. Trenin taşıdığı insanlar kadar bizzat varlığı da önemlidir.

İslamcılar, Sultan Abdülhamid'in Müslümanlar için önemini dillendirirken onun halifeliği tekrar önemli bir kuruma dönüştürdüğüne atıf yaparlar. Bu bağlamda en çok dillendirdikleri icraat, Hicaz Demiryolu Projesi'dir. Buna mukabil Cumhuriyet'in Onuncu Yıl etkinlikleri bağlamında yazılan marşta "Demir ağlarla ördük anayurdu dört yandan" denilmesi suretiyle Cumhuriyet aydınlanmacılarının en önemli referansının da yine tren olduğunu görmekteyiz. Tren II. Abdülhamid Dönemi'nde dünya Müslümanlarını bir araya getirecek bir sembolken Cumhuriyet Türkiye'si'nde yapılan devrimlerin ülke sathına yayılması işlevi üstlenmiştir. Filmde kasabanın yanından bir tren yolu geçmektedir ancak trenin duracağı bir durak yoktur. Bir tren durağının bile olmaması, kasabanın sahipsizliğini aktarması yönüyle önemli bir sembol niteliğindedir. XX. asırda taşra tren aracılığı ile merkeze yaklaşmıştır. Başka bir deyişle merkez tren aracılığı ile taşraya ulaşır olmuştur. Bu bağlamda tren istasyonlarının yeri taşra açısından son derece önemlidir. Cumhuriyet Türkiye'si'nde tren garları bulundukları muhitte bir sosyal alan oluşturmaları özellikleriyle kendilerini belli eder. Uğur Tanyeli, tren garlarını Anadolu'nun bugünkü anlamda ilk sosyal merkezleri olarak tanımlamakta ve şehrin ileri gelenlerinin gar gazinolarında bir araya geldiklerini vurgulamaktadır (Aktaran Sönmez ve Selçuk, 2018 s. 95). Kalorifer, şofben, kanalizasyon, sinema gibi modern şehre özgü pek çok unsurla taşradaki birçok yerleşim yerinin tanışmasını sağlayan mekânlar, çoğunlukla tren garları olmuştur (Sönmez ve Selçuk, 2018 s. 95). Tren garı bir anlamda taşranın modernleşmesinin bir kapısı niteliğindedir. Selamsız kasabasının ismindeki -sız- eki film bağlamında birçok isme gelebilecek niteliktedir. Gar da bunlardan biridir. Bir tren durağı yoktur ancak bando şefi geldiğinde trenin durduğu görülmektedir. Dolayısıyla kasaba yakınlarından geçen trenin yolcusu olduğunda durduğu anlaşılmaktadır. Bando şefi geldiğinde trenden başka hiçbir yolcunun inmemesi, kasabanın ıssızlığını gösteren başka bir göstergedir. Bunun yanında gazetelerin trenin camından atılarak ilçeye ulaştırılması, merkezin taşraya olan ilgisini daha doğrusu ilgisizliğini göstermesi açısından dikkate değer bir sahnedir. Tarihsel olarak net bir dönemi işaret etmeyen "Selamsız Bando"ndaki Bay Başkan'ın yerini, Demokrat Parti Dönemi'nin işlendiği "Hükümet Kadın" filmindeki Bayan Başkan alacaktır.

4.2. Hükümet Kadın

Yönetmen : Sermiyan Midyat

Oyuncular : Demet Akbağ, Sermiyan Midyat, Ercan Kesal

Yapım Yılı : 2013

4.2.1. Filmin kısa hikâyesi

Aziz Veysel Nuroğlu belediye başkanıdır. Hanımı Hate, okuma yazma bilmeyen kadındır. Aziz Veysel, trafik kazasında hayatını kaybedince başkanlık koltuğuna Hate oturur. Kocasından kendisine yadigâr kalan en önemli proje ilçeyi suya kavuşturmaktır. Bu projeyi ne pahasına olursa olsun yerine getirmeye yemin içer. İlçeyi suya hatta elektriğe kavuşturur fakat 27 Mayıs askerî darbesi ile her şey altüst olur.

4.2.2. Bir modernleşme simgesi olarak siyasette kadın

Filmin muadillerinden farkı bir kadın belediye başkanının anlatılmasıdır. Türk modernleşmesi, kadınların konumunun ne olacağına yönelik soruları beraberinde getirdiği için bir kadının belediye reisliğini yürütmesi, modernleşmeye dair değerlendirmeleri de otomatikman beraberinde getirmektedir. Türk modernleşmesinin serencamı biraz da Türk kadınının serüvenidir, dense mübalağa edilmiş olmaz. Her ne kadar Fuad Köprülü'nün “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” eserinde Âşık Paşazade'den naklen bahsettiği ve daha sonra Kemal Tahir'in “Devlet Ana” romanında Bacı Bey karakterinin oluşmasına zemin hazırlayan Bacıyan-ı Rum adlı kadın sivil toplum teşkilatı, kadınların Türk devlet geleneğinde sosyal hayatın periferisinde değil merkezinde olduğunu gösteren önemli göstergelerden biri olsa da cemiyet hayatında yer almaları çoğunlukla Tanzimat sonrası ile beraber düşünülmektedir. Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme hareketleri, ilerleyen zamanlarda okullaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda kadınlara yönelik olarak 1859 yılında kız rüştiyeleri, 1870 yılında kız sanayi mektebi; kızlara eğitim verebilecek öğretmen ihtiyacının ortaya çıkmasıyla da Darülmuallimat okulları açılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra bu açılışlar daha da hız kazanmıştır (Güven ve Akgündüz, 2009, s. 145).

Tanzimat Dönemi edebiyatçıları, ortaya koydukları eserlerde dolaylı ya da direkt olarak kadınların toplumdaki konumlarına dair tetkiklerde bulunmuşlardır. Şinasi'nin “Şair Evlenmesi” tiyatrosu görücü usulü evlenmeyi eleştirirken, Samipaşazade Sezai “Sergüzeşt” romanında kadınların köle olarak alınıp satılmasına karşın eleştirel bir tutum takınarak bu konuda öncü bir rol alıyordu. “Mecelle” müelliflerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım, roman kaleme almış ilk kadın olma yönüyle Türk modernleşmesinde kadın meselesinde ismi sık anılan yazarlardandır. Kaleme almış olduğu Nisvan-ı İslam, Osmanlı aile hayatı ve kadınına dair izlenimleri barındıran bir eserdir. İslam dünyasında kadının hayatın içindeki konumunun ve evlilik kurumundaki yerinin ilk kez bir kadın tarafından tartışılması, Osmanlı Dönemi modernleşmesinin aile ile ilgili yönünün de yavaş yavaş gündeme geliyor olmasının ayak sesleri olarak okunabilir. Türkiye’de kadınların içtimai hayata daha çok girmelerinin öncüsünün “Mecelle”de yer alan “Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.” sözünün sahibinin kızı olması tesadüfi bir durum olmasa gerekir. Osmanlı Dönemi kadın ve modernleşme denince akla gelecek isimlerden biri de kuşkusuz Halide Edip Adıvar olacaktır. Adıvar, Kurmuş olduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti ile kadınların kültür seviyelerinin yükselmesini amaçlamıştır (Özer, 2013, s. 134). Halide Edip'in İzmir'in Yunanlar tarafından işgali münasebetiyle düzenlenen Sultanahmet Mitingi'nde kalabalıklara yapmış olduğu konuşma kadınların kitleleri yönetmesi adına bir milat sayılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda erkeklerin cephede olmasından dolayı kadınlar mecburen de olsa sosyal hayata daha çok karışmak durumunda kalmışlardır. Bu, aynı zamanda bir alışma aşamasının da aşılması anlamına gelmekteydi. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1930 yılında önce belediye seçimlerine katılma, sonra köylerde muhtar olma ihtiyar meclislerine seçilme hakkı tanınan kadınların 5 Aralık 1934'te Anayasa ve Seçim Kanunu'nda yapılan yasa değişikliği ile milletvekili seçme ve seçilme hakkı da tanınmış oldu.

Mardin'de yaşanmış bir hikâyeyi anlatan “Hükümet Kadın” filminde kocası ölünce yerine belediye başkanlığına geçen Hate, o günün şartlarında fazla bir ayrımcılık yaşamadan ya da ayrımcılıkla mücadele ederek tekrar belediye başkanı seçilmiştir. Ayrımcılığın hissedilmemesi ya da çok az olmasında mekânın Mardin olmasının etkisi de söz konusudur. Mardin, filmde farklı sahnelerde değinilmekle birlikte; çok

etnisiteli, çok dinli ve çok kültürlü yapıya sahip bir şehirdir. Mardin'in bu yapısı Hate'nin ayrımcılığa maruz kalmadan kolayca kabullenilmesine ve başkan seçilmesine imkân tanımıştır. Başkanlığı süresince Hate'ye birçok kişi destek vermiş ve o da medeniyetin, rahatın ve huzurun simgesi olarak suyu şehre getirebilmiştir. Çeşmenin açılışında Hate'nin konuşması kadınların ülkenin kalkınmasında öncü rol alabileceklerine yöneliktir.

Hate:

- Aziz Veysel nasıl benim talihim olmuşsa ben de kız çocuklarının talihi olmaya yemin içmişim. İşte size bu suyu, bu hayatı, bu canı getiren bu kız çocuklarıdır. Onların hürriyetine karışan karşısında beni bulur. Artık bu suyu bulandırmayalım.

Hate'nin destekçilerinden bir kısmı evlilik çağındaki genç kızlardır. Kızlar, başlık parası ve ailelerin karşı çıkmaları nedenleriyle sevdiklerine kavuşamamakta, istemedikleri kişilerle evlendirilmektedir. Buna karşı çıkan Hate hem onları korumuş ve sevenlerin kavuşmasına yardımcı olmuş hem de suyun şehre getirilmesinde onlardan yararlanmıştır. Türk sinemasında diğer filmlerde başlık parasından genellikle erkeklerin mağdur oldukları gösterilirken “Hükümet Kadın” filminde genç kızların gözünden başlık parası ve yarattığı mağduriyet görülmektedir. Hate başkanlığı süresince birçok sorunla mücadele etmiş hem imkânların artması hem de toplumsal anlamda gelişmek için çalışmıştır. Okula ve eğitime özel önem veren Hate, çocukları okula götürebilmek için büyük uğraşlar vermiştir.

4.2.3. Aydınlanma ve belediye başkanı

Filmin başında ilçe halkının yağmur duasına çıkışı üzerine Belediye Başkanı Aziz Veysel Nuroğlu ile karısı Hate arasındaki diyalog Halide Edip Adıvar'ın “Vurun Kahpeye” romanı ile başlayan hoca öğretmen dikotomisinin bir tekrarı niteliğindedir.

Aziz Veysel:

- İmam Ubeyd'in duasıyla yağacağı varsa da yağmaz. Yav ben belediye reisiyim, su getirememişim, o mu getirecek?

Hate:

- Töbe de Aziz. İmamdır, günahdır. Vallah çarplacaksın. Adamın dört karısı var, ikisi cindir.

Aziz Veysel:

– Bırak bu hurafeleri Hate, İlim irfan var oğlum, Allah sana su getir diye akıl vermiş, fikir vermiş, kaynak vermiş, boru vermiş, daha ne yapsın.

Hate:

– Hani gelmiş mi borular?

Aziz Veysel:

– Vilayete gidip getirecem.

Aziz Veysel'in Papaz'a yönelik "Dünya senden olmayanlarla hoştur.... Beyaz en güzel siyahta belli eder kendini... Beni ben yapan en güzel şey benden olmayandır." şeklinde sarf ettiği sözler, Yunus Emre ve Mevlana'nın 1940'lardan sonra tekrar okunmaya başlanması sonucu ortaya çıkan hümanizm-tasavvuf karışımı olan düşüncelerin bir izdüşümü gibidir.

Filmde iki belediye başkanı söz konusudur. Başkan Aziz Veysel Nuroğlu trafik kazasında vefat edince yerine karısı Hate geçer. Belediye başkanının kimin olacağı yönündeki tartışmada yeni belediye başkanının Aziz Veysel'in karısı Hate'nin olması yönündeki kanaate karşı çıkan Faruk Doğu'nun: "Ben de sizi Ankara'ya şikâyet etmezsem, göreceksiniz!" tehdidine karşın Şehmuz'un "Ankara'ya telgraf çekecek, Ankara da cevap verecek, biz o günleri görmeyiz." cevabı taşra ile merkez arasındaki onulmaz mesafenin bir tekrarı niteliğindedir. Hate "Sayın Ankara terbiyesizlik etmeyessin. Yolumuzdan çekil, başka yol mu yoktur?" şeklindeki söylemiyle taşra-merkez ilişkisine dair tepkisel bir tavır benimsemektedir. Taşra-merkez ilişkisi, çoğu zaman başkentlerdeki dolambaçlı bürokratik yollardan ötürü taşranın aleyhine işlemiştir. Bürokrasinin ağır aksak işleyişi dönüşümünü hızla gerçekleştirmek isteyen taşranın işini yavaşlatmaktadır.

Türkiye'de modernleşme çoğunlukla kadın hakları üzerinden bir tartışma ortamı doğurmuştur. Kadının cemiyet içindeki konumu, Türk modernleşmesinin mütemmim cüzü olarak değerlendirilmiştir. Filmde Hate'nin belediye başkanı olduktan sonra bir çiftin resmî nikâhını kıyarken "Kimseye vermiyorum Gule'yi, onun rızasını almış mısınız mıdır?" sözleri bu bağlamda sarf edilmiştir. Ancak Türk modernleşmesinde çoğunlukla kültürel modernleşme açısından ele alınan kadınlar, filmde Başkan Hate öncülüğünde ilçeyi kalkındırması yönüyle öne çıkmaktadır. Hate, modernleşmeyi ekonomik olarak kalkınma olarak algılayan kesimin bir temsilcisi niteliğindedir.

Nitekim Faruk Doğu'nun arkadaşının "Kadın ilçeye su getirmiş. Yollar yapılıyor, okullar, mektepler camiler yenileniyor. Dinime imanına bir iki yıla kalmaz elektriği de getirir bu reis hanım." sözleri bu minvalde sarf edilmiştir. İlçeye elektrik de gelmiştir ancak 27 Mayıs askerî darbesi ile lambalar sönmüş, sular kesilmiştir. "Hükümet Kadın" başlı başına kadının konumu bağlamında kültürel modernleşmenin içinde değerlendirilebilecekken, icraatlarıyla kalkınmacı modernleşmenin sınırları içinde yorumlanabilmeye imkân veren bir filmidir. Devamında çekilen "Hükümet Kadın 2" filminde Tek Parti Dönemi'nin siyasi ortamına bir geri dönüş söz konusudur.

4.2.4. Hükümet Kadın 2

Sinema sektöründe gişesi iyi olan bir filmin bazen ikincisi de çekilmektedir. Bu, baştan planlanan bir durum olmadığı için senaryonun baştan tasarlanması gerekmektedir. Dolayısıyla ileri ya da gerideki bir zaman diliminin anlatılması işin içinden çıkılmasını kolaylaştıran bir yoldur.

Belediye Başkanı Aziz Veysel evinden çıkarken askerler tarafından yasa dışı kitapları makamında bulundurmaktan ve yazışmalarında onlardan alıntı yapmaktan ötürü jandarma tarafından tutuklanır. Yasa dışı yazar ve kitaplardan kast edilen Sabahattin Ali'nin "Sırça Köşk" ve aynı ideolojiye sahip diğer yazarlardır. Cumhuriyet aydınlanmasında özellikle 1930'lu yılların ortalarından itibaren komünist ideolojiye mensup insanlar yoğun bir istibdatla karşı karşıya kalmışlardır. Nazım Hikmet Ran, Harp Okulu Olayı davası nedeniyle 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı (m.bianet.org, 2022). Sabahattin Ali de çeşitli davalardan sürekli hapis cezalarına çarptırılınca yurt dışına kaçmak istemiş ve bu esnada öldürülmüştür. "Hükümet Kadın 2" filmi biraz da bu olayların hicvedilmesi olarak da okunabilir. Aziz Veysel'in tutuklandığı esnada oğluna daha önceden ettiği nasihatlerin hatırlatılması, yaşanan zorlu günlerin nelerin gözetilerek aşılması gerektiğine dair işaretler barındırmaktadır.

Aziz Veysel:

– Sakın yolundan vazgeçme Yusuf. Git adaleti öğren. Dediklerimi de unutma he mi! Sen doğmadan bu dünya vardı. Biri Müslüman, biri Hristiyan, biri siyah, biri beyazdı. Tüm çocuklar aynı bahçede oynuyorlardı. Sonra hudutları, kanunları koymuşlardı. Artık suç da belliydi cezası da belliydi. Senden önce her şeyi düşünmüşler. Sen doğunca da ha dünya budur, böyle yaşanacak dediler. O dünyanın hudutlarına kendini hapsetme. Sen bir daha anla, bir daha

söyle kendi sözlerini. Adalet sade kitaplarda yazmaz, aklın, kalbin hep adil olsun. Ve bunları yaparken daima yüreğine vicdanına kulak ver.

Adalet, insan olmak, özgürlük, vicdan kavramlarıyla bezenmiş olan bu nasihat, bin yıllık pendname geleneğini hatırlatmaktadır. İslamiyet sonrası Türk edebiyatının ilk eserlerinden olan Yusuf Has Hacib'in (2019, s. 16) kaleme almış olduğu "Kutadgu Bilig"i anımsatmaktadır. Adalet (Kün-Togdı), Saadet (Ay-Toldı), Akıl (Ögdülmiş) Akıbet (Odgurmuş) şeklinde dört ayak üzerine bina edilen eser bir yöneticinin nasıl olması gerektiğine yönelik nasihatleri içermektedir. "Kutadgu Bilig" ile başlayan bu gelenek, asırlar boyunca farklı metinlerle diri tutulmuştur. Cumhuriyet sonrasında ise Atatürk'ün nasihat içerikli sözlerinin yurdun dört bir bucağına yazılmasıyla farklı bir kimliğe bürünmüştür.

Bir belediye başkanı okuduğu kitaplardan ötürü hapse atılınca Faruk Doğu seçimde aday olacağını açıklamış bunun üstüne Hate, karşında ben de adayım diyerek seçimde aday olmuştur. Faruk Doğu, "Sağlık ocağı olmayana sağlık ocağı yapacağım, mektebi olmayana mektep yapacağım, çocuğu olmayana vallah çocuk yapacağım!" diyerek Türk siyasetinde iktidara gelmek için bol keseden vaatte bulunan bir kimlik görüntüsündedir. Normal şartlar altında bu söylemler 2019 yerel seçimlerini bir kenara bırakacak olursak çoğunlukla sağ partilere yakıştırılan söylemlerdir. Ancak bu filmde CHP'nin adayını Faruk tarafından dillendirilmektedir. Bunun yanında cami-okul yapımı vaadi bu filmde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu filmde "Siz boş vaatlere kanmayın. Biz size mektep diyoruz. Mektep yapacağız, demişiz." sözlerinin sahibi Demokrat Parti'nin adayını Aziz Veysel Nuroğlu adına seçime giren Hate'ye "Olum ben de size cami yaptıracağım. Vallah billah imanına cami yaptıracağım." vaadinde bulunan Faruk Doğu'dur. Film bu yönleriyle anakronik bir görünüme sahiptir. Kadınların üretmeden yönetmeye geçişi XX. asırdan sonra oluşmaya başlayan bir süreçtir. Bir kimliğe sahip olmanın yolu XX. asra kadar üretenlere değil, yönetenlere mahsus bir durumdur. Fatma Aliye'nin başlattığı Halide Edip'in devam ettirdiği kadınların karar verme mekanizmasına dâhil olmalarına yönelik çabalar, Cumhuriyet modernleşmesinde devlet eliyle gerçekleştirilir olmuştur. Filmde seçim sonucunu Fehime'nin attığı son oy ile belirlenmesi ve verilen bu oyla Hate'nin belediye başkanlığını kazanması, kadınların üreten kesim katmanından karar verici katmana

yükseldiğinin bir sembolü niteliğindedir. “Hükümet Kadın” serisi, kronolojik olarak Demokrat Parti’den Tek Partili Dönem’e geri giden tarihsel dönemi anlatırken “Vizontele”, 1970’li yılların taşrasının sosyokültürel ortamını işlemektedir.

4.3. Vizontele

Yönetmen : Yılmaz Erdoğan, Ömer Faruk Sorak

Oyuncular : Yılmaz Erdoğan, Demet Akbağ, Altan Erkekli, Cem Yılmaz

Yapım Yılı : 2001

4.3.1. Filmin kısa hikâyesi

Vizontele filminde bir ilçeye kurulacak olan TV vericisi ve televizyonun çalıştırılma hikâyesi anlatılmaktadır. İzne çıkmış olan Kaymakam, bu işi Belediye Başkanı Nazmi’ye tevdi etmiştir. Başkan Nazmi, sinemacı hasmı Latif’in bu işten haz etmeyeceğini düşündüğü için işi kabul etmekten geri durmamıştır. Filmde, televizyon vericisinin kurulması ve TV’nin çalıştırılması aşamasında yaşananlar anlatılmaktadır. 1974 yılında geçen hadiselerde mekân, “Selamsız Badosu” ve “Hükümet Kadın” filmlerinde olduğu gibi, küçük bir kasabadır.

4.3.2. Merkez-taşra ekseninde Vizontele

Küçük yerleşim birimlerinde geçen olaylar, çoğu zaman yanında bir mukayeseyi de beraberinde getirmiştir. Başkan Nazmi, televizyonun açılış konuşmasında kasabalarından bahsederken mukayesede bulunmayı ihmal etmez. Bu seslenişteki taşra tasviri, aynı zamanda Millî Edebiyat Dönemi ile başlayan Anadolu anlatısının bir devamı niteliğindedir.

Buraya gelen yabancılar bize hep şunu sordu: Yav, siz burda nasıl yaşıyorsunuz? Buranın nesini seviyorsunuz? Çok zor buna cevap vermek. İnsan memleketini niye sever? Başka çaresi yoktur da ondan. Ama biz biliriz ki bir yerde mutlu mesut olmanın ilk şartı orayı sevmektir. Burayı seversen burası dünyanın en güzel yeridir. Amma dünyanın en güzel yerini sevmezsen orası dünyanın en güzel yeri değildir. Buraya gazatalar iki gün sonra geliyor. Biz duyduğumuz bir havadise şaşırdığımız zaman büyükşehirdeki insanlar çoktaan onu unutmuş oluyor. İşte vizontele buna son verecek. İstanbul’daki bir hadiseyi aynı anda gözlerimizle göreceğiz. Yani vizontele uzağı yakın edecek. Ve burası artık o kadar uzak olmayacak.

Taşrayı merkeze yakınlaştırma başka bir deyişle merkezi taşraya taşıma, Belediye Başkanı Nazmi'nin TV kurma görevini kabul etmesinin altında yatan temel duygudur. Nurdan Gürbilek'in (2014, s. 52) "Taşranın kendisini taşra olarak ayrıştırabilmesi için, kendisinden esirgenmiş bir başka yaşantının, kıyısına itildiği bir merkezin farkına varması, kendisini onun gözüyle görmesi, onun karşısında kendisini eksik, yoksun hissetmesi gerekir. Taşranın ufku her zaman büyük şehirdir. Ona ufuk açan da, onu ufkun berisine kapatan, taşra kılan da büyük şehirdir." sözleriyle dile getirdiği bir taşra yoksunluğu duygusu, filmin ana meselesi konumundadır. Televizyonun gelecek olması merkeze olan uzaklığı yakınlaştıracak ve taşralığın dozunu bir miktar azaltacaktır. Başkan Nazmi'nin büyük (sarhoş) oğlunun arkadaşlarıyla içki âleminde geçen şu diyalog ise taşraya bakışın şair Cemal Süreya'ya dile getirilişi niteliğindedir:

- Burası için en güzel lafı Sadık Hoca söylemişti kardeşim.
- Hangi Sadık Hoca?
- Lisede edebiyat öğretmeni yok muydu ya?
- Ha tamam... Ne demişti?
- Hayal kırıklığının başkenti demişti.

Taşrayı keşfetmenin modern olmayanı göstermek olduğunu belirten Türkeş (2005, s. 172), taşranın tartıldığı terazinin referansının modernleşme olduğunu belirtmektedir. Belediye Başkanı Nazmi'nin halka hitabındaki diyalog Türkeş'i doğrulamaktadır.

Nazmi: Birazdan, Ankara'dan gelen çok önemli bir heyet, şehrimizde olacak. Bu heyet bize, son teknoloji icadı olan vizonteleyi getirecek. Hepimize hayırlı ve uğurlu olsun.

– Bu alet neyin nesidir Reis Bey? Duyan var, duymayan var.

Nazmi: Bu, radyonun resimlisidir.

Engin: Nasıl yani?

Nazmi: Yav güzel kardeşim, şimdi radyoda, Zeki Müren şarkı söylemiyor mu?

Engin: Söylüyor.

Nazmi: İşte onu söylerken, hem dinleyip, hem göreceksiniz, aynı anda.

Fikri: Peki, Zeki Müren de bizi görececek mi?

Nazmi: Vallahi orasını ben de bilmiyorum.

Engin: Eğer görürse iyi değil. Ev halidir kardeşim. İnsan icabında donla geziyor. Koskoca Zeki Müren’e karşı olur mu?

Casım: Yahu Zeki Müren hadi neyse şarkıcıdır. Peki ajans saatlerinde ne olacak? Başbakan çıkar, reis-i cumhur çıkar, evde de böyle kravatilen bütün gün oturamayız ki!

Belediye Başkanı’nın ismi, üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Nazmi ismi şiirle ilgili, düzen, tertip anlamlarına gelen “nazım”dan türetilmiş bir kelimedir. Türk modernleşmesinin tarihsel arka planında nizam, nazım, tanzim, tanzimat gibi kelimelerin olduğu düşünülecek olunursa bu ismin tesadüfi olmadığı fark edilecektir. Türk modernleşmesi hep bir düzen kurma saikiyla kendini belli eden bir karaktere sahiptir. Bu düzen, Tekeli’nin ifadesiyle (2007, s. x) Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar mahcup Tek Parti Dönemi’nde radikal çok Partili Dönem’den sonra popülist bir üslupta gerçekleşmiştir.

1950 sonrasında çok partili hayata geçilmesi neticesinde, yerel yönetimlerin ağırlık kazanması ile merkez ve yerel yönetim düalizmi kendini belli edecektir. Merkez ile yerelin isteklerinin aynı doğrultuda olması, belediye başkanlarının işini kolaylaştırırken merkezin direktiflerinin yerelle kan uyuramazlığı gösterdiği anlarda çeşitli çatışmalar ortaya çıkmaktadır. “Vizontele” filminde Ankara’dan gelen TV kurma direktifi, Belediye Başkanı ile halkı karşı karşıya getirmiştir. Çünkü ortada halkın bu konuda herhangi bir isteği yoktur. Daha doğrusu halkın televizyonun varlığından bile haberi bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle Cumhuriyet sonrasında ihtiyaçların giderilmesinden çok toplumun kimliğinin değiştirilmesi bağlamında yapılan yenilikler ile benzerlik göstermektedir. Cumhuriyet’le benimsenen modernleşme pratiği, merkezin taşrayı bir özne olarak görmeyip onu kendine benzetme yönünde teşekkül etmiştir. Kendi doğal sürecinde yaşayan bir mek na dışarıdan radikal bir müdahalede bulunmaktadır. Bunun yanında merkezin varlığının farkına varan taşra, aynı zamanda ona bağlı olduğunun da farkına varır (Argın, 2005, s. 282). Taşra-merkez ikilemini asıl-suret zıtlığında açıklayan şükrü Argın’a (2005, s. 282) göre Türk modernleşmesinin taklitçi doğası, neresinin taşra neresinin merkez olduğu konusunda bir karmaşa yaratmıştır. Batı dışı, başka bir deyişle taşra toplumlarının modernleşme sürecinin ortak zaafı sergilediğini vurgulayan Argın,

Türk modernleşmesinin kendi taşrasıyla kurduğu asıl-suret ilişkisinin aynısını Batı karşısında taşralaşarak yaşadığını dile getirmektedir.

Televizyonu konu etmesi bağlamında film, teknoloji ile meselesi olan bir içeriğe de sahiptir denebilir. Nazmi ile hanımı Siti arasındaki diyalog, teknolojinin varoluşu üzerine bir sorgulamayı içermektedir.

Siti: “Nedir bu?”

Nazmi: “Vizonteledir, hanım.”

Siti: Ne işe yarıyor?

Nazmi: “Dünyayı evimize getirecek.”

Siti: “Sebebi?”

Başkan televizyonu dünyayı evlerine kadar getireceği için savunmaktayken Siti böyle bir durumun manasızlığını altını çizmektedir. Bunun yanında televizyonun dünyayı eve getirecek olması, merkezin taşraya yaklaşması bağlamında da okunabilir. Taşranın modernleşme için çaba sarf etmesi imkân dâhilinde görünmemektedir. Nasreddin Hoca’nın “Göl bize gelmiyorsa biz göle gideriz.” sözünde olduğu gibi taşra merkeze gitmiyorsa merkez taşraya gitmelidir. Teknoloji bunun için iyi bir fırsattır. Bunun yanında Ankara’dan televizyon vericisini kurmak için bir heyetin geliyor oluşu, merkezin taşradan habersiz olmadığının bir göstergesi olarak da okunabilir.

4.3.3. Cumhuriyet aydınlanmasında öğretmen ve Nazmi

Cumhuriyet aydınlanması denince akla kuşkusuz öğretmenler gelecektir. Mustafa Kemal’in “Öğretmenler, yeni nesil sizlerin eseri olacaktır. Sizin başarınız Cumhuriyet’in başarısı olacaktır.” sözü kurulan yeni sistemde öğretmenlerin başrolde olduğunun da bir göstergesidir. Ülkenin toplumsal, kültürel ve ekonomik gerçeklerine uygun bir eğitim düzeni kurma düşüncesi İzmir İktisat Kongresi’nde başlamıştır. Nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan köylülerin eğitim imkânlarına kavuşturulması konusunun ele alındığı kongredeki kararlarda, okulların köy ekonomisine de katkıda bulunabilecek nitelikte olması gerektiği üzerinde durulmuştur (Ernas, 2020, s. 48). Bu bağlamda öğretmenlere hem yeni yetişen nesli hem de taşra insanını Cumhuriyet’in idealleri etrafında eğitme ve yeni bir insan tipi oluşturma misyonu yüklenmiştir. Öğretmenler Cumhuriyet Dönemi Türk romanındaki önemli tiplerden biridir. Reşat

Nuri Güntekin'in kaleme aldığı "Çalıkuşu"ndaki Feride, Cumhuriyet Dönemi öğretmenlerini yansıtacak bir tip olması yönüyle kendinden sonraki eserlere örnek olmuştur. İlk kez 1922'de neşredilen roman, şehirli biri olan Feride'nin taşraya gidip orayı kendi idealleri doğrultusunda aydınlatma çabasıyla Türk maarifinin geleceğini şekillendiren hüviyete sahiptir. Feride'nin taşradan kendini tecrit etmeyerek bizzat rol-model olması önem arz etmektedir. Nitekim Türk romanında öğretmen denince akla gelen ilk tipin Feride olması bunun bir kanıtı niteliğindedir.

Cumhuriyet aydınlanması bir yönüyle hoca-öğretmen dikotimisi bağlamında ele alınıp yorumlanmaktadır. Özellikle Halide Edip Adıvar'ın "Vurun Kahpeye" romanında öğretmen Aliye ile İmam Hacı Fettah arasındaki çatışma, daha sonra öğretmenin aydınlığı, imamın ise karanlığı temsil etmesi bağlamında çokça işlenmiştir. 2000'li yıllara kadar muhafazakâr olarak nitelendirilen simalar haricindeki birçok yazar ve yönetmen, eserlerinde hoca tipini âdeta şeytanlaştırmışlardır. Bu konudaki önemli istisnalardan biri, Tarık Buğra'nın kaleme almış olduğu "Küçük Ağa" romanındaki İstanbullu Hoca tiplemesidir. "Vizontele" filminde Belediye Başkanı Nazmi eski bir öğretmendir. Ankara'dan gelen direktifi uygulamakla vazifelendirilmiştir. Buna karşın Erkan Can'ın canlandığı Mela Hüseyin tipi Başkan'ın karısına bunun bir şeytan icadı olduğunu söyleyerek öğretmene (başkan) karşı çıkmaktadır. Filmde sinema sahibi Latif'in de hocanın yanına gidip televizyonun her haneye girmesindeki sakıncayı anlatması ve sinemasında katıyetle müstehcen film oynamadığını ifade etmesi de filmdeki ilginç sahnelerden biridir. Mela Hüseyin'in kekeme olması ve bu şekilde çocuklara Kur'an öğretmesi komik bir unsur olarak verilmektedir. Bu, imam tipinin tamamen şeytanlaştırılmaması için yapılmış gibi durmaktadır. Bunun yanında Mela Hüseyin, fiziksel özellikleri ve kekemeliği ile karikatürleştirilmekte, mizah konusu yapılmaktadır. Siti anaya, gelecek olan aletin şeytan işi olduğunu belirtmesindeki sahnenin loş bir ortamda verilmesi filmde imamın zihinlerde olumsuz bir şekilde algılanmasına ve kötü-bağnaz-yobaz biri olarak görülmesine sebep olmaktadır. "Vizontele" filmi, şeytanlaştırılmış imam tiplemesinin olduğu filmlerden pek de farklı durmamaktadır. Siti'nin Başkan'a, Mela'nın televizyon için günah olduğunu aktarması üzerine Başkan'ın "ona kalırsa her şey günah" cevabı öğretmenin imam karşısında seküler duruşunun bir nişanesi olarak yorumlanabilir. Şerif Mardin

bir asra yaklaşan dönemde öğretmenin derin köklere sahip olan imamlık kurumu karşısındaki konumunu aşağıdaki sözlerle açıklamıştır:

Bir topluluk meydana gelirken özel bir değer gerekiyor. Bu da; iyi, doğru ve güzel olan dediğimiz değerlerdir. Bu değerler olmazsa kolektif bir toplum oluşamaz. İşte cumhuriyet inşa edilirken bu özel değerlere ilişkin derin bir tanım ortaya koyamadık. Osmanlı’da mahalleler belliydi. Cami, imam, Kuran, tekke, külliye ve esnaf gibi birçok birim bir arada idi. Bu klasik mahallenin yerine Cumhuriyet modern belediyeleri koyarak rakip oldu. Bu rakip içerisinde öğretmen, okul, ders kitapları ve öğrenci gibi unsurlar barındırıyordu. 1950’den beri bu rekabette cumhuriyetçi ve halkçı öğretmen geride kaldı. İmamla rekabetinde öğretmen topluma iyi, güzel ve doğruyu eski sistem kadar iyi gösteremedi. Oysa Avrupa’da modern cumhuriyetlerde iyi, güzel ve doğru olan hakkında çok araştırmalar yapıldı. Bizde bu kadar derin araştırmalar yok. Bu sebepten biz cumhuriyetimizi bakma ve görme üzerine kurduk. (www.timeturk.com/tr, 2022).

Şerif Mardin’in Osmanlıdaki cami, imam, Kuran, tekke, külliye ve esnafı içeren mahalle yerine Cumhuriyet’in öğretmen, okul, ders kitapları ve öğrencilerin olduğu belediyelerin getirildiğine dair yorumu; öğretmen ve belediye başkanı kimliklerini bünyesinde taşıyan Nazmi’nin televizyonu çalıştırmadaki motivasyonu göz önüne alındığında daha da anlamlı hâle gelmektedir.

4.3.4. Sinemanın gelenekselliği ve Vizonte

Vizonte filminde sinema sahibi Latif’in televizyonun gelmesine karşı çıkmasının nedeni, insanların sinemaya gitme alışkanlığının bitecek olması ile ilgilidir. Dolayısıyla ekonomi odaklı bir karşı çıkma söz konusudur. Nitekim 1970’lerin ikinci yarısından itibaren televizyonun yaygınlaşmaya başlamasıyla sinemaya olan yönelimde bir azalmanın meydana gelmesi, tarihî bir vakadır. Ancak Latif’in bu karşı çıkışının sembolik bir anlamı da vardır. O da asırlardır halkın temaşa zevkini karşılamış olan “Karagöz” oyunudur. Sinema kuşkusuz teknolojinin ağır bastığı bir sanattır. Dolayısıyla modern çağın bir ürünüdür. Ancak Türk halkı bünyesine sokulan birçok modern unsura karşı bir tepkide bulunurken sinemanın Anadolu sathına yayılması çok hızlı olmuştur. 1930’lardan itibaren tiyatro devletin tüm desteğini arkasına almasına hatta Devlet Tiyatroları diye bir kurumun kurulmasına rağmen herhangi resmî bir desteği bulunmayan sinema, tiyatroya nazaran daha kalabalık kitlelere ulaşabilmiştir. Türk halkı asırlar boyunca beyaz perdeye “Karagöz” oyunu

bağlamında aşınadır. Modern bir sanat olan sinema beyaz perde ortak paydasında bizdeki gölge oyunu ile müşterek bir alana sahiptir. Dolayısıyla buradaki sinema-TV dikotomisinin altında yatan gerçek de geleneksel ile modern çatışması olarak okunabilir.

Latif'in televizyonun gelişinden huylanmasına karşın Nazmi'nin "Demek ki bu vizonte iyi bir şey!" demesi Türk modernleşmesindeki en önemli motivasyonlardan birinin bir göstergesi gibidir. Batı'dan bir şey devşirildiğinde gelenekselci kesimden gelen itirazlar, modernleşme yanlılarını daha da istekli hâle getirmiştir. İrtica, mürteci, gerici, çağ dışı, cehalet, yobazlık, tutuculuk gibi kavramlar hep bu motivasyonun ürünü olarak ortaya çıkmıştır. "Vizonte"de Kıbrıs Barış Harekâtı haberinin yayınlandığı televizyon, "Vizonte Tuuba"da 12 Eylül 1980 askerî darbe haberi ile yerini alacaktır

4.3.5 Vizonte Tuuba

Vizonte filmi 1974 Kıbrıs Harekâtı'nda şehit düşen Rifat'ın haberinin televizyon aracılığı ile duyulması ile sona ermiştir. "Vizonte Tuuba" ise bu tarihten altı yıl sonrasını yani 1980 yazını anlatmaktadır. Filmde ülkedeki genel ideolojik çatışma hafif dozajda da olsa olayların geçtiği kasabada da hissedilmektedir. İdeolojik görüşlerinden dolayı sürekli sürgünler yiyen Güner öğretmen, bu sefer kütüphanesi olmayan bir kasabaya kütüphane müdürü olarak tayin edilmiştir. Sürülen bir öğretmen kasabaya gelirken beraberinde de farklı politik ideolojileri getirecektir. Öğretmenin kızı olan Tuba ise, Emin'in duygusal dünyasına girecektir. Film ideolojik çatışmalar, iki özürlü insanın duygusal yakınlığı ve iktidarın sürekli el değiştirmesinin kasabaya yansımaları gibi iç içe geçen hikâyelerden oluşmaktadır.

4.3.6. Bir sürgün yeri olarak taşra

Taşra içerdiği birçok olumsuz anlamın yanında aynı zamanda bir sürgün yeri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de okumuş kesimlerin en çok karşılaştığı cezalardan biri de sürgündür. Osmanlıdan Cumhuriyet'e Modernleşme Dönemi'nde birçok yazar; çeşitli gerekçelerle sürgünlere maruz kalmışlardır. Namık Kemal "Vatan yahut Silistre" tiyatrosunun gösteriminden sonra halkı kışkırtma gerekçesiyle Magosa'ya sürülmüştür. Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a terk edilmesini "Muhbir"

gazetesinde sert bir dille eleştiren Ali Suavi de Tanzimat Dönemi'nde sürgün yiyen bir başka entelektüeldir (Durukoğlu ve Alkan, 2016, s. 140). Bunun yanında II. Abdülhamid'in yoğun sansüründen bıkan Tefik Fikret, Mehmet Rauf gibi edipler Avustralya'ya kaçıp gitmeye heveslenerek bir nevi gönüllü sürgüne rıza göstermişlerdir.

Cumhuriyet Dönemi'nde yeni kurulan devlette muhalif hiçbir sesin çıkmaması adına "150'likler Listesi" hazırlanmıştır. Bu listedekiler on yılı aşkın süre boyunca Osmanlı hinterlandında olan çeşitli vilayetlere sürgüne gönderilmişlerdir. Türkiye'deki sürgün çeşitlerinden biri de vazifelendirmektir. Merkezî hükûmet, bazı icraatlara yönelik itirazda bulunan kişileri onlara büyükelçilik vazifesi yükleyerek uzaklaştırmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu bunlardan biridir. Kurulan yeni devletin ideologlarından biri olan Yakup Kadri, 30'ların ortalarına doğru Ankara'nın gözünden düşmüş ve çeşitli başkentlere büyükelçi olarak tayin edilerek başkentten uzak tutulmuştur. "Vizontele Tuuba"daki Güner öğretmenin devlet tarafından çeşitli görevlerle sürekli olarak Anadolu'nun taşra şehirlerine gönderilmesi, Ankara'nın sakıncalı gördüğü kişileri vazife yoluyla uzaklaştırmasının farklı bir versiyonu gibidir. Cumhuriyet aydınlanmasında sürgünlerin önemli bir yeri vardır. Halikarnas Balıkcısı'nın Bodrum'a sürgün olarak gittikten sonra ziyaretine gelen Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol gibi devrin yazarçizer takımı, Akdeniz etrafında kurulmuş olan medeniyetlerin Anadolu kökenli olduğu savından hareketle yeni bir anlayış geliştirmişlerdir. Azra Erhat (1996, s. 9) "Mitoloji Sözlüğü"nin önsözünde "Mitoloji deyince akla Yunan-Roma mitolojisi diye bir kavram gelir. Bu anlayış da hatalıdır. Aslında bir Akdeniz çevresi efsaneler topluluğu vardı. Yunanistan ve Roma'ya mal etmemiz, bu efsanelerin Yunanistan ve Roma uyruklu yazarların kalemiyle Yunanca ve Latince olarak yazılmış olmasından ileri gelir. Oysa bu efsanelerin çıkış yeri ne Yunanistan'dır, ne de İtalya, Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır." sözleri ile yeni kurulan devletin mit ihtiyacının Akdeniz havzasından karşılanabileceğini ima etmekteydi. Maarif Vekâletinin modernleşmeyi içselleştirmiş bir nesil için oluşturduğu Yüz Temel Eser'in oluşturulmasında bu anlayışın izlerini bulmak mümkündür. Güner öğretmen, sırtında bütün bu hikâyeyi yüklenerek sürgün olarak kasabaya gelmiştir. Nitekim filmin ilerleyen sahnelerinde Güner öğretmen ve başkan

Nazmi öncülüğünde kurulan kütüphane kasabadaki gençler için bir irşat merkezine dönüşecektir.

4.3.7. Partili belediye başkanı

Belediye başkanları çoğunlukla bir parti şemsiyesi altında seçimlere girmektedir. “Vizontele”de de Belediye Başkanı Nazmi’nin bir partisi vardır ancak ilk filmde başkanın hangi partiye mensup olduğuna dair pek bir iz yoktur. İlk filmde başkan ve ona muhalif bir kişi bulunmaktadır. Film boyunca aralarındaki ihtilaf da çoğunlukla kişisel tavırlar bağlamında yansıtılmaktadır. Ancak “Vizontele Tuuba” filminde kamplar artık merkez siyasetteki ayrımlar bağlamında siyasi ve ideolojik bir kimlik kazanmıştır. Belediye başkanının partisinin CHP muhalif Latif’in partisinin ise Adalet Partisi olduğu bellidir. İki partinin isimlerinin ve bayraklarının net bir şekilde yansıtılması yönüyle “Vizontele Tuuba”, “Vizontele”ye göre politikaya yönelik göndermeleri çok olan bir film olarak yorumlanabilir. Nazmi, kültürel aydınlanmanın bir sembolü olarak kütüphanenin inşa edilmesinde bizzat görev almaktadır. Adalet Partili Latif ise “Bunlar fuzuli işler Reis Bey, millet aç, aç!” diyerek önceliğin kültürel konularda olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kütüphane açıldıktan sonra ise anarşist yayınların barındırılmasından ötürü kütüphanenin kapatılmasına şikâyetlerde bulunacaktır. Türk modernleşmesindeki kültürel-kalkınmacı modernleşme dikotomisi “Vizontele Tuuba” filminde de işlenmeye devam etmiştir.

4.3.8. Başkan ve muhalif

Öğretmen Güner, kütüphanesi olmayan yere kütüphane müdürü olarak atanınca Belediye Başkanı ve Deli Emin’in gayretleri ile yeni baştan bir kütüphane inşa edilmiştir. Bu kütüphanenin açılışında Başkan Nazmi yaptığı konuşmada şu sözleri sarf etmiştir: “Bir misafir aile geldi bu yaz adamı kütüphane müdürü olarak göndermişler kütüphanesiz bir yere, oraya ilk iş bir kütüphane kurmuş, demek ki gönder hastanesi olmayan bir yere böyle bir doktor hemen hastane yapsın!” Devletlerin bürokratik mekanizmalarındaki tutarsızlıklar, çoğu zaman komik durumları da beraberinde getirmektedir. Nazmi de bu komikliği dillendirmiştir. Ancak buradaki garip çelişki o anda iktidarda olan partinin kendi partisi oluşudur. Latif’in komutana kütüphanede sakıncalı ideolojik kitapların bulunmasından şikâyet etmesi,

sağ partilerin askere yakın, sol partilerin ise askere uzak olduğuna dair bir yönlendirmede bulunmaktadır.

İdeolojik gerekçelerle çatışan gençlerin gözüaltına alınmalarından dolayı Başkan Nazmi'nin komutandan ricacı olması, bunun yanında Güner'in, içtikleri çayın kalitesinden yola çıkarak komutana sataşmasında Nazmi'nin ortamı yumuşatma çabaları onun araftaki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Her sanat eseri üretildiği ülkenin siyasi ve sosyal hususiyetlerine dair izleri barındırır. Buna sinema da dâhildir. Türkiye'nin “bir medeniyetten başka bir medeniyete geçişi” olarak da açıklanabilecek modernleşme hamlelerinin yansımaları; edebiyat, resim gibi sanat dallarında görüldüğü gibi sinemada da karşılık bulmuştur.

Türkiye’de modernleşme yukarıdan aşağıya doğru bir seyir aldığı için seçimler, seçilenler, siyaset, merkez-yerel ilişkisi gibi unsurlar, direkt olarak modernleşmenin seyrini de belirleyebilmekteydi. Modernleşmenin seyrinden kastımız, modernleşme yanlısı olma ile modernleşmeye karşı olma olarak algılanmamalıdır. Gerek siyasette gerek toplumda, Türkiye’de böyle bir durum, çok marjinal örnekler haricinde yaşanmamıştır. Türk siyasetinde modernleşmeye karşı olan bakış, bu değişimin nasıl gerçekleşeceği üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Dönemi modernleşmesi, kabaca dinî değerlere hâlel getirmemenin sorumluluğu ile şekillenirken Cumhuriyet Dönemi’nde tam tersi bir tavırla keskin bir modernleşme gerçekleşmiştir. Tek Partili Dönem’de ülkede dönüşüm adına ne yapılmak istendiyse rahatlıkla gerçekleştirilmiş ve Türkiye’nin çehresi büyük bir oranda değişmiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından dünyadaki siyasi konjonktürün tersyüz olması ile Türkiye’de siyasi alanda bir değişimin gerekliliği iyice hissedilmeye başlanmıştır. Çok partili hayata geçilmesinin ardından dinî vecibelerle ilgili hür bir ortamın oluşması, ülkede de bir ferahlığı da beraberinde getirmiştir. Çok partili hayat ve köyden şehre göç ile beraber Türkiye’de yerel siyaset, genel siyasete etki eden bir konuma yükselmeye başlamıştır. Tek bir merkezden yönetilen modernleşme ile ilgili uygulamalarda belediyeler de devreye girmiştir. Osmanlıdan beri Batı’da görülen “belde ve kâşanelere” övgü Türkiye’de modernleşmenin aynı zamanda bir bayındırlık işi olarak anlaşıldığının simgesi niteliğindedir. Dolayısıyla belediyeler, Türkiye’de gerçekleştirdikleri altyapı ve üstyapı hizmetleriyle Türk modernleşmesine direkt olarak etkide bulunan kurumlar olmuştur. Türk modernleşmesi irdelenirken yerel siyasete ve belediye başkanlıklarına bakılmasının gerekliliği burada ortaya çıkmaktadır. Bunların edebiyat ve sinemada nasıl yer bulduğuna dair araştırmalar, Türk modernleşmesinin sağlıklı bir şekilde tahlil edilmesi açısından da önemlidir.

Türk modernleşmesi, taşraya iki şekilde dâhil olmuştur: memur (öğretmen) ve belediye başkanı. Memurlar, merkezin istediği şekilde bir modernleştirimin öncüsü olmaya gayret ederken belediye başkanları halk ile kendisine verilen emirleri kati bir şekilde uygulamaya çabalayan memurlar arasında bir dengeleyici güç olarak kendini belli etmiştir. Bu durum, özellikle muhafazakâr özelliği ile ön plana çıkan yerleşim yerlerinde daha da belirgindir. Devletin çıkardığı bir yönetmeliği uygulamakla görevli olan memur; yönetmeliği kendi düşünce, duygu ve inanç dünyasına uygun bulmayan muhafazakâr halkın tepkisi ile karşı karşıya gelmekte, ortaya çıkması muhtemel krizi ise o yörenin insanı olan belediye başkanı çözme yoluna gitmektedir. Küçük yerleşim yerindeki bu durum aynı zamanda bir Türkiye portresidir. Nitekim Ankara’da halkın seçimle getirdiği birçok hükûmet, Türk modernleşmesinin radikal kanadını temsil eden gerek askerî gerek sivil bürokratlar aracılığıyla alaşağı edilebilmiştir.

Çalışmada Türk modernleşmesinin sinemadaki izi belediye başkanlarının temsil edilmeleri yönüyle takip edilmeye çabalanmıştır. Modernleşme, Türk modernleşmesi ve Türk sinemasında belediye başkanının nasıl anlatıldığı çalışmanın üç sacayağını oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde modern kavramının mahiyeti irdelenmiştir. Bu bağlamda modernliğin Hristiyan geçmişinden profanlığa doğru geçirdiği evrimin yanında İslam dininin bizzat modern bir vaka olduğuna dair tespitlere yer verilmiştir. Bunda modern kavramının geçmişin reddi üzerine bina edilmesinin payı büyüktür. XVIII. asırdan sonra Avrupa’nın modern kavramı etrafında kendini yeniden nasıl tanımladığına dair tarihsel süreç irdelendikten sonra modernleşme türleri adı altında Rusya ve Japonya örnekleri üzerinde durulmuştur. Rusya’daki modernleşmenin Mesih millet anlayışı doğrultusunda dünyaya hükümlan olmaya giden bir süreç olarak algılanması onları bir imparatorluk yapmıştır. Oysaki Osmanlı, modernleştikçe imparatorluktan hâlden uzaklaşmaya başlayacaktır. Japonya, mesafe olarak Türkiye’ye ne kadar uzak olsa da modernleşme uygulamaları yakından takip edilen bir ülkedir. Özellikle İslam kimliğinin korunarak modernleşebileceğini savunanlar tarafından örnek ülke olarak algılanan Japonya, modernleşmenin özünü muhafaza ederek gerçekleştirilebileceğinin bir timsali olmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Türk modernleşmesinin tarihsel araka planında nelerin olduğuna dair tespitlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de

modernleşmenin kendisine değil, usulüne itirazların ön planda olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Modernleşme tartışmalarında ulemadan ziyade üdebanın etkili oluşu, Türk modernleşmesini muadillerinden ayıran önemli bir fark olarak okunabilir. Osmanlıda mahcup bir şekilde gerçekleşen modernleşmenin Cumhuriyet’le radikal bir hâl aldığı görülmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinde öğretmenlerin taşrayı aydınlatma amacıyla vazifelendirilmeleri, Türk modernleşmesinin okul merkezli bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Çok partili hayata geçildikten sonra Türkiye’de modernleşme kültürel ve kalkıncı olmak üzere iki boyutta kendini belli eden bir karaktere bürünmüştür. Tek Parti Dönemi vârisleri, kültürel modernleşmeyi; Demokrat Parti ile başlayan gelenek ise kalkıncı modernleşmeyi temsil etmektedir. Türk modernleşmesi 1950’den sonra bu iki usulün çatışmaları ya da rekabetleri bağlamında gerçekleşmiştir. Demokrat Parti geleneğinden çıkan üç mühendis, Tanzimat’la başlayan mühendishane geleneğinin bir sonucu olarak okunabilir. Kalkıncı modernleşmenin halkın dinî geleneğiyle daha barışık olması, seçimlerde çoğunlukla bu kesimden siyasetçilerin seçilmesini de beraberinde getirmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türk sinemasında belediye başkanı temsilleri incelenmiştir. “Selamsız Badosu, Hükümet Kadın, Hükümet Kadın 2, Vizonte ve Vizonte Tuuba” filmleri örneklem olarak alınmış bunun yanında içinde belediye başkanı rolü bulunan diğer filmlere dair genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

“Selamsız Badosu” filmi ele alınırken belediye başkanının taşranın merkeze yaklaşma çabalarında üstlendiği rol; demokrasi, müzik ve teknik alt başlıklarında irdelenmiştir. Belediye başkanı Bay Başkan, yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı’nın treninin kasabalarından geçecek olmasını bir fırsata çevirmek istemektedir. Bu bağlamda bir karşılama badosu kurma düşüncesi, filmin Türk modernleşmesinde farklı versiyonlarla karşımıza çıkan siyaset, merkez-taşra, teknik ve müzik gibi kavramlar etrafında incelenmesini olanaklı kılmaktadır. Filmde merkez, taşradan tamamen habersizdir. Gazeteler bile trenden atılarak kasabaya ulaşmaktadır. Cumhurbaşkanı’nın bir şekilde kasabada duracak olması kasabanın makûs talihinin de alt edilmesi anlamına gelecektir. Bunun için belediye başkanının bir bando kurma fikrini ortaya atması, Türkiye’de müziğin tarihsel süreçte sosyolojik ve siyasi açıdan yüklendiği vazifelerin incelenmesi düşüncesini de beraberinde getirecektir.

Türkiye’de müzik, Yeniçeri Ocağı’nın lağvıyla birlikte estetik özelliklerinin yanında medeniyet bağlamında da ilgi duyulan bir sanat dalı olmuştur. Özellikle Cumhuriyet’in ilanından sonra radikal modernleşme doğrultusunda geçmişle bağın koparılması adına Türk müziğinin yasaklanması, dünyada eşine pek rastlanılmayan bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Belediye başkanının bir bando kurma fikri, XIX. asırdan itibaren süregelen müzik tartışmalarını dolaylı da olsa gündeme getirmesi açısından “Selamsız Badosu” filmini önemli hâle getirmektedir.

“Hükümet Kadın”, Türk modernleşmesindeki en önemli konulardan biri olan kadınların konumunu, belediye başkanlığı bağlamında gündeme getirmesi açısından irdelenmiştir. Film, başlı başına bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak filmde Hate’nin farkını icraatlarla ortaya koyması kültürel-kalkınmacı modernleşme ikileminde daha çok kalkınmacı tarafta yer aldığının bir göstergesidir. “Hükümet Kadın 2”, filmi aynı bağlamda devam etmiş, bu sefer tarihsel arka plan olarak Demokrat Parti yerine Tek Parti Dönemi’ne yer verilmiştir. Filmde, Tek Parti Dönemi uygulamalarına dair eleştirel bir tutum söz konusudur.

“Vizontele”, Türk modernleşmesinde öğretmen ve belediye başkanının rolü açısından dikkate değer bir filmidir. Öğretmenlikten belediye başkanlığına geçen Nazmi, gerek göreviyle gerek isminin tarihsel süreçteki anlamıyla bir Türk modernleşmesi numunesidir. Başkan Nazmi, taşranın merkeze olan uzaklığını kuracağı televizyon aracılığıyla kılalacağını hayal etmektedir. Film taşra-merkez dikotomisi bağlamında okunabileceği gibi öğretmen yoluyla aydınlanma, belediye başkanının merkez ile taşra arasında bir köprü görevi üstlenmesi şeklinde de yorumlanabilir. Türk modernleşmesinin tepeden inmecî karakteri göz önüne alındığında Ankara’dan gelen TV kurma yükümlülüğünü halkla barışık bir şekilde yerine getirme uğraşı, belediye başkanının araftaki konumunu ortaya koyma açısından önemlidir. “Vizontele” filminde kasabaya televizyonun gönderilmesi merkezin taşranın farkında olduğunu ve onu muhatap aldığını göstermektedir. Bu bağlamda “Vizontele” ile “Selamsız Badosu” filmleri karşılaştırıldığında “Vizontele”deki farkındalığın “Selamsız Badosu” filminde olmadığı müşahade edilebilir. “Vizontele”de kasabaya televizyon getirilmesi işlenirken “Vizontele Tuuba”da bir kütüphane kurma macerası aktarılmaktadır. “Vizontele Tuuba”, için, işlediği tarihsel dönem itibarıyla daha politik

bir filmidir, değerlendirmesinde bulunulabilir. “Vizontele”deki kadro daha karakteristiktir, “Vizontele Tuuba”daki şahıslar ise belli bir misyonu yansıtmaya amacı gütmelerinden dolayı tip özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda “Vizontele”de Başkan Nazmi için herhangi bir siyasi nitelemede bulunmak hayli güçtür. Nazmi, daha çok kişisel özellikleri ile ön plandadır. Aynı şekilde hasmı Latif de şahsi özellikleri ile yansıtılmıştır. Oysa “Vizontele Tuuba”da bu kişiler; CHP’li başkan Nazmi ve Adalet Partili muhalif Latif olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bağlı bulundukları zihniyetin diskurları doğrultusunda hareket etmektedirler.

İncelenen filmlerde göze çarpan ortak yanlardan biri, belediye başkanlarının bulundukları yöreye bir yenilik getirme çabası içine girmeleridir. Bu bağlamda belediye başkanları için, Türk modernleşmesinin taşradaki lokomotifini tanımlaması yapılabilir. Türk siyasetinin vaat endeksli olmasının bu durumun oluşmasında büyük payı vardır. Belediye başkanlarının işlendiği filmlerin -istisnalar haricinde- bir başka ortak yanı komedi türünde çekilmiş olmasıdır. Türkiye’de sivil siyaset 1960 darbesinin ardından matbuatın askerî kanada yakın isimlerce yönetilmesinden dolayı çoğu zaman müstehzi bir tarzda yorumlanmıştır. Karikatür dergileri bunun öncüsü niteliğindedir. Bunun yanında gazetelerin köşe yazarları, siyasetçilerden bahsederken meseleyi bir fıkra ya da komik bir olayla ilişkilendirme yoluna gitmişlerdir. Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal gibi liderlerin güldürücü üslupları, siyaset-komedi birlikteliğini sağlayan bir başka unsurdur. Dolayısıyla özellikle sinema ve dizi sektöründe siyaset, komedi ile eşleşen bir kavram hâlini almıştır. Sinemada sansürün de bu duruma etkisi göz ardı edilmemelidir. Sansür nedeniyle politika ve politikacı olağan seyrinde sinemaya pek aktarılamamıştır. Dolayısıyla siyasetçiler çoğunlukla komedinin içinde yoğrularak anlatılmıştır. Sinemada belediye başkanları işlenirken taşranın taşrası olarak nitelendirilebilecek küçük kasabaların seçilmesi, yerel yönetimin küçük yerleşim birimi ölçeğinde düşünüldüğüne işaret etmektedir. Türk edebiyatında millî edebiyat ile başlayan daha sonra toplumcu gerçekçilerin köy romanı akımıyla devam eden küçük kasaba insanının yaşantısını anlatma geleneğinin böyle bir durumun oluşmasını etkilediği düşünülebilir. Başka bir deyişle Türk sinemasının bilinçaltında millî edebiyatla başlayan ve toplumcu gerçekçilikle devam eden bir geleneğin olduğu söylenebilir. Filmlerde belediye başkanları bazen taşrayı

merkeze yaklaştırmanın gayretine girmiş; bazen de merkezin taşrayla ilgili kararlarında bir düzenleyici görevi üstlenmişlerdir. Bu bağlamda merkez-taşra geriliminde belediye başkanları, gerilimi düşüren bir regülatör görevi üstlenmişlerdir.

Çalışmanın bütününden anlaşılacağı üzere yerel siyaset, Türk modernleşmesinde üzerinde durulması gereken unsurlardandır. Sinemada belediye başkanlarının konumu, Türkiye’deki modernleşme hareketlerinin anlaşılması açısından önemli veriler içermektedir. Yerel siyasetin genel siyasete etkisinin her geçen gün arttığı Türkiye’de belediye başkanlığına dair farklı alanlardaki çalışmalar, Türkiye’nin dünyadaki yerini belirlemeye yardımcı olacaktır. Böylelikle Türkiye’nin yerinin “bütün mümkünlerin kıyısı” mı, yoksa “bütün mümkünlerin karşısı” mı olduğu daha iyi anlaşılabilir.

KAYNAKLAR

- Adanır, O. (2003). *Sinemada Anlam ve Anlatım*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Adivar, A. (211). *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmed, F (1994). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev.: Yavuz Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Anar, İ. O. (1992). *Pushu Kıtalar Atlası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argın, Ş. (2005). *Taşraya Bakmak*. (Der. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalay, O. (2021). *Türk'e Tapmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başkanlık Referandumu (10 Ocak 2022). *Siyasal İletişim*.
<https://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/blog/2008/06/30/yerel-siyaset>
- Berger, J (2012). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çev.: Ümit Altuğ ve Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Black, C. E. (1966). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. (Çev.: F. Gümüş). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blog Bisav (5 Şubat 2022). *Osmanlı ve Rus Modernleşmesi*.
<https://blog.bisav.org.tr/2012/11/09/osmanli-ve-rus-modernlesmesi-tarihten-gunumuze-yansimalar>
- Bora, T. (2021). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K. (1995). *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coşkun, E. (2009). *Türk Sinemasında Akım Tartışması*. İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Çelebi, Y. M. (2020). *Fransa Sefaretnamesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çiğdem, A. (2020). Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. Tanıl Bora, Murat Gültekinil (Ed.). *Modernleşme ve Batıcılık* içinde (68-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (1999). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Durukoğlu, S. ve B. Alkan. (2016). Türk Edebiyatının Sürgündeki Yazar ve Şairleri, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 9, 135-155.
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev.: Sema Rifat). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erkan, Ü. (2017). Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri, Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4, 52-70.
- Ernas, B. (2020). Anadolu Aydınlanması ve Toplumsal Değişimde Önemli Bir Adım: Köy Enstitüleri, *Akademik Düşünce Dergisi*, 2, 46-57.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2014). *Safahat*. (Haz. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Ferry, L. (2021). *Gençler İçin Batı Felsefesi*. (Çev.: Devrim Çetinkasap). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fikret, T. (2020). *Bütün Şiirleri*. (Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Finn, R. (1984). *Türk Romanı*. (Çev.: Tomris Uyar). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Gencer, B. (2017). *İslâm'da Modernleşme*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik*. (Çev.: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev.: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Kitaplar (Bütün Eserleri - Bir)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Görgün, T. (2021). *İslam, Modernizm ve Batılılaşma*. İstanbul: Tire Kitap.
- Güntekin, R. (2010). *Anadolu Notları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gürbilek, N. (2014). *Yer Değiştiren Gölge*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güven, İ. ve Ü. Akgündüz. (2009). Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara, Mahsûs Târîh-i Osmânî Adlı Eseri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, 141-164.

- Hof, U. (2017). *Avrupa'da Aydınlanma*. (Çev.: Şebnem Sunar). İstanbul: Literatür Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi (1 Mart 2022). *Tercüme Odası*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tercume-odasi>
- İslam Ansiklopedisi (20 Kasım 2021). *Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yirmisekiz-celebi-mehmed-efendi>
- Kahraman, H. B. (2002). İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm. *Doğu Batı Dergisi*, 20, 153-181.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H. B. (2020). Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma, Tanıl Bora, Murat Gültekinil (Ed.). *Modernleşme ve Batıcılık* içinde (125-139). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (2019). *Şiir Tahlilleri I*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakoç, S. (2002). *Çıkış Yolu II Medeniyetimizin Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2003). *Çıkış Yolu III Kutlu Millet Gerçeği*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karaosmaoğlu, Y. (1984). *Kıralık Konak*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2015). *Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Kılıçbay, M. A. (2009). Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (233-242). Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (Ed.). Bursa: Dora Yayınları.
- Kızılçelik, S. ve Y. Erjem. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, İzmir: Saray Kitabevleri.
- Koçi Bey. (2012). *Koçi Bey Risalesi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Köse, Ö. (2011). *Türk sinemasında sansür* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Közleme, A. O. (2020). *Batı Etkisinde Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Ktb (3 Aralık 2021). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96462/medeniyet.html> Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Ş.D.K.
- Küçükalkan, Y. (2014). *1990 sonrası Türk sinemasında zihniyet ve devlet* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi.
- Küçükalp, K. ve A. Cevizci. (2014). *Batı Düşüncesi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Loo, H. ve W. Van Reijen. (2014). *Modernleşmenin Paradoksları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mauritshuis (10 Ocak 2022). Anatomy Lesson. <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/146-the-anatomy-lesson-of-dr-nicolaes-tulp>
- Mevzuat Dergisi (18 Mayıs 2022). *Türk Belediyeciliğinin Gelişim Süreci*. <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/03a/02.htm>
- Moran, B. (2005). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nasr, S. H. (1982). *İnsan ve Tabiat*. (Çev.: Nabi Avcı). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Nebi, M. (1983). *Çağdaş Temel Konular*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Northbourne, L. (2003). *Modern Dünyada Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (1994). *Türk Sineması Tarihi I*. İstanbul: Kitle Yayınları.
- Onaran, O., N. Abisel., L. Köker ve E. Köker. (1994). *Türk Sinemasında Demokrasi Kavramının Gelişmesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özçelik, T. G. (2019). Batı-Dışı Modernleşme Kavramı Temelinde Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modernleşme Çabaları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 308-326.
- Özçınar, M. (2020). Yeni Türk Sinemasında Yersizyurtsuzluk Olarak Taşra. *Turkish Studies*. 15 (3), 1993-2015. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42966>.
- Özdemir, Z. (2009). Tanzimat'ın İlanı ve Islahat Hareketleri. *Umran Dergisi*, 26-33.
- Özel, İ. (2002). *Cuma Mektupları 7*. İstanbul: Şule Yayınları.

- Özel, İ. (2006). *Üç Mesele*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Özgüç, A. (1990). *Türk Sinemasında İlkler*. İstanbul: Yılmaz Yayınları A.Ş.
- Özlem, D. (2020). Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.). *Modernleşme ve Batıcılık içinde* (452-465). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özman, A. (2020). Hasan Âli Yücel. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.). *Modernleşme ve Batıcılık içinde* (358-364). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Y. (2019). Osmanlı Devletinde Beledi Hizmetlerde Kurumsallaşma Süreci: Erken Dönem ve Tanzimat Yılları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8 (1), 259-272.
- Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*. (Çev.: Ziya Işhan). Ankara: Sakarya Basımevi.
- Safa, P. (1976). *Doğu-Batı Sentezi*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Safa, P. (2010). *Fatih-Harbiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Said Halim Paşa. (2015). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Schumacher, E. F. (2015). *Aklı Karışıklar İçin Kılavuz*. (Çev.: Mustafa Özel). İstanbul: Küre Yayınları.
- Scognamillo, G. (1988). *Türk Sinema Tarihi 1-2*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Seval, H. F. (2017). Japon Kalkınmasının Temel Taşı: Meiji Restorasyonu ve Iwakura Heyeti. *İş ve Hayat*, 3, 101-118.
- Sombart, W. (2020). *Burjuva*. (Çev.: Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Sönmez, F ve S. Arslan Selçuk (2018). Kayseri Tren İstasyonu ve Çevresinin Kentin Modernleşme Sürecine Katkısı Üzerine Bir Okuma. *Megaron*, 13, 85-101.
- Sözlük (1 Aralık 2021). *Modern*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Tahir, K. (2007). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tanpınar, A. (1997). *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tekeli, İ ve S. İlkin. (2007). *Cumhuriyetin Harcı Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tekeli, İ. (2020). Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.). *Modernleşme ve Batıcılık* içinde (19-24). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timetürk (5 Mart 2022). *Öğretmen İmama Yenildi*. <https://www.timeturk.com/tr/2008/05/25/serif-mardin-ogretmen-imama-yenildi>
- Toprak, Z. (2020). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toruk, İ. (2014). 1970-2000 Döneminde Konya’daki Siyasi Ortam. *Selçuk İletişim*, 2, 42-55.
- Tönnies, F. (2020). *Cemaat ve Cemiyet*. (Çev.: Sezai Zeybekoğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tura, Y. (1988). *Türk Mûsikîsinin Mes’eleleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Türkeş, Ö. (2005). Orada Bir Taşra Var Uzakta. *Taşraya Bakmak* içinde (157-213). Tanıl Bora (Der). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Umran Dergisi (30 Aralık 2021). *Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya Mektubu*. <http://www.umrandergisi.com.tr/auguste-comte-un-mustafa-resit-pasa-ya-mektubu-cn1468.html>
- Ülken, H. Z. (2021). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2021). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wikipedi (15 Şubat 2022). *Elçiler*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Elçiler_tablo.
- Yavuz, H. (2005). *Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, S. (2013). Şinasi’nin Düşünce Dünyası ve Reşid Paşa’ya Yazdığı Kasideler. *Gazi Türkiyat*, 1, 157-185.
- Yiğit, İ. (2019). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mûsikî ve Yasaklar* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Yiğit, İ. ve Ubeydullah, Sezikli. (2020). Türk Mûsikîsi ve Yasaklar (1754-1952). *Darulfunun İlahiyat*. 31, 119-135.
- Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu Bilig*. Ankara. Gençlik Spor Yayınları.
- Ziya Paşa, (2009). *Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2009). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev.: Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Artvin’de tamamladı. 1998 yılında girdiği Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 2004 yılında mezun oldu.

